

MO

mededelingen opbouwwerk

Thema

werken aan

■
MILIEU

■
in de woonomgeving

Milieu luxe probleem

■
Moeizaam samenwerken

■
Bulkpijn van de aarde

De reinigingsinstallatie
komt er niet!

■
Negen jaar milieuctie
in Amsterdam

no. **85**

JUNI 1990 - 9E JAARGANG

- 3:** Ten Geleide: Ook opbouwwerker draagt verantwoordelijkheid
- 4:** Negen jaar milieu actie in het westelijk havengebied
- 8:** MW2-project in Haarlem
- 12:** Die reinigingsinstallatie komt er niet
- 14:** Alles de grond uit
- 19:** Wegwijs in milieuland
- 20:** Milieuvriendelijk renoveren
- 22:** Actie tegen stankoverlast
- 24:** Interview met Moniek Mol
- 27:** Milieu wordt als een luxe-probleem ervaren
- 28:** Breda milieu stad
- 31:** Sociale vernieuwing ook milieuvernieuwing?
- 32:** Buikpijn van de aarde
- 33:** Milieu en gezondheid
- 36:** Vrouwen en Milieu
- 38:** Moeizame samenwerking
- 41:** Gemeentelijk milieubeleid
- 44:** De kringloop van de samenleving
- 46:** Literatuurlijst
- 48:** Bericht uit een werkplaats

M.O. is een mededelingenblad van, voor en over de lokale opbouwwerkpraktijk. Het verschijnt tenminste 10 maal per jaar: zes gewone en vier themanummers.

Redactie: Luc Boss, Greet Hettinga, Charlotte Krop (eindredactie), Wil van de Leur, Kees Stuurrop en Willem van de Wetering.

Aan dit nummer werkten mee: Frans Hoffer, Moniek Mol, Jolanda Tabak, Teunis Jan Visser en Gerald van Wilgen.

Basislayout: Kloek Design Houten.
Druk: Stimo Meteren.

De jaarabonnementsprijs bedraagt f 52,- voor het 1e en f 48,- voor het 2e en volgende abonnement. Losse nummers kosten f 6,50. Dit nummer kost f 12,50 excl. portokosten.

Opzeggingen van abonnementen schriftelijk vóór 1 december van het lopende abonnementsjaar.

Redactie en administratie:
Prinsegracht 51, 2512 EX Den Haag,
tel. 070-3804431, fax 070-3809973.

ISSN: 0168-06SX.

Minister Alders heeft net zijn NMP-Plus-plan gelanceerd en de milieuorganisatie hebben teleurgesteld gereageerd. Een mooi moment om een Thema-nummer van Mededelingen Opbouwwerk over het Milieu-vraagstuk en opbouwwerk de vervuilde wereld in te zenden. Opbouwwerk-inspanningen op dit terrein zijn er enerzijds al van oudsher, anderzijds zijn ze vrij recent. Milieu-vraagstukken waar het opbouwwerk al lang mee in de slag is betreffen vooral hinder- en overlast-aangelegenheden. Het gaat dan om de ongevraagd zich in de buurt installerende autospuiterij, de fierafluitend banden-affikkende autoslopers, het – gezellig – in de wijk gevestigde vuilverbrandings-bedrijf en de zo lekker ruikende fabriek. Maar ook om door de bewoners zelf opgestapelde rotzooi: de buurten waarin achtertuinen/-terreinen even sponstaan als illegaal tot alternatieve vuilstortplaats worden bestemd en benut. Een gezellig buurtpruimdag met bier en ballonnen helpt dan zes maanden. En – met een wat directe koppeling naar "grote" milieuvragen – ook met gif-grond onder de fris ogende nieuwbouw en spaanplaat-affaires werden heel wat ervaringen opgedaan. Steeds is er de directe koppeling met een ervaren bewoners-belang; bijna steeds ook betreft het re-acties. Actie achteraf tegen een reeds geworteld kwaad.

Voorliggend thema-nummer bevat een brede waaier van activiteiten, actie, cursussen aangaande opbouwwerk en milieu. Een en ander met de uitdrukkelijke bedoeling het Milieu-Vermogen van de MO-lezers en -lezeressen op te voeren.

"Ook opbouwwerker draagt verantwoordelijkheid"

Bij het maken van dit themanummer *Werken aan milieu in de woonomgeving* is heel wat komen kijken. We hebben gereisd, we hebben gebruik gemaakt van tekstverwerkers, maar we hebben ook pen en papier gebruikt, we hebben heel veel getelefoneerd en allerlei achtergrondinformatie nageslagen. En natuurlijk hebben we de voltooiing van dit nummer gevierd. Al deze handelingen en gebeurtenissen hebben te maken met het milieu. Elke handeling op zich vormt geen bedreiging voor het milieu, samen met de handelingen door nog zo'n 5 miljard bewoners van deze aarde wel. In het RIVM rapport 'Zorgen voor Morgen' wordt geconcludeerd, dat de meeste soorten verontreinigingen met zo'n 80% terug gedrongen moet worden. Dat is technisch niet haalbaar. Daarom moet minder afval worden geproduceerd. Leuzen uit de milieu-beweging zijn 'mondiaal denken en lokaal doen' en 'iedereen bewust en verantwoordelijk maken voor de effecten van individuele handelingen op het milieu'. Ofwel, iedere burger is gedeeltelijk verantwoordelijk voor het milieu. Zo draagt ook iedere opbouwwerker verantwoordelijkheid voor de gevolgen van zijn werk op het milieu. Het ligt natuurlijk genuanceerder: veel beslissingen worden elders genomen waarbij een afweging tussen alternatieven soms zeer ongunstig uitvalt.

Ten Geleide

Er zijn verschillende redenen, waarom opbouwwerk(st)ers die verantwoordelijkheid niet op zich nemen. Ze hebben ervaren (of menen) dat bewoners zich er niet voor interesseren, of dat het voor bewoners op korte termijn eerder overlast dan voordeel oplevert. Om zich te handhaven moeten opbouwwerkers steeds 'scoren' en andere onderwerpen lenen zich daar vaak beter voor. Ook is er te weinig kennis over de problematiek en over de mogelijkheden daar iets mee te doen. En tot slot: veel gemeenten voeren een ad hoc milieu-beleid, wat de mogelijkheden voor het opbouwwerk beperkt.

Toch zijn al jarenlang opbouwwerk(st)ers met projecten in de weer waarbij het milieu een rol speelt. Zoals bij woningverbetering, verkeerscirculatie, bestemmingsplannen, buurtbeheer, groen in de buurt, klachten over stank en geluidsoverlast of andere soorten hinder veroorzaakt door bedrijven. In veel steden is het opbouwwerk betrokken geweest bij gifvondsten in de grond of in het water.

Steeds stond (en staat) centraal dat de wijk een gezond, veilig en prettig milieu moet hebben. Uitgangspunt is de beleving van het milieu door de bewoners.

Maar er zijn ook opbouwwerk(st)ers die kiezen voor een geheel andere benadering, namelijk het milieu-belang vanuit het eigen bewustzijn. Zij zoeken antwoorden op vragen als 'welke maatregelen, die leiden tot een minder zware belasting van het milieu, kunnen op buurtniveau worden genomen' en 'welke vorm van samenwerking met de milieu-beweging is hiervoor nodig'? Deze benadering vraagt goede inzichten in de

effecten op het milieu en de beschikbaarheid van alternatieven.

Milieu is een van de vijf onderwerpen, die de mensen in Nederland het meest bezig houdt. Als je merkt dat het steeds slechter gaat met het milieu, terwijl je er bij staat en er niets aan doet of denkt te kunnen doen, dan werkt dat frustrerend. Het opbouwwerk moet concrete aangrijpingspunten bieden waardoor bewoners effectief aan de slag kunnen met het collectieve belang, wat het milieu tenslotte is. Sociale relaties zullen daardoor sterker worden en dan blijkt het enthousiasme overdraagbaar te zijn.

In dit themanummer wordt aandacht besteed aan redenen waarom het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland en het lokale opbouwwerk met het milieu aan de slag moeten gaan en welke discussies er gevoerd worden met de milieu-beweging.

Ervaringen uit de praktijk komen aan bod en er wordt informatie gegeven over de achtergronden van de milieu-problematiek. Als speciaal thema is gekozen voor de positie van de vrouw. De vrouw dreigt op te moeten draaien voor milieu-maatregelen in het huishouden.

Daarnaast is praktische informatie opgenomen, zoals een literatuurlijst, recensies van interessante publicaties en een globaal overzicht van organisaties die met het milieu te maken hebben.

Frans Hoffer, Moniek Mol, Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland. ■

Negen jaar milieu-actie in het westelijk havengebied

Slotermeer en Geuzenveld zijn Amsterdamse wijken, die gelegen zijn ten zuiden van het Westelijk Havengebied. Vanaf begin jaren zeventig, toen zich bij een chemische fabriek op dit industriegebied een ont-ploffing voordeed, zijn bewoners zich bewust geworden van de mogelijke milieugeva-ren. Bij deze ont-ploffing vielen een aantal doden. Een gifwolk leidde bijna tot een ramp voor deze wijken.

De overlast van de vervuilen-de industrie, voorheen samen-gevat onder de noemen 'stankklachten', veroorzaakte bij de buurtbewoners onge-rustheid over de gevolgen van luchtverontreiniging voor de gezondheid.

Tot het begin van de jaren tachtig hield een klein groepje mensen zich bezig met het kritisch volgen van de ontwikkelingen in het Westelijk Havengebied. Individuele wijkbewoners bleven klagen over stankoverlast zonder dat er het gevoel ontstond, dat de wijken zich als één geheel tegen de industriële ontwikkelingen verzetten.

Hierin kwam verandering toen bekend werd, dat niet ver van de woon-wijk een opslagplaats zou komen voor 'vervuilde' grond.

Als opbouwwerker greep Aart Dekker deze gelegenheid aan om de overlast van het havengebied in brede kring ter discussie te stellen onder het motto: 'Er is al genoeg vervuilen-de industrie. Daar hoeft niets meer bij te komen; daar moet juist meer van af'.

Organisatie

In een huis-aan-huis-blad en de wijkkrant schreef Aart een artikel en nodigde alle ongeruste wijkbewoners uit voor een informatie-avond.

Op de informatie-avond kwamen 200 bewoners en het resultaat was dat de sluimerende milieugroep nieuw leven werd ingeblazen. Vooral vrouwen met jonge kinderen slo-ten zich aan bij de milieugroep. Hoewel de milieugroep aan de klei-ne kant bleef, wist men zich gesteund door vele wijkbewoners: 'Op het moment dat je de bewoners nodig hebt, bijvoorbeeld bij een handtekeningen-actie, kun je op ze rekenen.'

Het contact met de achterban liep via de wijkkrant, de huis-aan-huis-bladen en via de in de wijk georganiseerde groepen, zoals bijvoorbeeld de vrouwengroep.

Doel en strategie

De groep greep alle mogelijke in-spraakprocedures (hinderwetver-gunning, bestemmingsplan) aan om de bezwaren tegen de overlast on-der woorden te brengen.

De invloed op het beleid rond het Westelijk Havengebied werd merkbaar. Menige milieu-vergunning werd aangescherpt en bij omstre-den plannen ging men er al bij voor-baat uit van een te verwachten grote 'maatschappelijke commotie'.

Aart Dekker: 'Binnen de milieu-groep kwamen langzamerhand de volgende twee stromingen scherper naar voren:

- De ene groep gaat ervan uit dat milieu-vervuilende bedrijven blijven komen, maar dat je strenge vestigingseisen als voorwaar-den moet stellen. Deze groep pluis-t de vergunningen uit en probeert aanscherping van de mi-lieuvergunningen te bereiken.
- De andere groep gaat ervan uit, dat de milieubelasting in de wij-ken nu al te hoog is en dat een ver-dere verslechtering onacceptabel is. In bezwaarschriften wordt de milieubelasting van het bedrijf ex-tra belicht en afgezet tegen de be-staande milieubelasting in het ge-hele gebied.

Deze beide stromingen hoeven el-kaar in principe niet uit te sluiten. Er ontstaat echter een dilemma als de vraag gesteld wordt, of er met een nieuw bedrijf onderhandeld moet gaan worden vóórdát de definitieve beslissing is gevallen over de ves-tiging.

Bij de plannen voor de opslagplaats van vervuilde grond uit de provincie Noord-Holland leverden beide op-vattingen gezamenlijk een mooi re-sultaat op. De opslagplaats is uitein-delijk veel kleiner van opzet geworden en alleen bedoeld voor vervuilde grond uit Amsterdam, ter-wijl aan de opslagplaats zelf zeer strenge voorwaarden zijn gesteld.'

Als opbouwwerker probeerde Dek-ker de inzet van beide 'partijen' bin-nen de bewonersgroep op construc-tieve wijze te laten verlopen. Op een zeker moment werd hij echter met één van de partijen vereenzelvigd, waardoor een bemiddelingsfunctie niet meer mogelijk was. Een split-sing binnen de bewonersgroep bleef niet uit en besloten werd dat een ieder op eigen wijze voort zou gaan. De inzet voor een schoner mi-lieu is voor beide groepen gelijk ge-bleven.

Ondersteuning

In het begin had de bewonersgroep veel juridische en technische steun nodig. Vragen hierbij waren onder meer: 'Hoe stel je bezwaarschriften op? Hoe verlopen de procedures bij verschillende milieuvergunningen? Waar moet je op letten bij het lezen van technische rapporten?' Hoewel Aart Dekker als opbouwwer-ker vanuit eerdere werkervaring op milieugebied een groot deel van de gezochte deskundigheid zelf in huis

heeft, zorgde hij ervoor dat zoveel mogelijk contacten gelegd werden met o.a.: wetenschaps-/chemiewinkels en diverse milieu-organisaties. Op deze wijze bouwde de bewonersgroep haar eigen netwerk op en kon zelfstandig voortgaan. Alleen bij het ontwikkelen van actie-perspectieven, als men op een 'dood spoor' zat, bleef de ondersteuning van het opbouwwerk gewenst.

Tegenstrijdige belangen

Als gevolg van de contacten tussen bewonersgroep en mensen van wetenschapswinkels en milieu-organisaties, gingen de bewoners ook meedoen aan activiteiten van deze verenigingen. De ervaring met deze tijdelijke samenwerkingverbanden leerde al snel, dat de territoriale belangen van de wijkbewoners niet altijd overeenstemmen met de belangen van de milieu-organisaties. Dekker geeft het volgende voorbeeld: "De bewonersgroep nam deel aan de activiteiten van de Provinciale Milieufederatie in het kader van een op te stellen

Afvalstoffenplan voor de provincie Noord-Holland. Met de nodige publiciteit en het bezetten van een informatiekraam in de wijk over het gescheiden inzamelen van divers afvalmateriaal, leverde de bewonersgroep een bijdrage aan deze 'afvalkaravaan'. Groot was dan ook de verontwaardiging toen bleek, dat als onderdeel van het Provinciaal Afvalstoffenplan deze zelfde milieufederatie het Provinciaal Bestuur had mede-geadviseerd om als lokatie voor een nieuw te bouwen vuilverbrandingsinstallatie in de provincie te kiezen voor... het Westelijk Havengebied. Het territoriale milieu-belang werd ondergeschikt gemaakt aan het provinciale belang. De bewonersgroep werd over dit standpunt niet ingelicht, maar kwam er bij toeval achter. De mogelijkheid om de confrontatie aan te gaan tussen het belang van de provincie bij een nieuwe vuilverbrandingsinstallatie en het wijkbelang van een schoon leefmilieu, werd door de provinciale milieufederatie niet aangegrepen, omdat men zelf te weinig ervaring had met het werken aan milieubelangen op wijkniveau.

Het opschrift "Gifdepot hier" verwijst naar de Top die hier gevestigd zou worden. De foto toont de grondreinigingsinstallatie van HWZ (Hollandse Wegenbouw Zanen)

De bewonersgroep heeft door soortgelijke ervaringen met andere milieu-organisaties geconcludeerd, dat samenwerking met milieu-organisaties mogelijk moet blijven, maar dat men daarbij alert moet zijn op de mogelijk tegenstrijdige belangen."

Ook kan niet zonder meer gesproken worden over dé milieubelangen van dé wijkbewoners volgens Dekker. Dit hangt veelal samen met verschillen in woon- en leefomstandigheden van wijkbewoners. Het kappen van een boom kan voor een milieugroep een aanleiding zijn om in actie te komen, terwijl de boom de oorzaak kan zijn voor een continue kille en vochtige woning, waardoor de bewoner een minder behaaglijke woning heeft en meer gaat stoken.

Sociaal netwerk

Volgens Aart Dekker is het opbouwwerk onmisbaar voor een degelijke aanpak van milieuproblemen op wijkniveau. Behalve dat het de continuïteit kan waarborgen, is ook de kennis van het sociale netwerk belangrijk bij de aanpak. Via het sociaal netwerk zijn milieuproblemen snel te achterhalen en is kennis over milieuvervuilende zaken snel te verspreiden.

Veel gegevens heeft een opbouwwerker al gedeeltelijk tot zijn beschikking in een sociale kaart, terwijl de gegevens die het milieu betreffen snel te verkrijgen zijn via het sociale netwerk in de wijk. Dit laatste betekent weliswaar een extra tijdsinvestering, maar behoort tot het innoverende deel van het opbouwwerk: 'Weten waar mensen mee bezig zijn en waarbij ondersteuning nodig is'. Als op deze wijze milieuproblemen onlosmakelijk verbonden raken met de andere problemen in de wijk, zal de aanpak minder dan nu een 'tour de force' zijn.

Continuïteit

De milieu-activiteiten die zich richten op het Westelijk Havengebied lopen nu al zo'n negen jaar. Dekker: "Dat is weliswaar niet erg lang voor activiteiten op milieugebied, maar wel lang voor de inzet van vrijwilligers. Temeer daar de resultaten moeilijk zijn aan te wijzen. Het resultaat is bijvoorbeeld niet 'schone lucht', maar een minder hoog tempo van luchtverontreiniging doordat de komst van een nieuwe fabriek niet is doorgestaan of vergunningen zijn aangescherpt.

Je ziet dan ook, dat na verloop van tijd mensen afhaken."

"Een extra taak van het opbouwwerk is overdracht van opgebouwde kennis en ervaring aan nieuwelingen. Deze kennisoverdracht zal niet altijd 'naadloos' verlopen, omdat er altijd gaten zullen vallen in het verloop van de milieu-activiteiten."

Kom naar de **OPENBARE INFORMATIEAVOND**

op: 12 MAART 1984

Plaats: HET KOGGESCHIP
SAM VAN HOUTENSTRAAT 72

Tijd: 20.00 uur

Als Uw gezondheid en die van Uw kinderen U lief is, vuur dan Uw vragen af op de gemeenteraadsleden, die hiervoor zijn uitgenodigd.

De Gemeente Amsterdam en de Provinciale Staten van Noord-Holland willen hun chemisch afval en andere gifgronden bij ons naast de deur dumpen.

**ONZE GEZONDHEID WORDT BEDREIGD!
LAAT UW PROTEST HOREN !!!**

Twee jaar geleden werd het opbouwwerk voor de wijken Geuzenveld en Sloterveer wegbezuinigd. De milieugroep ligt nu praktisch op z'n gat.

**Meer informatie bij Aart Dekker,
Wijkopbouworgaan Sloterveer,
Sloterveerlaan 150 Amsterdam,
tel. 020-880699 (wo/do).**

Aart Dekker is sinds 1978 werkzaam als opbouwwerker. Vanaf die tijd is het werken aan het milieu een integraal onderdeel geweest van het ontwikkelen van een netwerk ten behoeve van de opbouw van een lokale samenleving. Sinds 1981 werkt hij in de westelijke tuinsteden van Amsterdam en is betrokken geraakt bij de milieu-ontwikkelingen in het Westelijk Havengebied aldaar.

Knelpunten bij bodemsaneringen

Overheden gaan niet altijd zorgvuldig om met bodemsaneringen, de positie-bepaling van projectgroepen gebeurt moeizaam, de betrokkenheid en representatie bij bewoners neemt af, schadevergoedingsregelingen zijn vaak onduidelijk.

Dit zijn enige van de meest belangrijke knelpunten, die worden gesignaleerd in een onlangs verschenen rapport 'Bodem in beweging'. Het onderzoek t.b.v. dit rapport is uitgevoerd door het Erasmus Studiecentrum Milieukunde in opdracht van de Wetenschapswinkel van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Beleid overheid

Het onderzoek heeft zich beperkt tot de provincies Zuid-Holland en Zeeland en de gemeenten Rotterdam en Den Haag. Er zijn grote verschillen waargenomen in de wijze waarop het bestuur van deze steden de bewoners tegemoet treedt. Deze verschillen manifesteren zich ondermeer in de mogelijkheid van bewoners om deel uit te maken van projectgroepen, de wijze waarop het voorlichtingsbeleid gestalte krijgt en de mogelijkheid voor externe ondersteuning van bewoners.

De provincie Zuid-Holland erkent en ondersteunt het belang van participatie, de gemeente Den Haag laat dit sterk van ad-hoc beslissingen afhangen, de gemeente Rotterdam legt meer nadruk op voorlichting en ten slotte de provincie Zeeland creëert geen mogelijkheden voor participatie.

Bezwaren en knelpunten bewoners en intermediairs

In de regel zijn de betreffende bewoners het meest direct betrokken bij de bodemverontreiniging. Deze betrokkenheid leidt tot psychosociale en immateriële gevolgen, maar er is ook sprake van directe nadelige gevolgen.

De volgende knelpunten en bezwaren worden door de onderzoeker opgemerkt bij bewoners, het opbouw

werk, het Provinciaal Kontaktpunt (in 1985 opgerichte samenwerking van bewonersorganisaties), Nederland Gifvrij, de provinciale milieufederaties en de wetenschapswinkels van Delft en Rotterdam:

- 1 beperkte handelingsvrijheid van de provinciale overheid: beperkte financiële middelen, gebrek aan opslag capaciteit, gebrek aan technische kennis
- 2 onduidelijkheid omtrent projectgroepen in grote gemeenten
- 3 gebrek aan inzicht bij overheid hoe bewoners te benaderen
- 4 afnemende betrokkenheid door bewoners: door lange tijdsduur tussen de constatering van de verontreiniging en de uiteindelijke sanering en door de technische complexiteit
- 5 representatie door bewoners: door dalende betrokkenheid en het vinden van te weinig gehoor
- 6 externe onafhankelijke ondersteuning voor bewoners
- 7 gaten in het vangnet: de instanties die dit kunnen bieden hebben een eigen verantwoordelijkheid en beperkte middelen, waardoor 'doorverwijzen' ontstaat, en geven aldus onvoldoende ondersteuning aan alle gedupeerden
- 8 onduidelijkheid omtrent gezondheidsrisico's
- 9 schadevergoeding: bewoners dringen al jaren aan op een structurele vrije woonkeuze-regeling, wat nog niet is verwezenlijkt
- 10 lokaties in eigen beheer: het optreden van een mogelijke belangtegenstelling doordat de gemeente zowel opdrachtgever als verantwoordelijk voor de kwaliteit van de uitvoering is

- 11 multifunctionaliteit/leeflaagsanering: uit financieel, technisch en sociaal oogpunt is het afgraven van grote delen van een stad moeilijk of niet uitvoerbaar, er is verdeeldheid in de milieubeweging over de leeflaagsanering
- 12 verwerking en afgraving van de grond: de hoeveelheid verontreinigde grond in Nederland is teveel om op te slaan, reinigen is duurder en voor sommige stoffen technisch nog niet realiseerbaar, indien verontreinigde grond niet onmiddellijk kan worden gereinigd wordt zij in Tijdelijke Opslag Plaatsen opgeslagen
- 13 uitspraken Technische Commissie Bodemsanering m.b.t. acceptatie van risico's bij leeflagen.

'Bodem in beweging', drs. H. Geerlings, Erasmus Studiecentrum voor Milieukunde, Rotterdam, 1990. ■

De Romolenpolder, een MW2 project in Haarlem

Ongeveer vijf jaar geleden kwam de gemeente Haarlem totaal onverwacht met het idee op de proppen om de Romolenpolder te gaan bebouwen met driehonderd woningen. De Romolenpolder maakte tot dan toe deel uit van de groene zoom om Schalkwijk. In die wijk bestonden dan ook veel weerstanden tegen de gemeentelijke plannen. De gemeenteraad wilde echter van geen wijken weten, onder meer vanwege de vele

woningzoekenden in Haarlem. De wijkraad Europawijk stond voor de keuze dwars te gaan liggen met bezwaarschriften of zich neer te leggen bij de bebouwing. Gekozen is voor het laatste, maar wel met het idee om zoveel mogelijk invloed uit te oefenen op hoe de nieuwe wijk zou worden ingericht. Participatie, diversiteit en milieuvriendelijk bouwen werden de sleutelwoorden.

vriendelijke wijk een zeer belangrijk punt is. Daar wordt echter met geen woord over gerept in het bestemmingsplan", aldus Maas.

Bewoners en bewustwording

Na een tentoonstelling en een advertentie in het Haarlems Dagblad meldden zich bijna achthonderd gegadigden voor een huis in de nieuwe woonwijk.

De hoogte van de woonkosten in de Romolenpolder maakt de Romolenpolder tot een echte middle-class wijk; weinig buitenlanders en weinig mensen met een uitkering of een extreem laag inkomen.

Grofweg zou je de (toekomstige) bewoners in twee groepen kunnen verdelen. Aan de ene kant zijn er mensen die vanwege het soort wijk voor de Romolenpolder hebben gekozen. Aan de andere kant zijn er natuurlijk ook veel woningzoekenden die gewoon graag willen wonen, of dat nou milieuvriendelijk is of niet. Marijke: "Vooral die laatste groep proberen we op allerlei manieren te informeren over de achtergronden van het milieuvriendelijk bouwen: via een tentoonstelling, via informatiekranen en via bewonersbijeenkomsten." Sleutelwoorden daarbij zijn: participatie, verscheidenheid, zelfbeheer, integratie, kleinschaligheid, kringloopprocessen, autofrije erven, ademende constructies, zonne-energie, zware isolatie, regenwater gebruiken, afval scheiden, composteren, grasdaken, houtwallen, enzovoort.

Doel van de stichting MW2 was in samenspraak met de bewoners een milieuvriendelijke wijk te realiseren. Die doelstelling bevat een tegenstrijdigheid. Bewoners werden niet geselecteerd op hun milieumotivatie.

Een groep ouders en leerkrachten van de aan de polder grenzende Rudolf Steiner School had wel ideeën over hoe dat dan zou moeten. De wijk zou een soort educatieve functie voor de school moeten krijgen. Onk Maas: "Vroeger kon je bij een smid naar binnen kijken en zien hoe het ijzer gesmeed werd. Toen verbouwde iedereen nog z'n eigen groente. Dat is allemaal ver weg geraakt. Zij wilden daarom een wijk realiseren waar dat soort dingen weer dichterbij zijn. Dat is het oorspronkelijke idee achter de Romolenpolder."

Uit de samenwerking tussen de wijkraad uit Schalkwijk en de initiatiefgroep van de Rudolf Steiner school ontstond de "Stichting MW2 Romolenpolder", die voor twintig uur per week een participatiecoördinator aanstelde.

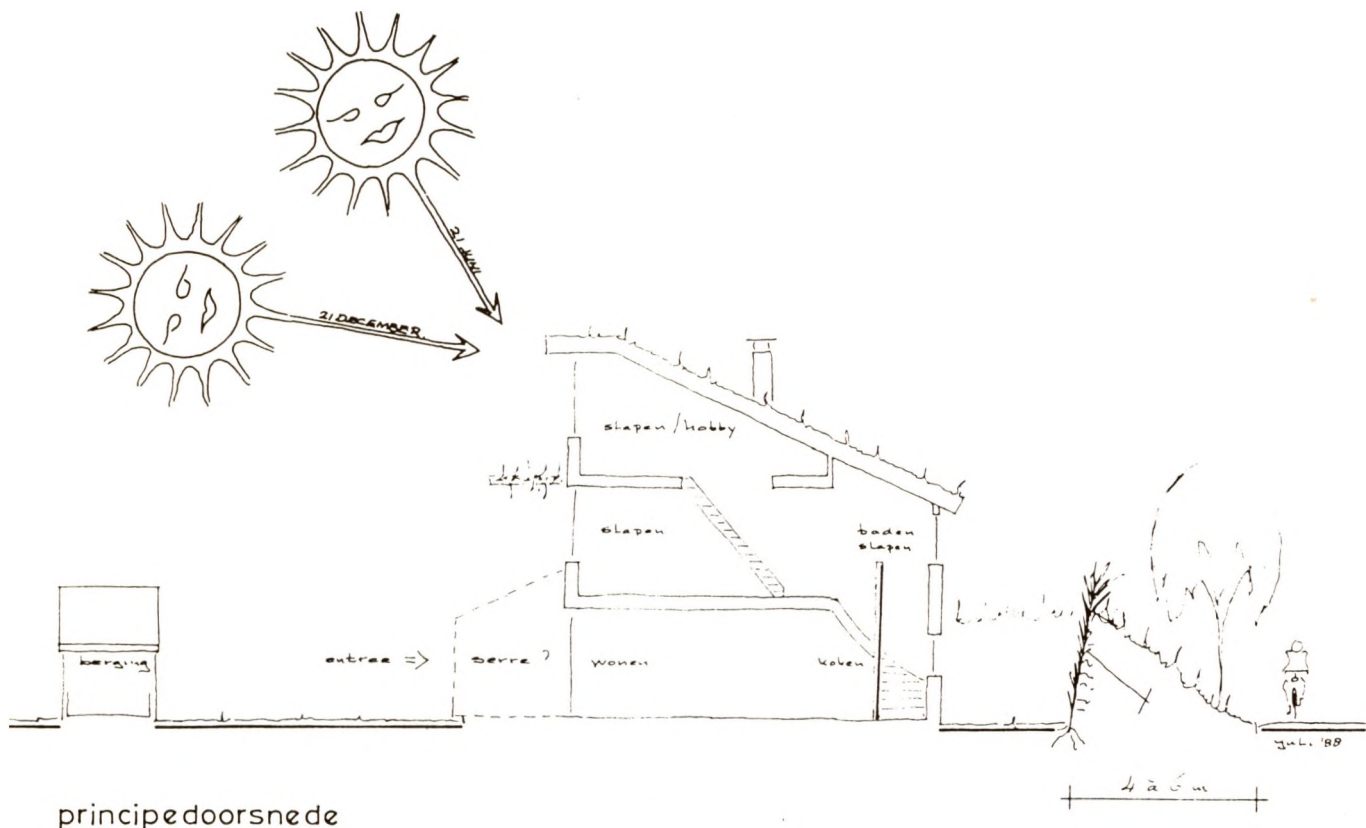
De stichting formuleerde drie doelstellingen. Ten eerste moest de wijk een woonwijk worden met een bonte verzameling mensen en een diversiteit aan architectuur en woonvormen. Ten tweede zouden de bewoners actief moeten kunnen deelnemen aan de besluitvorming rond de te bouwen wijk. En ten derde moest er milieuvriendelijk worden gebouwd.

Milieuvriendelijk bouwen in het bestemmingsplan

Om de doelstellingen te kunnen verwezenlijken, hebben Marijke Janssens en Onk Maas er voor geknokt dat deze werden opgenomen in het bestemmingsplan. De achterliggende gedachte was: "dan wordt het ook de doelstelling van de gemeente". Marijke: "Dat viel vies tegen, want hoewel de doelstellingen zijn opgenomen in de toelichting op het bestemmingsplan, moest de stichting er steeds voor zorgen dat ze ook werkelijk werden nagestreefd". Hoewel een en ander dus in het bestemmingsplan is vastgelegd ontbreekt bij de gemeente de wil om de doelen te realiseren. Onk: "Er wordt nog steeds hardhout gebruikt in de Romolenpolder, er is ontzettend veel PUR-schuim weggespoten en er is hier en daar ook glaswol gebruikt". Als doelen niet worden gehaald, beroept de gemeente zich op overmacht. Financiën spelen daarbij een belangrijke rol. Onk: "een milieuvriendelijke woning kost 15% meer dan een traditionele woning".

Helemaal moeilijk bleek het om doelen in de loop van de tijd bij te stellen of uit te breiden. Om een voorbeeld te geven: "Het huidige bestemmingsplan heeft alleen betrekking op de bouw van de wijk. In de loop der jaren zijn we er achter gekomen dat ook het beheer van de milieuvriendelijke wijk een zeer belangrijk punt is. Daar wordt echter met geen woord over gerept in het bestemmingsplan", aldus Maas.

principe doorsnede

Onk: "Ze beginnen vaak te lachen als het over grasdaken gaat, zij willen een huis en hoeven die milieuvriendelijke onzin niet te horen." Dat illustreert trouwens tegelijkertijd het belang van het milieu-educatieprogramma, een bewustmakingsproces. "Voor dat proces hebben we eigenlijk te weinig tijd gehad", aldus Marijke, "de bouwplanning is strak en bewustwordingsprocessen gaan langzaam."

Een van de bouwers van de Romolenpolder, de betongigant Slokker, is door bewoners overgehaald om af te zien van het gebruik van gewapend beton. In plaats daarvan werd hem gevraagd kalkzandsteen gebruiken. Slokker gaf toe aan de druk van de bewoners, maar daar stond dan wel tegenover dat er in de rest van het huis bezuinigd moest worden. De bewoners gingen daarmee akkoord en hun huis werd afgeleverd zonder behang, plinten en nog een aantal dingen.

Milieudoelstelling slechts ten dele gehaald

De starre onderhandelingsopstelling van de beleggers en de eerder genoemde tegenstrijdigheid binnen

Milieuwoningen

De milieuwoningen in de Romolenpolder worden gebouwd met milieuvriendelijke bouwmaterialen en zullen worden voorzien van een zeer isolerend (zowel tegen kou als tegen warmte als tegen geluid) grasdak. In de woningen komen geen afdichtingen voor met PUR en piepschuim, zal er gewerkt worden met milieuvriendelijke verf, komt er geen centrale verwarming, zijn de vloeren niet van beton maar van holle baksteen en wordt er in plaats van mechanische ventilatie natuurlijke ventilatie toegepast.

Kortom een woning die kan functioneren als een 'ademende derde huid', om met de woorden van architect Renz Pijnenborgh te spreken.

de doelstelling van de stichting waren er mede debet aan dat de milieudoelstelling in de eerste twee deelplannen slechts ten dele werd verwezenlijkt. Daarom is voor het laatste deelplan, nummer drie, besloten de milieudoelstelling voorrang te geven boven de participatie. De mensen konden participeren binnen het door de milieudoelstelling geschapen kader. Besloten werd om een eigen architect voor te dragen. Dat werd Renz

Pijnenborgh, die ervaring heeft op het gebied van milieuvriendelijk bouwen. De gemeente reageerde positief, zeker nadat zij polshoogte had genomen in een door Pijnenborgh milieuvriendelijk gebouwde wijk in Den Bosch. De belegger reageerde echter afwijzend. Deelplan drie is nu door midden gehakt, de ene helft voor Pijnenborgh en de andere helft voor de architect van de belegger. De woningen van de laatste zullen voldoen aan de gestelde milieudoelen, op enkele uitzonderingen na: geen grasdaken, geen houten vloeren en wel centrale verwarming. De overige doelstellingen worden in samenwerking met Pijnenborgh uitgewerkt.

Belangrijke rol opbouwwerk

In het MW2 project in de Romolenpolder heeft het opbouwwerk een belangrijke rol gespeeld. De eerste ideeën werden ontwikkeld tot plannen met een hoger realiteitsgehalte. Illustratief in dit verband is de opmerking van een stedenbouwkundige van de gemeente Haarlem over een bepaald deelproject in de polder:

"De plannen waren eerst wildwoest, toen woest, daarna waren het grote plannen, die vervolgens zijn aangepast en uitgekleet tot haalbare plannen".

Verder heeft het opbouwwerk strategieën helpen uitstippelen en de continuïteit en daarmee de vasthoudendheid verzekerd.

Een ander belangrijk punt is dat de opbouwwerker de weg kent in het gemeentehuis en ervaring heeft in de omgang met machten en krachten, die nieuwe ideeën proberen tegen te houden. Hij of zij heeft bovendien relatief veel tijd beschikbaar, doodeenvoudig omdat hij of zij geen vrijwiller is maar een beroepskracht.

Stap voor Stap

Onk: "Op de punten participatie en diversiteit is behoorlijk gescoord. Op het punt van milieutechnisch bouwen, blijft er nog wel wat te wensen over. Dat punt ligt wereldwijd moeilijk. Het kan wel, milieuvriendelijk bouwen, maar dat besef komt heel moeilijk door. En we zijn natuurlijk voorlopers. Ik durf mijn hand er voor in het vuur te steken, dat over tien of vijftien jaar veel stringenter eisen worden gesteld in bouwverordeningen ten aanzien van milieuaspecten. We zitten nu nog in de fase dat het belangrijk is de overheid en de bouwwereld te dwingen daarover na te denken. Dat gaan ze nu ook doen, er worden in bouwerskringen zelf lijsten gemaakt met materialen die wel of niet milieuvriendelijk zijn."

Marijke: "De voor de Romolenpolder gestelde milieudoelen zijn slechts ten dele gerealiseerd. Maar voor zover ze zijn verwezenlijkt, zullen de doelen bij de volgende polder veel gemakkelijker worden geaccepteerd. Het gaat stap voor stap." In het totaal worden nu 35 grasdakwoningen gebouwd. Deze woningen voldoen volledig aan de gestelde milieudoelen.

Buurtbeheer

Een belangrijk punt dat in de toekomst nog veel aandacht zal vragen in de wijk is het "integraal ecologisch verantwoord beheer".

De Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting en de Provincie Noord-Holland hebben geld beschikbaar gesteld voor een studie naar de mogelijkheden van een dergelijk wijkbeheer. Het onderzoek is uitgevoerd door het Amsterdamse ABAKUS.

Op basis van de studie ligt een voorstel op tafel om in de Romolenpolder een beheerinstelling op te richten, die zorg draagt voor het woningbeheer, groenbeheer en afvalstoffenbeheer. Deze beheerinstelling kan samen met een milieu-educatieboerderij worden gehuisvest.

Marijke: "Het item voor opbouwwerk is op dit ogenblik "beheer". De afstand tussen huurder en verhuurder is te groot. Dat willen we hier anders. Het groen wordt bijna overal met de gifspuit onderhouden en is bovendien super saai. Ook dat willen we hier anders: we willen het zelf doen en dan zonder gif. Een derde punt is de inzameling en verwerking van het huisvuil. Als dat in de wijk gebeurt, kan dat veel effectiever. De milieu-educatieboerderij tenslotte kan het integrale beheer ondersteunen. Daar kunnen tentoonstellingen gehouden worden over bijvoorbeeld

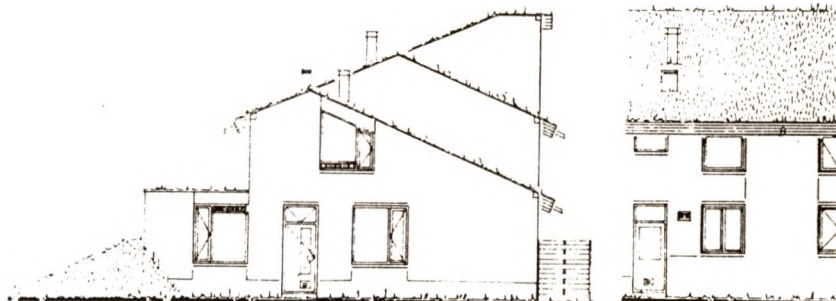
afvalscheiding. Mensen moeten daar terecht kunnen met hun vragen. Ook scholen moeten er terecht kunnen."

Alle betrokkenen moeten mee willen doen en dat zijn er nogal wat: de gemeente Haarlem, de woningbouwverenigingen, de beleggers en de bewoners.

Onk: "Een goed beheer is noodzakelijk, omdat het op termijn alle energie die de toekomstige bewoners er nu instoppen, moet vasthouden. Na de uitreiking van de sleutels mag de boel niet in elkaar zakken, maar moeten de bewoners bij het geheel betrokken blijven."

Meer informatie bij Onk Maas en Marijke Janssens, St. MW2 Romolenpolder, p/a. Wijkcentrum Europawijk, Oostenrijklaan 58, 2034 BH, Haarlem, tel. 023-336979. ■

Marijke Janssens is twaalf jaar opbouwwerkster in Schalkwijk, het stadsdeel in Haarlem waarvan de Romolenpolder een onderdeel is. Onk Maas is twee jaar geleden aangesteld als participatie-coördinator bij de Stichting MW2 Romolenpolder. Daarvoor was hij twee jaar als vrijwilliger bij het MW2-project betrokken.

MW2; een ideaal in ontwikkeling

De afkorting verdient geen schoonheidsprijs. Waar het om gaat wel: de integratie van Mens en Milieu, van Wonen en Werken (2xM 2xW).

De bakermat ligt bij Stichting MeMo, die eind zeventiger jaren vanuit Amsterdam met adviezen, krant, beurzen en eigen fonds het kleinschalig en milieuvriendelijk ondernemen ging promoten. De gemeente Dronten zag voor een nieuwe wijk wel heil in deze ideeën en betrok MeMo bij haar plannen. Het betekende een verbreding van MeMo's werkterrein en ze ging op zoek naar deskundigen in wonen, werken en milieu. Contacten met NIMO-medewerkster Greet Hettinga resulteerden april 1981 in de start van een landelijk ontwikkelingsproject betaald door de BCOP en onder verantwoording van het NIMO en de MeMo-initiatiefgroep, die korte tijd later werd omgevormd in de landelijke stichting MW2.

Het opbouwwerk deed hiermee haar intrede in het alternatieve circuit. Welke kansen hebben bewonersgroepen, die het milieu en de economie van het genoeg tot uitgangspunt nemen bij het wonen en werken? Begin tachtig moeten de ideeën worden bevochten. In de pioniersbarakken van Biddinghuizen ontstaat de woon- en werkgemeenschap Middenland en er komt een prachtig ontwerp voor MW2-erf in Dronten-zuid. De publiciteit is enorm. Op de conferentie 'Ruimte voor Vernieuwend Wonen' (september 1985) krijgt naast MW2 een tiental andere projecten de kans zich te presenteren. En de BCOP, gewend aan het uitgeven van goed verzorgde projectverslagen, geeft medewerk(st)ers van MW2, NIMO en Werkgroep '2Duizend de kans een boek samen te stellen over opbouwwerk en alternatieve ontwikkelingen ten aanzien van samenleven, arbeid

en energie. Het wordt het boek dat te groot is voor de boekenplank 'Wonen, Werken en Milieu, alternatieven in opbouw.'

Uit dat boek, waarin naast projectbeschrijvingen methodische handgrepen zijn te vinden, geven we de kern van het eerste MW2-project weer. Want al is het woon-werkerf Dronten niet gerealiseerd, in Maaspoort Den Bosch, Romolenpolder Haarlem en bij diverse andere initiatiefgroepen, hebben deze uitgangspunten weerklank gevonden:

- het project streeft naar vergaande integratie van wonen, werken en milieu; alleen dan zijn duurzame antwoorden op maatschappelijke vraagstukken te vinden
- het mikt bovendien op het samenleven van mensen uit categorieën die doorgaans gescheiden van elkaar leven, zoals jongeren, ouderen, gehandicapten, buitenbeentjes
- wonen moet in verschillende vormen mogelijk zijn; naast huishoudens van alleenstaanden komen woongemeenschappen voor
- de gedachten over mens- en milieuvriendelijk wonen en werken krijgen vorm in de zogenaamde woon-werkerven
- de initiatiefnemers zijn doordrongen van het besef afhankelijk te zijn van de sociaal-politieke omgeving. Daaruit komt de strategie voort: 'vechten voor in plaats van tegen'
- het project is bedoeld om andere groepen en gemeenten tot voorbeeld en inspiratie te strekken.

foto: Willem Sjerp

"De reinigingsinstallatie komt er niet"

De Grontmij N.V. te Drachten maakte in 1986 bekend een grondreinigingsinstallatie in te willen richten op het voormalig industrieterrein de Schenkenschans te Leeuwarden. Daar stond een oude steenfabriek, die mooi omgebouwd zou kunnen worden. De wijkorganisatie in het vlakbij gelegen Vossepark tekende protest aan. Zij zorgde ervoor dat in het totaal 1400 bezwaarschriften werden ingediend tegen de vergunningverlening. Ook kaartte zij de plannen aan in het Onderling Stadswijken Overleg (OSO), waarbij 35 bewonersorganisaties zijn aangesloten. Immers, de plannen gingen heel Leeuwarden aan. Bij westenwind zou een groot deel van de stad onder de rook van de reinigingsinstallatie komen te liggen. De OSO besloot daarom zich met deze vestiging te gaan bemoeien en dan met name met de vergunningverlening. Het was voor Leeuwarden de eerste keer dat wijkorganisaties zich actief betrokken voelde bij de milieuproblematiek.

Op een door de OSO georganiseerde informatie-avond werd aan de 35 aangesloten wijkverenigingen uitgelegd wat er aan de hand was en wat de risico's zouden kunnen zijn voor de wijken in de stad. De wijkverenigingen besloten daarop, via de OSO als overkoepelende organisatie, gebruik te maken van de inspraakmogelijkheden om de vergunningverlening tegen te houden. Over de resultaten van de inspraak werden de bewoners indirect geïnformeerd via OSO-vergaderingen en het OSO-bulletin, en direct via de pers.

Ingewikkelde procedures

Evert Kroes stelde de bezwaarschriften op, die vervolgens ter ondertekening aan de aangesloten wijkorganisaties werden voorgelegd. Het bleek dat er vijf verschillende procedures door elkaar heen liepen: een aanvraag voor een bouwvergunning bij de gemeente; een vergunning-aanvraag in het kader van de afvalstoffenwet bij de provincie; een vergunning-aanvraag in het kader van de Wet Chemische Afvalstoffen bij het Rijk; een aanvraag tot ontheffing van de plicht tot milieueffect-rapportage (MER); en daarnaast bleek er voor de Schenkenschans een verouderd bestem

mingsplan te bestaan. Vanwege de onduidelijkheid en ondoorzichtigheid van al die procedures werd ondersteuning gezocht bij Nederland Gifvrij en de Chemiewinkel Groningen. Evert Kroes: "Gezien de aard van de problematiek was het uiterst noodzakelijk deze beide organisaties erbij te betrekken. Het is ondoenlijk voor vrijwilligers en het opbouwwerk zich te verdiepen in de chemisch-technische aspecten enerzijds en de juridische aspecten anderzijds." De betrokken provinciale ambtenaar was zeer onder de indruk; niet alleen van de hoeveelheid bezwaarschriften, maar ook van de kwaliteit ervan.

Wat de zaak nog ingewikkelder maakte, was dat elders in Friesland een provinciale stort voor bedrijfsafval en verontreinigde grond moest worden gesloten door acties van bewoners, ondersteund door het opbouwwerk aldaar. Het probleem werd verschoven en de Schenkenschans werd aangewezen als nieuwe lokatie. Ook daar zijn de bewoners via de OSO massaal tegen in het geweer gekomen.

Resultaat

De reinigingsinstallatie komt er niet. Voor een deel is dat het gevolg van de bewoners-activiteiten; voor een ander deel is dat dankzij een gunsti-

ge samenloop van omstandigheden: volgens het rijk was de bouw van een nieuwe grondreinigingsinstallatie niet nodig; er was in Nederland reeds voldoende capaciteit aanwezig voor grondreiniging. Sommige grondreinigingsinstallaties draaien verliesgevend, omdat er te weinig grond ter reiniging wordt aangeboden. Tegen de stort van bedrijfsafval en verontreinigde grond is voorlopig vergeefs bezwaar gemaakt. De provinciale overheid zegt in zo'n geval dat er nu eenmaal een stort moet zijn, en wel ergens waar zo weinig mogelijk mensen er last van hebben. Er is nog geen vergunning, maar wel een provinciaal gedoogbesluit. Dat is voorlopig voldoende om te mogen storten.

Milieumaand

De Schenkenschansaffaire kan worden gezien als een incident. Maar dan wel een incident dat aanleiding heeft gegeven tot het ontwikkelen van het terrein milieu binnen het opbouwwerk. De OSO heeft milieu opgenomen in haar beleid en dat vormgegeven door de instelling van een werkgroep milieu.

De eerste activiteit van de werkgroep was begin '89 de organisatie van een milieumaand in samenwerking met buurthuizen, scholen en milieu-organisaties. In de milieumaand is aandacht gevraagd voor de problemen dichtbij huis; zaken die mensen dagelijks tegenkomen en waar ze ook zelf iets aan kunnen (gaan) doen. In de milieumaand zijn via het OSO verschillende activiteiten aangeboden aan bewonersorganisaties en basisscholen. Activiteiten waren onder meer tentoonstellingen, tekenwedstrijden en vertoningen van diaserie's (Milieubook), theater, poppenspel, vertoningen van videoprodukties, het werken met school- en werkboeken, het ophalen van batterijen en schoon-maaktacties. Het voor de milieumaand benodigde materiaal is

"Wij Friezen willen deze troep niet"
(foto: Friesch Dagblad)

betaald met enkele kleine subsidies van verschillende fondsen.

De scholen waren zeer enthousiast over het initiatief; in de buurthuizen bleken vooral de mensen bereikt te worden die ook al op andere gebieden actief waren in het buurtwerk. Arian Gelok: "Hoewel de beoogde doelgroepen niet voldoende zijn bereikt, moet dit soort activiteiten zeker doorgaan. Er is verschrikkelijk veel voorlichtingsmateriaal, alleen weet men het niet makkelijk te vinden. Het ligt dan wel meer voor de hand dat dit soort activiteiten door het cultureel werk worden georganiseerd."

De milieumaand stond in het teken van afval. Toch is in de milieumaand geen speciale aandacht geschonken aan de Schenkenschans-affaire. "Toen de milieumaand plaats vond, stond al vast dat de grondreinigingsinstallatie niet zou komen. Met het storten van bedrijfsafval en dergelijke was wel een begin gemaakt, omdat er een gedoogbesluit lag. Dat laatste ging het begrip van veel mensen te boven. De bewoners waren tegen, de eigen gemeente was tegen, er was geen vergunning en toch werd er gestort. Er worden daarbij politieke spelletjes gespeeld, waarvan je je af moet vragen of je die zo nodig inzichtelijk moet maken voor bewoners", aldus Cor Kuipers.

Rol opbouwwerk

Evert Kroes: "Gelet op de doelstellingen van het opbouwwerk, kunnen de volgende concrete aandachtspunten worden aangegeven: onderhoud van groenvoorzieningen, vervuiling van de wijk, huisvuilproblematiek, gifgrondproblematiek, vestigingsvergunningen van bedrijven en gemeentelijk en provinciaal milieubeleid".

Arian Gelok: "Naast de OSO zijn in Leeuwarden al een aantal organisa-

ties actief op het terrein van milieu. Deze organisaties hebben geen contact met buurtorganisaties, hetgeen zij als een gemis ervaren. Om hun werkzaamheden aan de man te kunnen brengen, willen zij graag met de OSO samenwerken. Veel van de organisaties zijn bereid in een stedelijk milieu-overleg plaats te nemen, om zo hun versplinterde activiteiten te bundelen. Hierbij kan het opbouwwerk een ondersteunende rol spelen. Daarnaast kunnen de milieu-organisaties worden betrokken bij de organisatie van OSO-bijeenkomsten, die speciaal gericht zijn op milieu."

Cor Kuipers: "In de toekomst zal het aantal milieu-incidenten alleen maar toenemen, zeker ook op wijkniveau. Daarom is het nodig dat het opbouwwerk zich bezig houdt met wet- en regelgeving op dit gebied. Daarnaast blijven er natuurlijk de externe instanties die de nodige ondersteunende informatie kunnen verstrekken. De milieuwetgeving is redelijk georganiseerd. Alleen, zij is niet inzichtelijk voor bewoners. Bewoners weten vaak niet wanneer en hoe ze aan de bel moeten trekken, wat hun rechten zijn. Daarnaast heeft een aantal milieuzaken voor veel bewoners geen concrete inhoud. Je kunt het niet ruiken, voelen of zien. Hoe gevaarlijk is dat dan?"

Gelok: "Soms zal het voldoende zijn om voor bewoners procedures zodanig inzichtelijk te maken dat ze zelf actie kunnen ondernemen. In andere, meer ingewikkelde gevallen is de rol van de opbouwwerker veel meer die van een belangenbehartiger. Het opbouwwerk moet voor haar

doelgroepen de relatie leggen tussen milieuverontreining waar mensen in de eigen omgeving of via de krant mee te maken krijgen en de bijdrage die men zelf aan die verontreining levert. Mensen moeten weten hoe ze zelf milieuvriendelijk kunnen handelen, hoe ze hun consumptiegedrag aan kunnen passen."

Kroes: "In het kader van leefbaarheid heeft het opbouwwerk ook als taak druk op de politiek uit te oefenen, zodat voorwaarden ontstaan, waaronder bewoners op een milieuvriendelijke manier kunnen wonen. Er moeten goede voorzieningen zijn voor klein chemisch afval; glascontainers moeten om de hoek staan."

Meer informatie bij Evert Kroes, p/a Gemeentehuis, Markt 15, 8601 CR Sneek, Cor Kuipers, Stichting Welzijn Leeuwarden, Zuidergrachtwal 2, 8933 AD Leeuwarden, tel. 058-150775. ■

Cor Kuipers is dertien jaar opbouwwerker in Leeuwarden.

Evert Kroes was in de periode 87-88 gedurende een jaar stagiair in Leeuwarden. Hij heeft zich in die tijd intensief met de Schenkenschans-affaire bezig gehouden.

Arian Gelok is dertien jaar opbouwwerker in Leeuwarden. Hij ondersteunt het Onderling Stadswijken Overleg (OSO), een overlegplatform van bewonersorganisaties.

Pier Koopmans loopt op dit moment stage in Leeuwarden vanuit de Sociale Academie.

Werkgroep Bodem: "Alles de grond uit"

Vanaf eind vorige eeuw tot ongeveer 1935 stond in Krallingen een gasfabriek. Acht jaar geleden bleek bij het slaan van palen voor nieuwbouw de bodem verontreinigd te zijn. Het werk in de bouwput werd meteen stil gelegd en de verontreiniging werd gemeld aan Dienst Centraal Milieubeheer Rijnmond. Bewoners uit de directe omgeving moesten het nieuws vernemen uit het Vrije Volk. Volgens deze krant was de buurt verontreinigd met stoffen als benzeen en toluen. Verontruste bewoners richtten de 'Werkgroep Bodem' op, die zich tot doel stelde: "alle gif de grond uit". Zover zal het niet komen. Als de minister van VROM het advies van de gemeente Rotterdam volgt, wordt over enkele jaren in de wijk een leeflaag aangebracht en vindt bronverwijdering plaats.

Veel bewoners zijn inmiddels gedemotiveerd geraakt, of hebben uit gezondheidsoverwegingen de wijk verlaten. Bart van den Ouden, opbouwwerker in de Vlinderbuurt: "Actieve bewoner van het eerste uur is nog maar een enkeling." De eerste initiatieven inzake de verontreiniging werden door bewoners genomen. In de wijk waren enkele bewonersorganisaties actief rond de stadsvernieuwing. Zij ondersteunden enkele verontruste bewoners bij de oprichting van een werkgroep, die zich bezig moest gaan houden met de problematiek rond verontreiniging.

In het begin bestond nauwelijks behoefte aan professionele ondersteuning van uit bijvoorbeeld het opbouwwerk. "Bewoners in de buurt waren geïnteresseerd, er was een levendige groep vrijwilligers en resultaten in de vorm van aandacht voor het probleem werden vlot behaald," aldus Bart van den Ouden.

Was in eerste instantie de doelstelling van de 'Werkgroep Bodem': "alles de grond uit!", in de loop der jaren werd deze steeds bijgesteld. Vooral nu de saneringsplannen op tafel komen, vindt een snelle bijstelling plaats. Bart: "In het afgelopen jaar zijn er diverse discussies gevoerd over welk standpunt er ten aanzien van de gemeente, deelgemeente en projectgroep ingenomen diende te worden. Hoe concreter de oplossing of het uitgangspunt is, hoe groter de tegenstellingen binnen de werkgroep zijn. Probleematisch daarbij is dat ingenomen standpunten te vaak gebombardeerd worden tot voorgestane oplossingen en te weinig worden beschouwd als een tussenstap in het proces op weg naar de oplossing."

Uitzondering

Op dit moment ligt er een voorstel van de gemeente Rotterdam voor het aanbrengen van een leeflaag van 1.35 m over de hele wijk, met uitzondering van de grond onder de woningen. Volgens het voorstel, dat ter goedkeuring aan 'Den Haag' is aangeboden moeten de bronnen, dat zijn de ernstig verontreinigde plaatsen, worden verwijderd. De Werkgroep Bodem kan zich slechts gedeeltelijk vinden in dit voorstel.

Onduidelijk is ook in hoeverre de doelstellingen worden gedragen door de bewoners. Aan de ene kant zijn er bewoners die vinden dat alles schoon moet en voor een gedeeltelijke sanering hun huis niet uit willen. Aan de andere kant zijn er bewoners die voor welke sanering dan ook hun

huis niet uit willen: "ik heb hier altijd gewoon en nooit ergens last van gehad".

Voorlichting: wie is verantwoordelijk?

De werkgroep heeft verschillende malen bewonersvergaderingen georganiseerd om de bewoners zoveel mogelijk te informeren. En er werd een speciale bewonerskrant uitgegeven die geheel gewijd was aan de verontreiniging in de wijk. Voor de werkgroep bleek het echter moeilijk om gedurende de jaren slepende procedure rond de bodemverontreiniging grondig en regelmatig met de achterban te overleggen. Bart daarover: "We hadden wel mogelijkheden om te overleggen, maar het probleem lag op het voorlichtingsvlak: wat heb je voor nieuws te vertellen ten opzichte van de vorige bijeenkomst. De keus werd steeds meer gemaakt, pas met bewoners om de tafel te gaan zitten als er echt iets 'nieuws' mee te delen was." Hoewel de overheid wel zeer zorgvuldig is omgegaan met de vaststelling van de ernst van de bodemverontreiniging en de te maken keuze voor sanering, was zij zeer laks als het ging om inspraak en participatie. Dat blijkt alleen al uit de manier waarop de bewoners kennis moesten nemen van het feit dat hun bodem vermoedelijk verontreinigd was: via de krant. De gemeente belegde slechts éénmaal een informatie-avond, waarop deskundigen uitleg gaven over de mogelijke gevaren voor de volksgezondheid. De teneur

van die voorlichtingsavond was sus-
send: "de buurtgroep had de zaak
wat overtrokken".

Op aandringen van de Werkgroep
Bodem stuurde de provincie Zuid-
Holland een brief aan bewoners
over de stand van zaken. Ter verbe-
tering van de communicatie werd,
eveneens op aandringen van de
werkgroep een "Projectgroep Gas-
fabriek Kralingen" ingesteld.

De voorlichting aan de bewoners
over de saneringskeuze werd door
de gemeente overgelaten aan de
werkgroep, die voor de uitvoering
van die taak steun zocht bij de
Utrechtse chemiewinkel. Bart: "Het
is niet zo dat de gemeente de verant-
woordelijkheid voor de voorlichting
expliciet afschoof op de werkgroep,
maar de ambtenaren verdommen
het om voortijdig, dus voordat de mi-
nister een besluit heeft genomen,

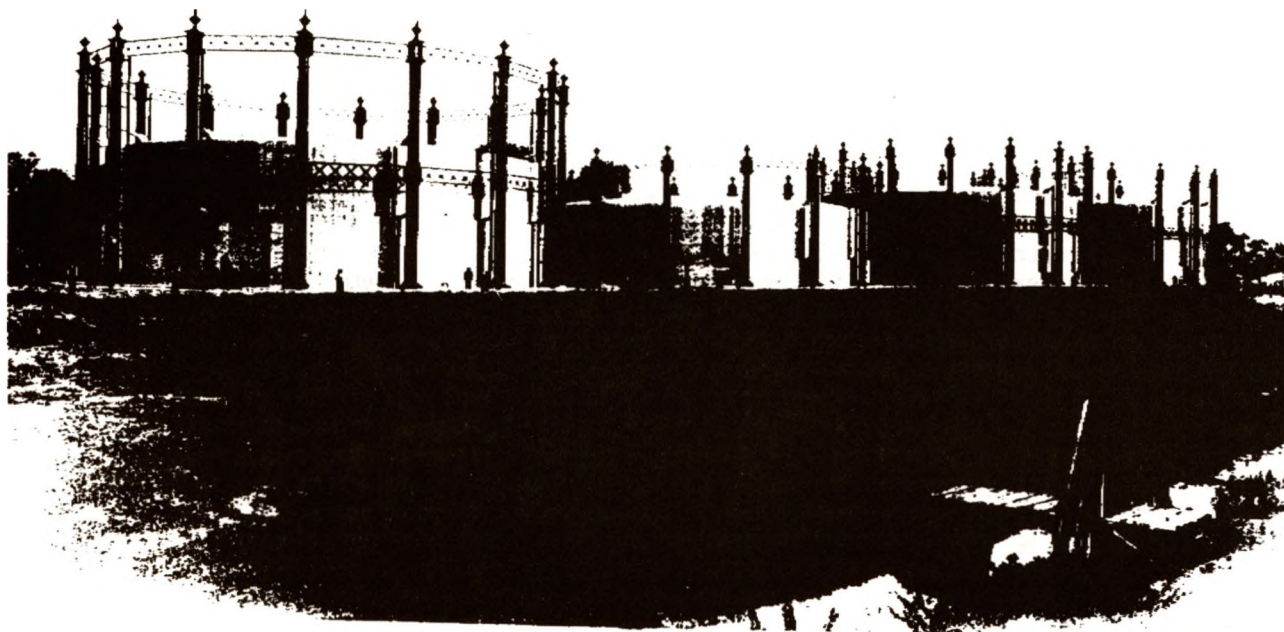
naar de bewoners te gaan. Vanuit
mijn taakopvatting betekent dit dat ik
die verantwoordelijkheid moet ne-
men. Informatie verschaffen bete-
kent onze basis vergroten en moge-
lijkheden voor het uitbreiden van de
actieve kern."

Wassen neus...

Met de instelling van de "Project-
groep Gasfabriek Kralingen" werd
de overlegsituatie duidelijk verbe-
terd, men wist vanaf dat moment
waar men met zijn vragen heen kon.
Echter, de gemeente stelde naast de
projectgroep een ambtelijke stuur-
groep in. Projectgroepsleden wer-
den van dit overleg uitgesloten. Zij
hebben daardoor meer malen het
gevoel gehad dat in de projectgroep
gepraat werd over zaken die op
ambtelijk niveau allang beslist wa-
ren. Een projectgroepslid daarover:

8000 Gifflokaties

*Bij de provincies zijn ongeveer
8000 gifflokaties bekend. Naar
schatting van het Ministerie van
Volkshuisvesting, Ruimtelijke Orde-
ning en Milieuhygiene (VROM) zul-
len uiteindelijk 1600 van de 8000
verontreinigde plekken moeten
worden gesaneerd. Op dit moment
zijn er 400 saneringen uitgevoerd of
in uitvoering, 1200 lokaties zijn dus
nog steeds in afwachting van een
schoonmaakoperatie. De schoon-
maakoperaties vinden plaats in het
kader van de Interimwet bodemsa-
nering, die binnen een jaar zal wor-
den opgenomen in de Wet bodem-
bescherming. Overigens schatten
grote steden als Amsterdam en
Rotterdam dat maar liefst driekwart
van hun nieuwbouwgronden
verontreinigd is.*

GASHOUDERS

Gemeente Gasfabriek Rotterdam 1884-1887

foto: Afd. Communicatie GEB Rotterdam.

"Je had het gevoel achter de feiten aan te lopen. Rapporten moesten vaak binnen een week worden doorgenomen. Als je dan zei dat je als bewoners onvoldoende tijd had gehad om de stukken te bekijken, kreeg je nog wat extra tijd. Niet dat dat veel uitmaakte, want de besluiten waren toch al genomen. Op ons gingen ze niet zitten wachten."

demotiverend

De Werkgroep Bodem zat de overheid zoveel mogelijk op haar lip bij de onderzoeken, die zij liet uitvoeren. Dat dit geen geringe taak was, blijkt uit het aantal onderzoeken dat heeft plaats gevonden: bodemonderzoek (juli 1982), nader bodemonderzoek (mei 1984), milieutechnisch onderzoek, tuinenonderzoek, geotechnisch en geohydrologisch onderzoek (oktober 1986), funderingsonderzoek (november 1986), aanvullend milieutechnisch onderzoek (januari 1987), saneringsvarianten en systeemkeuze (augustus 1987), risicobeoordeling (april 1988), verticale spreiding grondwater (juli 1988) en mogelijkheden tot sanering (januari 1989). Behalve de controle op de overheid zijn ook activiteiten ondernomen tegen huurverhoging. Het initiatief ging hierbij uit van het opbouwwerk. Ook werd beroep aangetekend tegen de betaling van onroerend goed belasting.

Acht jaar bodemverontreiniging levert volgens de opbouwwerkers heel wat problemen op: "De lange duur werkt demotiverend op de bewoners, en vergroot de ongeloofwaardigheid van de buurtgroep en de betrokken overheidsinstanties. Verder wordt het steeds moeilijker om nieuwe acties te bedenken, je

valt min of meer noodgedwongen in herhaling. Een voorbeeld daarvan vormen de acties tegen de onroerend goed belasting. Het eerste jaar deden daar nog 150 mensen (van de 450) aan mee, overigens zonder (financieel) resultaat. Het tweede jaar waren er nog maar zo'n vijftig bewoners geïnteresseerd."

Door de onzekere (gezondheids)situatie hebben veel gezinnen hun gezinswoningen verlaten. Daarvoor in de plaats zijn studenten gekomen, die meestal slechts voor korte tijd in de buurt wonen en niet geïnteresseerd zijn in een oplossing van de bodemverontreiniging. Ook zijn er veel oudere mensen die al tientallen jaren in de wijk wonen en zeggen: "ik woon hier prima en heb nooit ergens last van gehad, wat een gezeur over niks. Toon maar aan dat er gevaar bestaat voor de volksgezondheid. Een dieptesanering over vijftig jaar, als de boel toch tegen de grond

Inspraak

De Interimwet bodemsanering biedt ruimte voor inspraak. Eenmaal per jaar ligt het ontwerp van het provinciaal bodemsaneringsprogramma ter inzage. Een ieder kan hier schriftelijke bezwaren tegen in brengen bij Gedeputeerde Staten. Een andere, meer directe wijze waarop betrokken burgers kunnen deelnemen aan de besluitvorming over een gifbelt is via projectgroepen. Echter, nogal wat bewoners vinden het participeren in projectgroepen een frustrerende zaak. De inbreng van bewonersgroepen in het uiteindelijke besluit over de aanpak van gifbelten blijkt in veel gevallen nauwelijks een rol te spelen (Nederland Gifvrij, 1989).

gaat, is een prima oplossing." Bart: "Zo zie je dat een wijk met actieve en bij de buurt betrokken bewoners langzaam verandert in een wijk met passieve bewoners." Ook de werkgroep kende een groot verloop.

"Actieve bewoner van het eerste uur is nog maar een enkeling."

De leden van de werkgroep denken dat als in de Vlinderbuurt geen opbouwwerkers waren geweest, de problematiek rond de bodemverontreiniging weliswaar was opgepakt, maar de animo inmiddels allang verdwenen was.

Vier saneringsvarianten

Voor de sanering van de wijk werden vier varianten onderzocht, waaronder de variant van de bewoners: "alle verontreinigde grond weghalen". Nadat hierover werd gerapporteerd, zijn opnieuw verschillende onderzoeken gedaan, maar van onafhankelijk onderzoek was op dat moment geen sprake meer. Aan de rapportage lag een voorkeur voor de leeflaagvariant ten grondslag. Dat was voor de bewoners reden om te eisen de leeflaagvariant nader uit te werken zodat een betere afweging kon worden gemaakt. Die eis werd gehonoreerd. Voor ondersteuning op het gebied van technische kennis(-overdracht) kreeg de werkgroep een subsidie van de gemeente, waarvoor ze de Wetenschapswinkel in kon huren.

Hoewel de samenwerking met de wetenschapswinkel goed is bevalen, vindt Bart terugkijkend dat op het moment dat de bewoners wat minder actief werden, de wetenschapswinkel weinig eigen initiatieven ontplooiden. "De wetenschapswinkel

winkel vond dat eerst een heldere vraag op tafel moest liggen, voordat sprake kon zijn van ondersteuning. Voor ons opbouwwerkers betekende die stellingname een taakverzwaring. We moesten de rapporten op z'n minst globaal gelezen hebben om een bijdrage te kunnen leveren aan de discussie over de formulering van de opdracht/vraagstelling aan de wetenschapswinkel. We voelden ons daardoor vaak teveel op technische sporen gedwongen. Ongeveer een derde van onze werktijd werd opgeslokt door de bodemverontreiniging. Het doen van verslagen, het oproepen van vergaderingen, het nalopen van bewoners, het nalopen van informatie, dat kostte veel tijd. Als gevolg daarvan konden we minder aandacht besteden aan inhoudelijke methodische vraagstukken, minder dan we wilden."

Tweede agenda

Bart van den Ouden en Henk Tuienburg voelen zich overigens, evenals de overige leden van de werkgroep, niet verantwoordelijk voor de uiteindelijke saneringsvariant, die wordt gekozen. Maar dat heeft een andere reden. Zij hebben als hoofddoel de bewoners te organiseren en activeren rond de bodemproblematiek. Ze voelen zich niet verantwoordelijk voor de keuze op zich, maar wel voor de mate van bewustzijn waarmee de bewoners een keuze maken. Bart: "Net zo goed als het opbouwwerk tot taak heeft bewoners actief te maken op en zeggenschap te geven over hun eigen woning en straat, heeft het als taak bewoners te organiseren rond hun bodem."

Bewoners stellen zich heel praktisch op: "de bodemverontreiniging moet opgelost worden". Bart en Henk zeggen in dat verband: "Bewoners hebben de neiging uitsluitend over het concrete probleem te willen praten. Maar los van welke oplossing dan ook, moet je ook nadenken over het milieu, over onze eigen verontreinigende activiteiten en over hoe de grond zo goed mogelijk schoon kan blijven."

Zo kan de bron van ergernis een bron van organisatie vormen. Voor de opbouwwerker vormt de verontreiniging in zekere zin een middel om bewoners meer bij het wel en wee van hun wijk te betrekken.

Bart en Henk lopen al een tijd met het idee rond om in samenwerking met lager onderwijs en het club- en buurthuiswerk een milieudag/week te organiseren. Het idee is om eenmaal per jaar in samenwerking met het lager onderwijs aandacht te besteden aan het grote milieu (lucht en water), het kleine milieu (huishoudelijk afval en hergebruik) en de voortgang rond de bodemverontreiniging in de wijk. Bewoners staan echter niet voor zo'n dag te trappelen. Sommigen zijn wat wantrouwend: "Wat jullie willen is je eigen ideeën over die bodemverontreiniging doordouwen." Ook in de werkgroep wordt er verschillend over gedacht.

Volgens Bart en Henk is er wel alle reden voor zo'n dag. "Want straks wordt 60 tot 120 miljoen uitgegeven voor de sanering. Dan kan het natuurlijk niet dat mensen hun auto-asbak op straat legen. Een oplossing voor de vervuilde bodem kan niet los staan van dat bewoners zich bewust worden van het milieu, de vervuiling in het algemeen en van hun directe woon- en leefomgeving in het bijzonder."

Zo is door het opbouwwerk onder andere de relatie met stadsvernieuwing gelegd. "Als mensen toch hun huis uit moeten voor de sanering, kunnen misschien tegelijkertijd de woningen worden gerenoveerd."

Verder is aan de wetenschapswinkel

gevraagd een "satisfactie-onderzoek" in de buurt te verrichten. Aanleiding was de problematiek rond de bodemverontreiniging. Men probeerde straatgroepen te formeren, die per straat besluiten zouden moeten nemen over de te kiezen saneringsvarianten. Dat is niet gelukt, maar het riep de vraag op wat nu eigenlijk door de bewoners als probleem wordt ervaren: het eigenzinnige gedrag van de studenten die in de wijk wonen, de geplande verkeersmaatregelen, de stagnerende stadsvernieuwing, het gebrek aan voorzieningen in de buurt of de bodemverontreiniging?

Stand van zaken

Acht jaar na de signalering van de verontreiniging is nog steeds niet duidelijk voor welke variant zal worden gekozen. Weliswaar is aan Den Haag een unaniem advies uitgebracht over de bronverwijdering en de aan te brengen leeflaag van ruim een meter, maar het is geen uitzondering als in Den Haag uiteindelijk van dat advies wordt afgeweken en een keuze wordt gemaakt voor een andere optie. Deze onzekerheid is voor de werkgroep reden om te wachten met informatie naar de bewoners. Op het laatste moment kan immers nog van alles veranderen. Ook als, bij wijze van spreken, volgende week toestemming zou worden gegeven voor sanering, dan duurt het nog ongeveer één tot anderhalf jaar voordat de eerste schop de grond in gaat. Als die praktische fase aanvangt, wordt de inbreng van de bewoners veel belangrijker volgens Bart. Een probleem vormt de mogelijke uitplaatsing van de bewoners. Bart: "Die rompslomp, daar hebben sommige bewoners geen zin in. Andere vragen zich af of ze hun spullen wel kunnen laten staan of hoe het zit met de verzekering van hun inboedel, gedurende de tijd dat ze weg zijn."

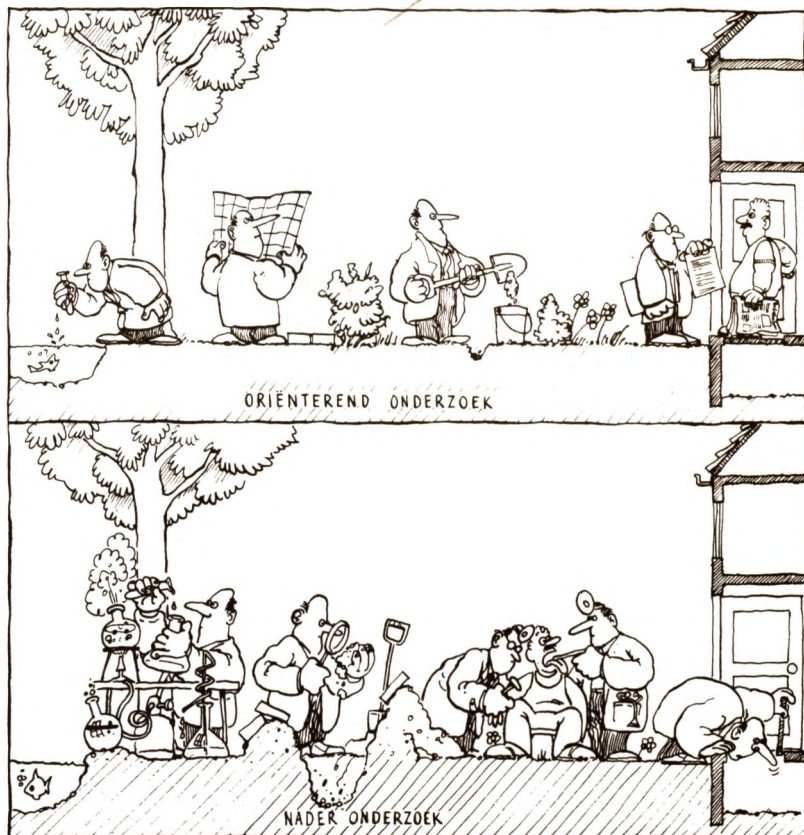
De praktische problemen maken dat standpunten die in de beginjaren door de overheidsinstanties werden ingenomen, en toendertijd door de bewoners als niet serieus en kleinrend werden beschouwd, nu door diezelfde bewoners worden gebruikt om de dreigende sanering met haar problemen tegen te gaan: "als we de regels voor saneren consequent hanteren, moet 80% van Rotterdam op de schop."

Meer informatie bij Bart den Ouden en Henk Tuinenburg, Dr. Zamenhofstraat 71, 3061 SG Rotterdam, tel. 010-4142394/4142422.

Bart van den Ouden is tien jaar werkzaam als opbouwwerker, waarvan vijf jaar in de Vlinderbuurt. Henk Tuinenburg is anderhalf jaar geleden in de Vlinderbuurt terecht gekomen als extern deskundige op het gebied van bodemverontreiniging. In het eerste jaar heeft hij zich, als stagiair vanuit de Hogeschool Rotterdam, alleen met de bodemverontreiniging bezig gehouden, het laatste half jaar is hij ook actief op andere deelterreinen van het opbouwwerk.

Verschillende bodemonderzoeken

De overheid probeert de aanpak van bodemverontreinigingsgevallen volgens een vast patroon te laten verlopen. In het onderzoek worden op

illustratie: Nederland gifvrij

grond van het doel van het onderzoek drie fasen of stappen onderscheiden. De stappen zijn achtereenvolgens: oriënterend onderzoek, nader onderzoek en saneringsonderzoek. Doorgaans worden alle drie onderzoeksstappen doorlopen voordat er wordt gesaneerd.

Het oriënterend onderzoek wordt als eerste uitgevoerd en is bedoeld om een globaal beeld te krijgen van de aard en concentraties van aanwezige schadelijke stoffen. Belangrijk onderdeel van het onderzoek is de uitvoering van een klein aantal chemische analyses van grond- en/of grondwatermonsters. Daarnaast worden meestal andere gegevens die over de bodemverontreinigingsplek beschikbaar zijn, onderzocht (bijv. kadastriskaarten, stortbronnen, milieuvergunningen, informatie van omwonenden). Het oriënterend onderzoek is doorgaans heel beperkt van omvang en kost meestal zo'n 15.000 gulden.

Doel van het nader onderzoek is om een goed beeld te verkrijgen van aard, omvang, concentraties, huidige verspreiding en verspreidingskansen van de schadelijke stoffen. Het geohydrologisch onderzoek is vrij wel steeds een belangrijk onderdeel van het nader onderzoek. Verder wordt veelal een vrij uitgebreid chemisch onderzoek uitgevoerd naar grond en slib, ondiep en eventueel diep grondwater, oppervlaktewater, drinkwater en in sommige gevallen

naar lucht in kruipruimten van woningen. Sporadisch vindt ook een gewasonderzoek of medisch onderzoek plaats. Uiteindelijk hoopt men op grond van al deze gegevens voldoende inzicht te krijgen in de risico's voor de volksgezondheid en de aantasting van het milieu. De kosten van een nader onderzoek bedragen gemiddeld zo'n 100.000 gulden. De derde onderzoeksfase betreft het uitvoeren van saneringsonderzoek. Doel hiervan is om tot een verantwoorde keuze uit verschillende saneringstechnieken te komen. In een goed saneringsonderzoek worden verschillende saneringsalternatieven gepresenteerd die worden vergeleken op bijvoorbeeld effectiviteit (ook op de lange termijn!), technische uitvoerbaarheid en kosten. Een saneringsonderzoek kost gemiddeld 100.000 gulden. Na uitvoering van sanering volgt nog een fase: de fase van nazorg. Het verkregen resultaat van de maatregelen wordt aan de hand van controlemetingen beoordeeld. Wanneer er schermen zijn aangebracht om de verontreinigde plek van de omgeving te isoleren, dan is het absoluut noodzakelijk het effect van de genomen maatregelen blijvend te controleren (Nederland Gifvrij, 1985).

Wegwijs in Milieuland

Milieuland is voor lang niet iedereen een land met open grenzen. Er zijn nogal wat natuur en/of milieu-organisaties die op verschillende terreinen actief zijn. De meeste zijn leden-organisaties, die structureel of per project worden gesubsidieerd.

Deze organisaties kunnen landelijk, provinciaal of lokaal actief zijn. Veel landelijke organisaties hebben lokale groepen. Maar er zijn ook lokale of provinciale groepen die zich met één natuurgebied of één milieu-onderwerp bezighouden en niet aangesloten zijn bij een landelijke organisatie. Tevens zijn er organisaties die natuur of milieu als nevendoel hebben.

De belangrijkste landelijke organisaties die op beide terreinen actief zijn, zijn de Stichting Natuur en Milieu en het Landelijk Milieu Overleg (LMO). In de Stichting Natuur en Milieu werken een aantal organisaties samen. De Stichting neemt deel aan overheidsinspraak, informeert en adviseert actiegroepen, bedrijfsleven en burgers en initieert en begeleidt studies op milieugebied. Aan het Landelijk Milieu Overleg (tel. 030-331328) nemen de belangrijkste natuur- en milieuorganisaties in Nederland deel en de organisatie is actief op zowel het gebied van educatie en voorlichting als actie en onderzoek.

Omdat veel organisaties of op de natuur of op het milieu gericht zijn, is hiernaar een onderverdeling gemaakt. Een globaal overzicht ziet er als volgt uit:

Natuur

Beheer en behoud van natuurlijk schoon:

Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (070-62004)
Wereld Natuur Fonds (03404-22164)
Vrijwillig Natuur en Landschapsbeheer.

Educatie en voorlichting:
Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie (020-228115)
Nivon
schoolbiologiediensten.

Milieu

Actie en/of onderzoek:
Vereniging Milieudefensie (020-221366)
Stichting Natuur en Milieu (030-331328)
Greenpeace (020-261877)

Educatie en voorlichting:
Milieukompas, een activiteit van Milieudefensie (020-221366)
Stichting voor Milieu Educatie (030-713734)
De Kleine Aarde (04116-84921).

Voor diverse milieu-problemen zijn er naast de Wetenschapswinkels, die verbonden zijn aan de universiteiten, ook gespecialiseerde organisaties. Bijvoorbeeld de Nederlandse Stichting Geluidhinder (015-562723), Nederland Gifvrij (030-331328), CEA, de voormalige Stichting Energie Anders, (010-4046080) en ROVER (070-459618) die zich met het openbaar vervoer bezighoudt.

Ook zijn er diverse organisaties die zich bezighouden met meer milieuvriendelijke consumptie, zoals de Alternatieve Konsumenten Bond (020-863338).

Informatie over organisaties die actief zijn op het gebied van natuur en milieu is te vinden in 'Nederland in actie 5: adressengids van actiegroepen, werkgroepen, verenigingen en overige organisaties', uitgave NBLC. De thema's energie, milieu, wonen, werken en verkeer worden in dit deel behandeld. In september/oktober verschijnt de 5e herziene druk. ■

milieu
defensie

Milieuvriendelijk renoveren

De wens van één individuele huurster om haar woning milieuvriendelijk te renoveren, heeft in de Arnhemse wijk Klarendal geleid tot een kleinschalig experiment. "Een klein doorbraakje met hopelijk grote gevolgen," aldus opbouwwerker Johan Bodd.

In de Arnhemse wijk Klarendal heeft de laatste twintig jaar veel stadsvernieuwing plaatsgevonden. Vanaf 1972 zijn er honderden woningen gerenoveerd en bijna 1000 woningen na sloop nieuw gebouwd. In al die jaren heeft het milieuaspect nauwelijks een rol gespeeld. Er werd weliswaar geen spaanplaat gebruik vanwege de formaldehydegassen en enkele bewoners stonden op het gebruik van lijnolieverf in plaats van 'gewone verf'. De laatste jaren raakte tropisch hardhout 'besmet' en in de jaren tachtig kwam energiebesparing in de mode. Onder druk van de hoge gasprijzen werd er flink geïsoleerd en werden er voor nieuwbouwprojecten energiezuinige installaties ontwikkeld. De Peterbuurt in Klarendal met energiezuinige luchtverwarming en isolatieluiken voor de ramen is daar een goed voorbeeld van. De drijfveer was echter niet het milieu-aspect, maar de portemonnee van de (toekomstige) bewoners.

Experiment

In 1989 is het eerste initiatief van de grond gekomen met betrekking tot milieuvriendelijk renoveren. Een individuele huurster van een renovatiewoning wilde graag dat haar huis op een milieuvriendelijke wijze gerenoveerd zou worden en dan met na-

me ten aanzien van het woonklimaat in de woning zelf. Overleg met de verhuurder en architect leverde in eerste instantie lauwe reacties op en veel scepsis. Bij het 'woonconsumentenfond' van de gemeente Arnhem werd een experiment-subsidie aangevraagd van 5.000 gulden. Met de subsidie op zak is er een contract afgesloten met de Woonwinkel in Arnhem. De architect Jan Fransen, gespecialiseerd in milieuvriendelijk bouwen, spitte het bestek van het renovatieproject (dat inmiddels was gestart) door en maakte een lijst met alternatieve materialen en bouwmethoden. Zijn opdracht was om met voorstellen te komen die nog in te passen waren in het lopende bouwproject. Dat was een voorwaarde van de opdrachtgever. Fransen is uitgegaan van materialen die het milieu zo min mogelijk belasten in de productiefase en hij hield rekening met de gevolgen van gebruik van materialen voor het woonklimaat en met het hergebruik van materialen (toepassen van materialen die eenvoudig afbreekbaar zijn na gebruik). Fransen heeft een lijst opgesteld van 39 vervangende materialen en/of toepassingen. Met die lijst is het gevecht aangegaan met de opdrachtgever, de Woningstichting Openbaar Belang (anno 1894).

Scepsis

Woningstichting Openbaar Belang is een particuliere verhuurder met zo'n 500 huurwoningen in Arnhem. De stichting wordt door de gemeente beschouwd als een semi-corporatie.

Als eigenaar van de woning en opdrachtgever van de renovatie moest de stichting overtuigd worden. Onderhandelingen vonden plaats met de directeur en de technische dienst (verantwoordelijk voor het onderhoud na renovatie, de architect (verantwoordelijk voor het ontwerp en het toezicht) en de aannemer (verantwoordelijk voor de uitvoering en de garantieverklaringen). Tijdens de onderhandelingen bleek dat de

'specialisten' (architect, opzichters, aannemer) onbekend waren met milieuvriendelijke materialen. Het voorstel om andere materialen zoals kokos, kurk, natuurgips, lijnolieverf, carrobrick, deltaplast, houtpek te gebruiken, werd in eerste instantie met grote scepsis bekeken. Het geschimp en gelach was niet van de lucht.

Voorstellen

De duurzaamheid en de garantie van het toegepaste materiaal dreigden een struikelblok te worden. Met een aantal materialen was nog geen 25 jaar ervaring opgedaan. Het bleek dat de heren technici geen enkele 'aannee' of risico met milieuvriendelijke materialen wilden nemen, terwijl deelnemers aan bouwprocessen weten hoeveel risico's en aannames er worden genomen bij de traditionele bouw.

De kennis en overtuigingskracht van Jan Franssen, de postieve instelling van de medewerker bewonerszaken van de verhuurder, het milieuvriendelijke 'klimaat' en de status van het experiment hebben uiteindelijk de uitvoering toch mogelijk gemaakt. De steun van de wethouder van Volkshuisvesting, die 5000 gulden extra ter beschikking stelde, gaf iedereen het benodigde zetje in de rug. Maar liefst 26 van de 39 voorstellen werden aangenomen, terwijl de bouw al in volle gang was. Daarom was een aantal voorstellen technisch niet meer haalbaar.

Aanzienlijke meerkosten

De keuze voor materialen is in bouwteamverband gemaakt. Er werd geen hardhout, geen spaanplaat, geen multiplex (oplosmiddelen), geen p.v.c., geen gips met oplosmiddelen/lijmen, geen menie (lood) gebruikt. Alternatieve materialen als vuren- en grenenhout, natuurgips, glas, kurk, kokos en steen werden gekozen.

De meerkosten waren aanzienlijk (f 6.500). Enerzijds lag dat aan het feit dat het maar om één woning ging en de 'traditionele' prijs gebaseerd was op 12 woningen. Anderzijds zijn alternatieve materialen duurder en vergt de toepassing meer arbeidstijd.

Bovendien wilde de woningstichting 350 gulden voor de meerkosten van het onderhoud (vurenhout vergt meer onderhoud dan hardhout) en is 470 gulden uitgetrokken voor extra toezicht. 3000 gulden is besteed aan externe deskundigheid, voorlichting en publiciteit. De aannemer en architect hebben in dit experiment kosteloos gewerkt.

Publiciteit

In juli wordt de milieuvriendelijke woning feestelijk opgeleverd. Maar ondertussen zijn wij al druk bezig met het verbreden van de kennis over milieuvriendelijk renoveren. Het milieubewustzijn in Klarendal is niet bijzonder hoog. Van glasbak, milieubus, depot afvalstoffen wordt niet veel gebruik gemaakt. Over milieuvriendelijk renoveren werd eerst nogal lacherig gedaan. Daarom zijn we begonnen met het informeren van bewonersorganisatie en de bewonerscomité's. Bij de oplevering van de woning verschijnt een informatieboekje over milieuvriendelijk bouwen en renoveren, bestemd

Renovatieproject Hovernierstraat, Arnhem

voor bewoners, opbouwwerkers en beleidsmakers binnen de gemeente Arnhem en na de zomervakantie staat er een studiedag op het programma.

Opmerkelijk is dat de scepsis bij mensen na meer informatie verdwijnt en plaats maakt voor enthousiasme. Er is nooit stilgestaan bij de milieu-aspecten bij renovatie. Eindelijk kunnen opbouwwerkers weer eens werken aan bewustwording!

Beter laat dan nooit

Het milieu-aspect bij sociale woningbouw/renovatie krijgt meer aandacht. Eén woning wordt milieuvriendelijk gerenoveerd en gaat als voorbeeldproject dienen voor de verdere stadsvernieuwing in Klarendal, en waarschijnlijk ook in andere wijken.

De meerkosten ten aanzien van het traditionele bouwen zijn (nog) aanzienlijk en vormen een struikelblok bij nieuwe projecten in voorbereiding. De rijksoverheid en gemeente kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan milieuvriendelijk bouwen door het beschikbaar stellen van subsidies en door het aanpassen van de bouwverordening (eisen stel-

len aan het materiaalgebruik). Daarnaast moet aan de informatieachterstand gewerkt worden. Bij aannemers, architecten, woningcorporaties, maar ook opbouwwerkers is een groot gebrek aan kennis. Dit experiment is een klein doorbraakje met hopelijk grote gevolgen.

*Johan Bodd, opbouwwerker
Klarendal, Arnhem.*

Meer informatie bij Werkwinkel Klarendal, Klarendalseweg 442, 6828 TB Arnhem, tel. 085-452257 en bij Jan Franssen, Woonwinkel, bouwbiologisch adviesbureau, Wielakerstraat 4, Arnhem, tel. 085-510204.

Actie tegen stankoverlast

"Door actie tegen de overlast van Forbo zijn de contacten tussen buurt- en woonwagewoners wat hechter geworden," aldus opbouwwerker Hans Evers. Eind 1987 vestigden zich vijftien woonwag gezinnen op een nieuwe locatie in de wijk Ballast te Coevorden, op een steenworp afstand van Forbo-Novilon, een fabrikant van vloerbedekking. De bewoners hadden van het begin af aan regelmatig last van stank, vooral bij zuid-

westen wind. Sommigen kregen ook te maken met prikkelende ogen, misselijkheid, geïrriteerde slijmvliezen, eczeem en/of benauwdheid. Gemeente en fabriek gaven de overlast toe, maar ondernamen geen actie. Onder druk van de ingestelde bewonerscommissie en de regionale milieu-inspectie moet de fabriek nu op last van de gemeente een revisievergunning aanvragen en het productieproces aanpassen.

Omdat het vermoeden bestond dat Forbo-Novilon de problemen veroorzaakte, zochten de woonwagewoners in eerste instantie contact met dat bedrijf. De directie onderkende dat de stank van Forbo afkomstig moest zijn; ze weet de stank aan enkele bedrijfsstoringen. Hoewel werd toegezegd de overlast voortaan te vermijden, veranderde er niets. De woonwagewoners dienden daarom een klacht in bij de regionale milieu-inspectie en verzochten de gemeente om een gesprek. Daarin werd beloofd de kwestie nader te zullen onderzoeken.

De woonwagewoners legden vervolgens voor milieudeskundige ondersteuning contact met de Stichting Milieu Rondomme. En omdat de gemeente niets meer van zich liet horen, werd haar om een tweede gesprek verzocht.

Met de mededeling dat zij voornemens is alle bedrijven in het kader van de HUP (hinderwet-uitvoeringsprogramma) aan te pakken, was voor de gemeente de kous af. In een reactie liet de wethouder weten de zaak niet te willen kleineren:

"Ik ontken de stankoverlast niet, maar aan de andere kant kunnen we weinig doen. Als ik 's morgens naar het gemeentehuis fiets, ruik ik Hollandia (een andere fabriek in Coevorden) ook. Nogmaals, die stank ontken ik beslist niet. We moeten echter geen hetze tegen Forbo ontketenen. Dat zou niet eerlijk zijn."

Bewonerscommissie ingesteld

De woonwagewoners stelden een commissie in, die hun belangen moest behartigen. Aanvankelijk bestond deze commissie uit een aantal woonwagewoners, ondersteund door Hans Evers. Later is ze, later naar aanleiding van een enquête, uitgebreid met bewoners uit de nabij gelegen wijk. Een probleem dat eigen is aan de instelling van een dergelijke commissie is de vraag of de bewoners wel vertegenwoordigd zijn. Om dat te ondervangen werd het bestuur van de buurtvereniging gevraagd zitting te nemen in de commissie. Maar het bestuur wilde dat niet, omdat ze toekomstige subsidietoekenningen van de kant van de gemeente niet in gevaar wilde brengen.

Sommige commissieleden liepen hard van stapel. "Zij wilden bij wijze van spreken meteen naar de Raad van State", aldus de heer Meppe

link. Die leden werden binnen de commissie afgeremd.

Hans: "Dat heeft ook zijn keerzijde. Harde acties werden vermeden. De overlast wordt volgens democratische spelregels aangepakt. Dat betekent dat resultaten slechts langzaam worden bereikt. Je vraagt je dan wel eens af, of het niet effectiever is om de bewoners hun eigen gang te laten gaan: alle wagens achter de auto en op naar een nieuwe standplaats voor het gemeentehuis".

Een van de commissieleden is zeer actief in de plaatselijke politiek als lid van de steunfractie van het Progressief Akkoord Coevorden (PAC). Dat gaf wel eens wrijvingen: "als jij hier als lid van de PAC-fractie politieke munt uit wil slaan, ben je bij mij aan het verkeerde adres". Om de wrijvingen zoveel mogelijk te vermijden is afgesproken dat de informatie die in de commissie op tafel komt niet zonder toestemming gebruikt wordt door de PAC-fractie, of door wie dan ook.

Nader onderzoek en hoorzitting

Vlak voor het tweede gesprek met de gemeente werd de chemiewinkel Groningen gevraagd de hinderwetvergunning van Forbo door te lichten. Deze constateerde dat "de officiële normen voor de kwaliteit van de buitenlucht (verregaand) worden overschreden".

Op aandringen van de woonwagewoners liet de regionale inspectie voor milieu en volksgezondheid in Groningen door de Districts Gezondheidsdienst zuid-oost Drente (DGD) een onderzoek uit voeren naar de gezondheidsklachten. De belangrijkste conclusie uit dit onderzoek was: "Er bestaat zeker een gezondheidsprobleem op het woonwagencentrum. ...een verband met de

uitstoot van de nabij gelegen fabrieken, waaronder Forbo, kan niet zonder meer worden aangegeven, maar is niet onwaarschijnlijk." Aan het College van B&W werd geadviseerd nader onderzoek te verrichten.

Enquête

Steeds vaker vroegen de woonwagewoners zich af of zij de enigen zijn die last hebben van de luchtverontreiniging. Besloten werd een enquête te houden in de hele wijk "Ballast".

Hoewel kanttekeningen te plaatsen zijn bij de uitvoering van de enquête, lijkt de conclusie gerechtvaardigd te zijn dat de overlast niet beperkt is tot het woonwagenveld. Naar aanleiding van de enquête meldden zich enkele wijkbewoners aan voor de bewonerscommissie. Hans: "In dit verband is het aardig om te vermelden dat door de overlast van Forbo de contacten tussen buurt- en woonwagewoners wat hechter zijn geworden. Sommige woonwagewoners zijn bijvoorbeeld lid geworden van de buurtvereniging." Na alle onderzoeken zette de commissie de gemeente onder druk om een hoorzitting te organiseren. Dat gebeurde, maar op een voor werkenden zeer ongelukkig tijdstip. De gemeente wilde ook geen ruchtbaarheid aan de hoorzitting geven. Daarom maakte de commissie een huis-aan-huisfolder, waarin de hoorzitting werd aangekondigd. Er werd ook een persbericht uitgegeven, zowel ter informatie van de wijkbewoners als ter verhoging van de druk op de gemeente en Forbo.

Revisievergunning

De bewoners eisten van de gemeente de fabriek stil te leggen, totdat dusdanige maatregelen zijn getroffen dat er geen gezondheidsrisico's voor omwonenden meer bestaan.

Ook de regionale milieu-inspectie heeft de gemeente onder druk gezet stappen tegen de onwillige vloerbedekkingfabrikant te ondernemen. Daartoe wel gedwongen, sommeerde de gemeente Forbo, onder dreiging van sluiting, vóór 1 januari 1990 een revisievergunning aan te vragen. Op korte termijn moest tevens het productieproces op twee punten worden aangepast. De gemeente: "Door deze verandering van het productieproces zal er van gezondheidsrisico's geen sprake meer zijn".

In een derde gesprek tussen bewoners en gemeente werd erkend dat Forbo niet conform haar vergunning draait. Het bedrijf heeft zijn activiteiten driemaal uitgebreid, zonder dat daar vergunningen voor zijn verleend. De toegestane uitstoot van koolwaterstoffen wordt continu met een factor 35 (!) overschreden. Forbo stelde dat "in de destijds afgegeven vergunning een fout getal staat. Dat doet verder ook niet terzake omdat het bedrijf zich toen in de beginfase bevond. Het productieproces was nog aan verandering onderhevig."

Vertrouwelijk onderzoek

In alle jaren dat Forbo draait met een vergunning, is geen enkele keer gecontroleerd of de voorschriften wel werden nageleefd. De gemeente Coevorden had de daarvoor benodigde deskundigheid niet in huis. In hetzelfde gesprek kondigde de gemeente een vertrouwelijk onderzoek aan naar uitstoot van diverse stoffen. Dit onderzoek vindt plaats onder verantwoordelijkheid van Forbo. Dat roept vraagtekens op. "Om elke schijn van eigenbelang te vermijden behoort een dergelijke opdracht door de overheid verstrekt te worden en niet door degene die zelf onderwerp van discussie is", aldus Hans.

Op dit moment (van schrijven) wordt reikhalzend uitgekeken naar de terinzage legging van de revisievergunning. Daarop zal een nieuwe in

spraakronde starten. Tevens is het een goede gelegenheid om de bewoners via een informatie-avond te informeren over de stand van zaken.

Rol van opbouwwerk

In het proces van probleem-signalering tot -oplossing zijn verschillende concrete taken voor het opbouwwerk aanwijsbaar. Hans: "Het, waar nodig, in huis halen van deskundigheid; het organiseren van een informatieavond, wie doet wat en wat kan wel en niet worden gezegd; het beschikbaar stellen van faciliteiten, zodat "vergadering nooit een probleem is, gebruik kan worden gemaakt van computer, telefoon, copieermogelijkheden, enzovoort"; het organiseren van contacten tussen bewoners, Forbo en de gemeente.

Opbouwwerk biedt aan bewoners de stimulerende zekerheid dat het werk dat zij aan hun activiteiten besteden niet zo maar verloren zal gaan. De professionele ondersteuning waarborgt een goed gebruik van de energie die bewoners in hun activiteiten stoppen. "De boel zal niet snel in elkaar storten", aldus Hans.

Meer informatie bij Hans Evers, Stichting Sociaal Cultureel Werk, Haven 2, 7441 JV Coevorden, tel. 05240-1518. ■

De heer Meppelink is een van de leden van de bewonerscommissie. Hans Evers werkt zeven jaar in Coevorden als opbouwwerker voor woonwagewoners.

"Belangrijkste vraag is wat

Moniek Mol is stafmedewerkster van het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland. Ze biedt vanuit deze functie al ongeveer zes jaar ondersteuning aan opbouwwerkers, opbouwwerksters en bewonersorganisaties, die zich op een of andere wijze bezighouden met milieu-aspecten van de woon- en leefomgeving.

We spraken met Moniek over de knelpunten en kansen van milieugericht opbouwwerk. En over haar eigen motivatie.

Ging het in de beginperiode vooral om ondersteuning bij acties tegen gif in de grond of stank- en lawaai-overlast, de laatste tijd komt ook het activeren van een meer algemeen milieubewustzijn van bewoners in het vizier. Het werkcentrum hanteert thans het begrip 'milieuveilig wonen', waaronder wordt verstaan: wonen in een gebied, waar

- geen gezondheidsbedreigende situaties voorkomen
- natuurlijke aanwezige elementen tot ontwikkeling kunnen komen
- de natuur de belasting van milieuvervuiling aankan
- milieubewustzijn bij bewoners aanwezig is en geactiveerd wordt
- en de overheid en instellingen instrumenten hebben ontwikkeld die mensen volop de kans geven hun omgeving milieuveilig te houden

De kaders tussendoor geven ervaringen en ideeën weer van opbouwwerkers die zich in de dagelijkse praktijk bezighouden met milieuge-

richt opbouwwerk. De uitspraken zijn ontleend aan een studiedag die op 16 maart jl. op initiatief van het werkcentrum werd gehouden.

Is werken aan milieu er voor opbouwwerkers gemakkelijker op geworden nu het zo'n 'hot item' is?
"Aan de ene kant niet. De relatie met de economie is veel duidelijker geworden. Neem bijvoorbeeld het smog-onderzoek. We weten meer over de schadelijke effecten van smog. Maar het kost te veel om het verkeer lam te leggen; dus worden de normen verhoogd. De economie wint het altijd van het milieu. Of gif in de grond: met het opruimen daarvan is zeer veel geld gemoeid en in sommige grote steden is wel zo'n driekwart deel van de bodem verontreinigd. Wat dat betreft is werken aan milieu moeilijker en harder geworden. Als een opbouwwerker in een buurt met bewoners maatregelen gedaan wilt krijgen die écht hout snijden, krijgt hij de politiek en het bedrijfsleven tegen. Dat schrikt af om er mee aan de slag te gaan."

"En zelfs al die kleine dingen in de directe leefomgeving hebben veel om het lijf vanuit kosten-oogpunt. Meer bomen in de straat, het gescheiden inzamelen van huisvuil, kranten, glas, klein chemisch afval: het wordt allemaal heel leuk als je verder als bewoner niet weet wat er aan vast zit. Maar er zijn miljoenen guldens gemoeid met het vervoer van het afval, het verwerken, het ontwikkelen van nieuwe technologieën om te recyclen, enzovoort." Dat betekent dat het leven de eerste jaren duurder wordt. "Aan de andere kant wordt milieugericht werken gemakkelijker, ook voor opbouwwerkers. Iedereen is er op gespitt. Het bedrijfsleven, de gemeenten, vervoersbedrijven, woningbouwverenigingen; ze hebben allemaal een milieuparagraaf in hun beleid, ze

willen allemaal succes boeken. In die zin kan het opbouwwerk heel goed partners vinden, als het gaat om het nemen van milieumaatregelen in bijvoorbeeld buurtbeheer-, renovatie- of nieuwbouwprojecten. Het sterke van opbouwwerk is dat je kunt zeggen: we brengen een groep bewoners mee die zich er ook wil inzetten. Zo kan je lokaal wel successen boeken op den duur."

Wat is er veranderd in jouw wijze van werken?

"We begonnen bij het werkcentrum zo'n zes jaar geleden met een poging om methodieken te ontwikkelen voor opbouwwerkers die te maken krijgen met bodemverontreiniging. De algehele vaardigheden en methodische kennis van opbouwwerkers zijn heel goed bruikbaar om met zo'n probleem aan de slag te gaan. Maar het bleek niet zo systematisch te gebeuren, de procedure zijn erg ingewikkeld. Resultaat laat vaak zeer lang op zich wachten of blijft uit. Het is geen gemakkelijk onderwerp om op te 'scoren'."

"In mijn ondersteuning merkte ik ook dat steeds minder bewoners te motiveren zijn. Jaren van onzekerheid, onrust, de buurt op zijn kop, leegloop in de wijk. Mensen kunnen het niet meer opbrengen actief te zijn, omdat er niets leuk aan is." "Bovendien bleek in een aantal wijken bodemverontreiniging oorzaak van stagnatie te zijn voor de stadsvernieuwing of renovatie. We hebben toen een koppeling gelegd: kunnen de mensen die zich achtief met

het oplevert voor bewoners”

de bodemverontreiniging bezighouden, niet samen een plan maken hoe de buurt eruit moet zien ná de sanering. De hele wijk gaat toch op zijn kop, dus kunnen de bewoners net zo goed bedenken of ze meer of minder parkeerplaatsen willen hebben, of de tuinen anders moeten worden ingericht, waar speelgelegenheid moet komen en of er bijvoorbeeld een bedrijfsruimte moet worden ingericht voor milieuvriendelijke bedrijven. Dat sloeg aan. Het is zaak om de bewoners gemotiveerd te houden in de tijd dat ze de resultaten van onderzoek afwachten.”

”Vandaaruit kwamen we op de verbrede doelstelling van ‘milieuveilig wonen’. Dus niet na de sanering zeggen: de klus is geklaard, we gaan weer over tot de orde van de dag, maar zorgen dat de wijk schoon blijft. Daar heb je actieve bewoners voor nodig, goed informatiemateriaal en een goede samenwerking met gemeentelijke diensten, zodat je stap voor stap de buurt schoon kunt houden. Je komt dan op buurtbeheer terecht, maar het gaat verder, want betekent ook: autogebruik of vervuilende bedrijven aanpakken, en bezig zijn met de natuur; het groen in wijk.

Vind je dat laatste een taak voor opbouwwerk?

”Ja, waarom niet? Als je mensen kunt motiveren met concrete maatregelen... Die ‘groene’ kant wordt vaak zo ondergewaardeerd. Ik ken bijvoorbeeld maar één nieuwbouwwijk waar met behulp van de bewoners volkstuinten zijn aangelegd onder een flats. Men is met de natuur bezig, dat schept een band.

Past milieugericht werken in het reguliere opbouwwerk?

”Ja, mijns inziens wel, mits er theorie en methodiekvorming kan ontstaan en er ruimte wordt geboden om op plaatselijk niveau te experimenteren. Wat mij voor ogen staat, is een ontwikkelingsgroep van opbouwwerkers die zich inmiddels op milieu hebben gespecialiseerd. Een soort kerngroep, waar het plaatselijk werk op kan terugvallen.”

”Ook belangrijk is dat een plaatselij-

ke opbouwwerker mensen om zich heen verzamelt die veel van milieu weten en toegang hebben tot milieudiensten en -beweging. Zelf heb ik heel goede ervaringen in de samenwerking met de beta-mensen die je daar vaak aantreft. Ze kunnen over het algemeen goed relativeren en rechtlijnig denken. Terwijl ik hen veel kan vertellen over de psychologische, sociale kant van de zaak: wat bewust zijn betekent, welke machtsverhouding en in een buurt spelen.”

Moniek Mol: "Keus tussen openbaar vervoer en auto blijft moeilijk".

Komt de samenwerking tussen milieugroepen en opbouwwerk op lokaal niveau al van de grond?

"Nog maar nauwelijks. Plaatselijke milieugroepen of provinciale consulenten verschaffen informatie aan het opbouwwerk. Een soort ondersteuning op afstand. Soms denken ze mee over het uitwerken van een plan, maar de meeste plaatselijke groepen zijn niet zo georganiseerd dat ze snel in kunnen spelen op datgene waar bewoners behoefte aan hebben. De milieubeweging zegt dat zelf ook: we zijn heel versnipperd, vaak op onderdelen bezig en we vinden het moeilijk om op wensen van bewoners aan te sluiten."

"Ik denk dat je door samenwerking veel kunt bereiken. Opbouwwerk zou ondersteuning kunnen bieden bij het opzetten van een betere organisatie van milieugroepen, en wat de inhoud betreft bij het maken van programma's die aansluiten bij bewoners. Aan de andere kant kunnen milieuorganisaties en -deskundigen opbouwwerk heel goed ondersteunen bij het bepalen van korte en lange termijn doelen, en bij het vinden argumenten in het belang van het milieu."

Is het bewonersbelang niet vaak strijdig met het milieubelang?

"Op de korte termijn vaak wel. Dat is ook een verwijt wat je uit de milieubeweging hoort: liever een lage huur dan een schone woon- en leefomgeving. Als je het alleen vanuit het milieubelang bekijkt, kunnen bewonersgroepen soms remmend werken. Maar het is ook niet verwonderlijk dat mensen milieu onbelangrijk vinden. Het is zo zwaar voor de

grootste groep. Tachtig procent van de Nederlanders heeft een auto, maar velen zullen een milieutoeslag niet kunnen betalen. Weg met die auto dan? We worden alsmat op twee benen gezet. Aan de ene kant wordt ingewerkt op ons verantwoordelijkheidsbesef: denk aan het milieu, en aan de andere kant worden we door de media en de reclame aangezet tot recreatie met de auto."

"Wil je echt iets bereiken, dan zul je een goed doordacht plan moeten maken. Met publieke opinie kan je niet veel doen. We moeten maatregelen nemen. Belonen en sanctioneren. Zoals bijvoorbeeld milieuvriendelijke producten goedkoper maken. Belasting leggen op verpakkingen en dergelijke. En mensen minder reinigingsrechten laten betalen als ze minder afval aanbieden en/of het goed scheiden."

Het is geen gemakkelijk onderwerp om op te 'scoren'

Hoe ga je er zelf mee om?

Doordat ik milieubewuster word, kan ik meer genieten van natuurlijke momenten, mijn eigen tuintje. Geen kunstmest gebruiken, geen bestrijdingsmiddelen, de natuur zijn gang laten gaan, alleen af en toe wat bijsturen. Dat geeft voldoening. Ik zou er meer tijd voor willen hebben. Twintig uur willen werken en daarnaast een huis waar ik energie kan besparen, afval goed kan scheiden, producten kan verbouwen en zelf kan maken; voor een deel op die wijze in mijn levensonderhoud voorzien. Maar, en dat is heel tegenstrijdig, doordat ik in het ritme van het werk zit, zie wat er daarin nog moet gebeuren, is het moeilijk te verwezenlijken. Soms vraag ik me wel af

waar ik mee bezig ben: met anderen praten over hoe het zou moeten en die tijd dus niet eraan besteden om mijn eigen omgeving en leven veel natuurlijker in te richten..."

En de auto, laat je die staan?

"Elke dag weeg ik dat af. Ik heb een vastgeroest beeld dat de auto sneller is dan het openbaar vervoer. Dat is ook nog vaak zo, en als ik dan voor het openbaar vervoer kies en er langer over doe, neem ik die tijd af van mijn kinderen en het huishouden. Dat is elke keer een worsteling. Wat is het me waard? Ik maak steeds een kosten/baten afweging." En kies uiteindelijk nog maar één keer per week voor de auto.

Waar zou het naar toe moeten in je werk?

"In de tweede lijn zou meer menskracht moeten komen. Met vier of vijf werkers een ontwikkelingsgroepje vormen. Heel concreet experimenteren uitwerken met praktijkwerkers. Dan denk ik niet direct aan het behalen van kleine successen, maar aan een analyse van bestaande projecten. Wat hebben die voor het dagelijks leven van bewoners opgeleverd? Participatie, motivatie, genieten van de natuur... De vraag wat dergelijke projecten opleveren voor het milieu komt op lange termijn voor mij, gek genoeg, toch op het tweede plan; daar kunnen we ons als opbouwwerkers niet té druk om maken.

Charlotte Krop ■

"Milieu wordt als een luxe probleem ervaren"

Het Ankerclubhuis in Hoogvliet organiseert regelmatig thematische groepen, zoals bijvoorbeeld vrouwen-gespreksgroepen. In die thematische groepen wordt altijd een ochtend of middag ingeruimd voor het thema milieu. De belangstelling en betrokkenheid is dan in het algemeen groot. Begin vorig jaar gaf een van de vrijwilligsters van een vrouwengespreksgroep aan wat verder op het thema milieu in te willen gaan. In overleg met het clubhuis werd besloten om een aparte milieucursus te organiseren. De ervaringen hiermee waren niet positief. Voor het Ankerclubhuis reden om (weer) te kiezen voor een stimulering van het denken over milieu binnen de bestaande groepen.

Voor het geven van de cursus werd contact gezocht met Milieukompas, de educatiepoot van de Vereniging Milieudefensie.

Iedereen die geïnteresseerd is in het milieuvraagstuk kan een cursus van Milieukompas volgen. De te bespreken onderwerpen worden in overleg met de cursisten vastgesteld. Het kan bijvoorbeeld gaan over water, was- en reinigingsmiddelen, voedsel, landbouw en milieu, zure regen, verkeer, huishoudelijk afval, chemisch afval, maar ook over energie of milieu en derde wereld. Invalshoek is steeds het milieu in de eigen omgeving.

De cursus bestaat uit ongeveer acht wekelijkse bijeenkomsten op een vaste ochtend of avond. De kosten bedragen 35 gulden, inclusief het cursusmateriaal.

De cursisten

Het werven van mensen voor de milieucursus in Hoogvliet was niet gemakkelijk. Na publiciteit via affiches, kranten en zelfs Radio Rijnmond

kwamen er welgeteld vier vrouwen op de eerste oriënterende milieubijeenkomst af. Een tweede werving via dezelfde media, met een presentatie die wat meer gericht was op hergebruik in het huis leverde uiteindelijk twaalf cursisten op. De cursisten waren nieuwe gezichten in het clubhuis. Ze behoorden veelal tot het relatief meer welgestelde deel van de buurtbevolking dat in eensgezinswoningen woont.

Geen belangstelling voor verdere activiteiten

De cursus heeft veel energie gekost van het clubhuis. Er leefde de verwachting dat de groep gezamenlijk verder zou gaan. Mogelijk ondersteund door een vervolgcursus zouden milieulesen op school of een tentoonstelling over afval opgezet kunnen worden. De teleurstelling was groot, toen dit niet het geval bleek.

Lydi: "De mensen hebben de cursus geconsumeerd. Ze hebben het als informatief ervaren en niet als 'he, welke stappen kan ik er nou nog meer mee?'. Daarentegen heeft de organisatie van de cursus samen met Milieukompas veel tijd en energie van de instelling gevergd." Een en ander is voor het Ankerclubhuis reden geweest om te kiezen voor een stimulering van het denken over milieu binnen de reeds bestaande groepen. Bovendien wor-

den met kinderen thematisch rond het onderwerp milieu activiteiten georganiseerd.

Afstand verkleinen

De samenwerking met Milieukompas is Lydi niet goed bevallen: "Als je het milieu dicht bij de mensen wil brengen, moet je dat met een organisatie doen die dicht bij de mensen staat. De vrijwilligers van Milieukompas stonden te ver van de wijk af en ze wilden al vroeg naar huis om niet in het donker te hoeven reizen." Het opbouwwerk en het buurt- en clubhuiswerk dienen die afstand te verkleinen. Volgens Lydi werken zij te projectmatig en leggen zij in het algemeen andere prioriteiten. "Renovatie en alles wat daar mee samenhangt, gaat toch voor het milieu, hoe vervelend dat ook klinkt." Het is nodig, dat er een methode wordt ontwikkeld, die het milieu dichterbij de mensen brengt. In de huidige situatie wordt milieu als een luxe probleem ervaren. ■

Meer informatie Lydi Brummelink, Zalmstek, Kruisnetstraat 190, 3192 KC Rotterdam, tel. 010-4385506. ■

Lydi Brummelink is sinds vijf jaar coördinator van de buurt- en clubhuis-instelling "Ankerclubhuis" te Hoogvliet. In het totaal werkt ze al negen jaar als sociaal-cultureel werkster in Hoogvliet.

Milieucursussen

Het effect dat menselijk handelen kan hebben op de omgeving is vaak onvoldoende bekend. Wie in Nederland een liter afgewerkte olie laat weglopen, brengt daarmee een miljoen liter grondwater in direct gevaar. Dat is een simpel, maar onthutsend 'kengetal'. Kennis van dat feit zou waarschijnlijk veel kleine 'milieumisdaden' kunnen voorkomen (Maurits Groen, 1989).

Natuur- en milieu-educatie stelt zich ten doel kennis over de "kengetallen" en inzicht in de samenhang en dwarsverbanden te bevorderen. Natuur- en milieu-educatie is het bevorderen dat de mensen weten hoe het milieu in elkaar zit, dat ze weten welke effecten bepaalde activiteiten te weeg kunnen brengen en dat ze zicht krijgen op mogelijkheden om het anders te doen (W.C. Reij, 1988).

Breda milieustad?

Milieu is een belangrijk aandachtspunt voor de buurtwerker van de wijk Heuvelkwartier in Breda. In samenwerking met een wijkmilieugroep heeft hij tal van kleine, kortlopende milieuprojecten uitgevoerd.

Dat milieu in de buurt de aandacht verdient van het sociaal cultureel werk, is voor hem een uitgemaakte zaak. De door hem behaalde successen tonen aan dat, mits zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd, velerlei projecten kans van slagen hebben. Maar voorlopig is het nog wel pionieren. Van de kant van officiële welzijnsinstellingen (koepels en opleidingen) ondervindt hij nog weinig steun. Milieu is voor hen (nog) geen prioriteit.

Wanneer een sociaal cultureel werker met milieu aan de slag wil, dan is hij voornamelijk aangewezen op het eigen enthousiasme en doorzettingsvermogen.

Initiatief

Het initiatief voor de milieu-activiteiten in de wijk Heuvelkwartier lag bij de werker zelf. Hij heeft het thema aangekaart bij de wijkorganisatie, een groep van ca. 25 mensen, actief in diverse buurtgroepen. Zijn initiatief resulteerde in een milieuwerkgroep voor de wijk. Deze groep bestaat uit een vijftal zeer actieve mensen. Met deze groep zijn alle activiteiten opgezet. Al naar gelang de activiteit wordt de groep verbreed. De ideeën voor te ondernemen activiteiten komen voort uit problemen waarmee de leden van de milieu-groep worden geconfronteerd. Daarnaast heeft de werker hierin een belangrijke inbreng. Op basis van signalen uit de buurt over problemen die spelen, worden ook door hem diverse ideeën voor activiteiten aangedragen. De groep beslist uiteindelijk op basis van consensus. Dit leidde tot de volgende onderwerpen:

- milieuboxen/klein chemisch afval
- hondepoep
- burenlawaai
- bouwplaatsen en vervuilde terreinen die onderzocht zijn door middel van boringen

- activiteiten voor kinderen, zoals schooltuinen, lesbrieven, kleine excursies, e.d.
- informatie-avonden en tentoonstellingen in buurthuizen over afval, voedsel, ontbossing, e.d.
- melkfabriek-opbouwproject: plan om braakliggend stuk fabrieksterrein voor de buurt in te richten met educatieve en recreatieve voorzieningen, zoals volkstuintjes, kinderboerderij, park en hondenuitlaatplaats. Aan dit project is met behulp van het arbeidsbureau een werkgelegenheidsproject gekoppeld voor de benodigde menskracht (opbouw en beheer).

Analyse

Beleid en Ondersteuning

De buurtwerker van de wijk Heuvelkwartier is voor zijn werkzaamheden verantwoordelijk schuldig aan de stedelijke welzijnsorganisatie 'Vertizontaal'. Milieu heeft in het beleid van deze organisatie geen prioriteit. Een tijdsbesteding van vier uur per week aan milieu-activiteiten wordt geaccepteerd. Tot op heden is er geen toegespitste ondersteuning van deze stedelijke organisatie bij de uitvoering van milieu-activiteiten. Koersverbreding in de instellingen is noodzakelijk. Vanuit een dialoog zal

deze koers ontwikkeld moeten worden. Deze zal samen met de milieubeweging gevoerd moeten worden. Het Milieu-Educatie Centrum van de stad Breda kan dergelijke ondersteuning wel leveren. De opbouwwerker en de wijkmilieugroep onderhouden nauwe contacten met dit centrum.

Buurt/Instelling

De diverse wijken in Breda hebben een 'sociale typering'. In een van de oude arbeiderswijken ligt de buurt 'Heuvel Zuid-West'. Dit is een zogenaamde A/B-buurt. A staat voor een sociaal-zwak en economisch achtergestelde buurt. De milieuproblemen zijn er vaak ook groot. B staat voor beter gesitueerd. Het Heuvelkwartier zit er tussen in. De wijk bestaat voor bijna 99% uit huurwoningen en heeft ca. 8000 inwoners. Gemeenschapshuis 'De Vlieren' is verschaft onderzoek naar het sociaal cultureel werk in de wijk. Dit werk wordt uitgevoerd in een aantal buurthuizen en jongerencentra. Het wijkorgaan, een groep van ca. 25 actieven uit de wijk, bepaalt het beleid.

Doelgroep

Het milieuwerk richt zich in principe op alle inwoners van de wijk. Voor een aantal afzonderlijke activiteiten wordt toegespitst op speciale doelgroepen.

Kinderen worden vooral bereikt via het onderwijs met thema's als: schooltuinen, natuurlijke historie, leskist ontbossing, onderzoekjes naar bodem- en waterverontreiniging.

Voor volwassenen organiseert men: informatie-avonden en cursussen. Delen van deze doelgroep worden met speciale thema's benaderd:

Thema

geluid (lawaaioverlast naar burenen), inzameling afgewerkte olie (autobezitters) en hondepoep (hondenbezitters).

Waar mogelijk worden activiteiten en doelgroepen gekoppeld, zodat een geïntegreerde benadering ontstaat.

Rol van de gemeente

De gemeente heeft zijn eigen milieu-beleid. De activiteiten van de gemeente kunnen een instap zijn voor projecten in het Heuvelkwartier. Zoals bijvoorbeeld de milieuboxen voor de inzameling van chemisch afval en glasbakken. De milieuwerkgroep probeert daarop in te springen met educatieve activiteiten. Bij een aantal initiatieven van de milieuwerkgroep wordt de gemeente ingeschakeld, zoals voor het doen van bodemonderzoek. De gegevens van zo'n onderzoek worden doorgegeven aan de opbouwwerker. Van een nauwe relatie tussen de activiteiten en het gemeentelijk milieu-beleid is echter geen sprake. Dit beleid is al gauw te abstract en te afstandelijk. Men is dan ook nauwelijks op de hoogte van dat beleid. Buurtactiviteiten vereisen een veel concretere aanpak. De contacten met de gemeente verlopen voornamelijk via het Milieu-Educatie Centrum. Deze instelling is in staat tot praktische ondersteuning.

Financiering

De financiering van de reguliere activiteiten vindt plaats vanuit de gemeentelijke subsidie voor het welzijnswerk. Voor het financieren van de extra projecten is veel creativiteit vereist. Soms heeft het Milieu-Educatie Centrum een potje. In andere gevallen, bijvoorbeeld bij samenwerking met scholen, wordt er gezocht naar kostendeling. Soms is er bij de gemeente iets extra's te regelen.

De sociaal cultureel werker

De opbouwwerker van het Heuvelkwartier heeft geen specifieke milieu-achtergrond, noch opleiding in die richting genoten. Wel heeft hij altijd een idealistische instelling gehad, wat resulteerde in maatschappelijke activiteiten als vredeswerk en ontwikkelingssamenwerking. Vanuit die achtergrond was de opstap naar milieu niet moeilijk. De interesse voor milieu ontstond vooral door de toenemende actualiteit rondom de milieuproblematiek. Milieu vindt hij een regelrecht welzijnsbelang. Hij is zeer betrokken bij de situatie van bewoners in achtergestelde buurten. Hij vindt dat milieu, de directe leefomgeving, daarbij een belangrijke factor is. Hij gaat bij zijn werk constant uit van de vraag: hoe wordt de buurt weer leefbaar?

Uitvoering

Doelstellingen

De doelstellingen voor de diverse milieu-activiteiten liggen voornamelijk op het terrein van vorming en educatie. Bewustwording van de onleefbare situatie in de buurt aan de hand van concrete zaken, voert in alle uitgevoerde activiteiten de boventoon.

Werkwijze

De milieuwerkgroep, ondersteund door de opbouwwerker, vormt de spil voor alle milieu-activiteiten in de wijk. De groep bedenkt de activiteiten, bereidt ze voor en voert ze uit. Gesignaleerde problemen in de wijk vormen de aanleiding tot een activiteit: hondepoep, illegaal lozen van afgewerkte oliën, lawaaioverlast, bodemvervuiling, etc. Daarnaast worden sommige beleidsacties van de gemeente aangegrepen en ondersteund. Belangrijk is, dat een uitgevoerde activiteit gedragen worden door alle vijf leden van de milieuwerkgroep. Om tot deze consensus te geraken,

volgt men de volgende werkwijze:

- brainstorm: welke milieuproblemen spelen en moeten worden aangepakt?
- haalbaarheid: inschatting van het te verwachten succes bij aanpak van de diverse problemen?
- prioriteiten: de groep maakt een keuze uit de haalbare ideeën. Consensus staat hierbij voorop
- strategie: voor de aanpak wordt een gezamenlijke strategie bepaald
- taakverdeling: het werk wordt verdeeld en er wordt een tijdsplanning gemaakt
- informeren: de wijkorganisatie en andere actieven in de wijk worden geïnformeerd over de voorgenomen activiteit
- uitvoering
- evaluatie.

Op deze wijze zijn in het Heuvelkwartier van Breda diverse milieu-activiteiten uitgevoerd. Voor het welslagen van de activiteiten nam men daarnaast de volgende vuistregels in acht:

- De activiteiten moeten zoveel mogelijk van korte duur zijn en snel tot zichtbaar succes leiden. Dat motiveert de milieuwerkgroep en de bewoners die aan de activiteit deelnemen.
- Het verdient aanbeveling om de milieu-activiteiten te verbinden met andere problemen uit de buurt. Daarvoor zijn diverse mogelijkheden: een braakliggend terrein en de behoefte om een kinderboerderij op te zetten, werkloze stratenmakers inzetten in het buurtbeheer, aanleg van hondetoiletten ter bestrijding van de hondepoep in samenhang met buurtrenovatie.

- De activiteiten moeten uitmonden in iets praktisch: emmertjes uitdelen aan autobezitters om afgewerkte oliën op te vangen, zelf onderzoeken van waterverontreiniging.

- Combineer activiteiten gericht op verschillende doelgroepen: een lesproject over ontbossing in de tropen leidde tot een tentoonstelling van werkstukken en een informatiebijeenkomst over dit onderwerp voor volwassenen. Zo'n geïntegreerde benadering versterkt de aandacht.

- Tijdstip waarop men activiteiten organiseert: het op het eerste gezicht onconventionele tijdstip van het eind van de middag is populair in de Heuvelwijk. Sommige activiteiten trekken dan meer dan 100 bezoekers.

- Informatievoorziening: de wijkkrant wordt gebruikt voor een continu informering van de wijkbewoners. In elk nummer wordt een milieu-onderwerp behandeld. Men maakt daarbij o.a. gebruik van informatie van de Milieutelefoon uit Amsterdam.

- Herhaling: via diverse kanalen kun je je doelgroep met dezelfde informatie benaderen. In het Heuvelkwartier schroomt men niet om volwassenen te benaderen via de kinderen, via de wijkkrant, via de taallessen, etc.

- Weerstanden: bij iedere activiteit ontmoet je weerstanden. Kleine weerstanden zijn op te lossen door de mensen er bijvoorbeeld op te wijzen dat ze met hun milieuge-drag ook de burens overlast bezorgen. Bij massale weerstand moet je oppassen: in Heuvelkwartier (en waar niet) is de auto heilig. Activiteiten gericht op vermindering van het autoprobleem in de wijk, hebben weinig kans van slagen. De milieuwerggroep beschouwde deze activiteiten als onhaalbaar. Vandaar dat

deze activiteiten altijd achterwege zijn gebleven. Ook vanuit de angst dat een grote mislukking de nekslag kan worden voor alle milieu-activiteiten en de milieuwerggroep.

- De opbouwwerker heeft in dit soort situaties vooral de taak het communicatieproces op gang te houden en vanuit een relatief objectieve houding te streven naar zoveel mogelijk consensus.

- Voorbeeldfunctie: wanneer je als opbouwwerker of als actieve buurtbewoner je nek uitsteekt en voor het milieu opkomt, is het belangrijk dat je eigen milieuge-drag overeenkomt met hetgeen je als werkgroep voorstaat. Wanneer je dat niet doet, word je ongeloofwaardig en dat komt het milieuwerk niet ten goede.

- Verbindt educatie met actie en andersom: elke actie moet vergezeld gaan van informatie (bijv. het plaatsen van glasbakken of het uitreiken van milieuboxen), maar andersom moet educatie leiden tot praktisch uitvoerbare activiteiten (het informeren over de schade die afgewerkte oliën in het milieu veroorzaken, ging gepaard met het uitdelen van speciale opvangemmertjes).

- Gebruik eigen en herkenbare informatiebronnen: op een informatiebijeenkomst over waterverontreiniging vertelden oude buurtbewoners hoe ze vroeger zwommen in het nu zwaar vervuilde riviertje dat door de buurt stroomt.

Evaluatie

Knelpunten

De opbouwwerker in het Heuvelkwartier ontmoet bij het initiëren en ondersteunen van milieu-activiteiten een aantal knelpunten:

- Zijn milieukennis is onvoldoende. Hij heeft geen flauwe notie van hoe gevaarlijk de in de bodem gevonden stoffen zijn voor de volksgezondheid. Hierop toegespitste scholing zou wenselijk zijn.

- De opbouwwerker kent niet de weg in milieuland. Hij zoekt informatie op goed geluk. Een adequate wegwijzer waar hij voor welke informatie moet zijn, zou zeer welkom zijn.

- De ondersteuning van het milieuwerk vanuit de eigen welzijnskoepel is volstrekt onvoldoende. Het welzijnswerk is er nog niet op ingesteld om dit soort problematieken aan te pakken.

- De aanpak van milieuproblemen door de gemeente gaat in principe zonder overleg met het opbouwwerk. Dat kan leiden tot mislukking. In Heuvelkwartier adviseerde de opbouwwerker de gemeente de aanpak van het honddepoepprobleem door de aanleg van hondetoiletten simultaan te laten verlopen met de renovatie van de buurt. De bewoners zijn nauw betrokken bij die renovatie en zullen dan als vanzelf ook participeren in de aanleg van die hondetoiletten. De gemeente had echter haast en voerde het voor-nemen alvast uit. De activiteit werd niet ondersteund door het opbouwwerk en dreigt een mislukking te worden.

Meer informatie bij Gerard van Jaarsveld, Wijkcentrum/buurthuis "De Vlieren, pr. Struyckenlaan 163, 4812 BD Breda, tel. 076-216073. ■

Sociale vernieuwing, ook milieuvernieuwing?

"In het kader van het sociale vernieuwingsbeleid moet het niet alleen over ruimtelijke, economische en sociale vernieuwing gaan, maar ook over een vernieuwend milieubeleid." Aldus Ank Breugem, die actief is binnen de PvdA Rotterdam en eind mei eindexamens deed van de parttime opleiding opbouwwerk in Den Haag. Onderstaand artikel is ontleend aan een deel van haar referaat over sociale vernieuwing.

Aanhoudende pogingen op werkelijk alle fronten, tot integratie van deze vierde vernieuwingspoot in het kader van sociale vernieuwing zijn moeizaam; ze lukken gewoon niet. Men trekt duidelijke grenzen: milieubeleid is en blijft ondergeschikt aan ruimtelijk en economisch beleid. Ook onze sociaal democratische partij maakt zich daar schuldig aan; men verweert zich nauwelijks tegen de eenzijdige uitbuiting van ons gemeenschappelijk bezit: de aarde, de lucht en het water.

Als ik recht doe aan het rapport Idenburg over sociale vernieuwing, moet ik zeggen dat het handvatten aanreikt. In het hoofdstuk 'Kader voor Sociale vernieuwing' staat een passage over duurzame ontwikkeling, die kort samengevat luidt: 'Niet iedere economische groei is vanuit sociale overwegingen wenselijk. Een beter uitgangspunt is (in navolging van het Brundtland rapport): duurzame ontwikkeling waarin ook (d.w.z. naast de milieudoelstellingen) inkomensverdeling, kwaliteit van de arbeid en vrije tijd bepalende factoren zijn.'

Hier koppelt het rapport sociale vernieuwing aan duurzame economische ontwikkeling, waarin milieubeleid al geïntegreerd is.

Deze duidelijke aanwijzing tot integratie van beleid, is in het Rotterdamse vertaald in 'wijkbeheer'. Winst is dat de doelstellingen rond een 'schone stad' (waar het alleen ging om zichtbare vervuiling) in het sociale vernieuwingsbeleid is vervangen door 'een gezonde stad'. In de opvattingen van Het Nieuwe Rotterdam (verdichting van de stad, torens aan de Maas), ligt echter ook het gevaar voor een verslechterend milieu. Vanuit de gezondheidszorg wordt de prijs van Het Nieuwe Rotterdam als volgt omschreven: toenevende verkeersdruk, lawaai, luchtvervuiling, geparkeerd blik, afnemend groen en minder speelruimte voor kinderen, tochtgaten en schaduw bij grote gebouwen. En vergroting van risico's bij calamiteiten.

'Om deze prijs van de, economisch gezien, noodzakelijke verdichting ook in psychologisch opzicht aanvaardbaar te maken, zal het nodig zijn veel extra's te doen voor de gewone Rotterdammer en zijn gezondheid, o.a. door geïntensiverde stadsvernieuwing en gezamenlijk wijkbeheer' (Citaat uit een DROS-debat, gehouden in maart 1989). Wat opvalt, is dat ook hier wordt gepoogd onverzoenlijke elementen (het belang van de economie, de industrie versus het belang van leefbaarheid in de stad) met elkaar te verzoenen, met een beroep op gezamenlijk belang (werkgelegenheid) en samenwerken.

De wezenlijke problemen worden niet aangeroerd, nl.: daar waar milieumaatregelen (bijvoorbeeld het bestrijden van luchtvervuiling door industrie of autoverkeer) de conceptie van economische groei bedreigen, worden milieu en gezondheid opgeofferd.

Een ideologische discussie over milieubeleid komt binnen het sociaal-democratische kamp moeizaam op gang. De minderheid vecht voor een beleid op lange termijn (dat uitgaat van duurzame ontwikkeling).

De meerderheid gaat uit van kortetermijn-denken; het directe profijt.

Prof. Schuyt is één van de weinigen die een milieubeleid vanuit de invalshoek: 'gezamenlijke verantwoordelijkheid' betreft bij zijn reactie op het rapport Idenburg. Hij signaleert dat sociale vernieuwing meer kan zijn dan een poging om de rommel op te ruimen als gevolg van een te eenzijdig economisch gericht aanpak van zaken op allerlei gebieden. Hij denkt dat er wezenlijk iets zal veranderen als veel mensen andere prioriteiten gaan leggen in hun eigen gedrag en waarderings. Als ze niet meer, maar minder gaan kopen van wat schadelijk en niet noodzakelijk is. Niet meer maar minder zouden willen.

Maar, — zou ik als reactie op Prof. Schuyt willen opmerken — dat is nu juist iets waar de meeste sociale vernieuwers, ook in Rotterdam, met lede ogen naar kijken. Zowel de overheid als het industriële apparaat. Een dergelijke ontwikkeling, waarbij het aantal mensen dat dit doet, steeds groeit, zou een ander soort tweedeling in de samenleving doen ontstaan, die even bedreigend is, als die van werkenden en werklozen. Deze tweedeling bedreigt niet zo zeer de maatschappelijke orde, in dié zin dat er een gewelddadige revolutie ontstaat, maar deze tweedeling tussen consumenten en niet-consumenten, tussen autorijders en niet-auto-rijders, is direct bedreigend voor het soort economische groei zoals die nu nog wordt nastreeft.

Ik hoop dat deze maatschappelijke ontwikkeling doorzet, al ben ik bang dat het via de weg van de 'verelending' moet gaan. Tegen de tijd dat

Buikpijn van de aarde

Een woonwijk waarvan de bodem is verontreinigd met chemische stoffen. Sommige mensen reageren geschokt, andere lijken in het geheel niet te reageren, weer anderen blijven verontrust ook na gedegen informatie en relativerende publiciteit. Keer op keer blijkt, dat op de lange duur bodemverontreiniging onrust zaait.

De brochure 'Buikpijn van de aarde', een gezamenlijke uitgave van het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland en de Wetenschapswinkel Delft, geeft de beroepskracht materiaal voor de aanpak van dit probleem. Hiermee kan de kans worden verkleind, dat bewoners apatisch of gefrustreerd zich afkeren van elke verantwoordelijkheid voor het oplossen van de bodemverontreiniging. De brochure geeft handvaten hoe met de gevoelens van onzekerheid in dergelijke bedreigende situaties kan worden omgegaan.

Mogelijkheden opbouwwerk

In de brochure worden drie mogelijkheden besproken, hoe het opbouwwerk met bodemverontreiniging te maken kan krijgen:

- individuele klachten
- verontrusting in de buurt n.a.v.

- sterf/ziektegevallen, geruchten over illegale stort e.d.
- door gemeente/provincie uitgevoerd onderzoek naar mogelijke bodemverontreiniging.

Met behulp van het maken van een analysekader aan de hand van een vragenlijst uit de brochure, kan de

opbouwwerker richting geven bij het ontwikkelen van betrokkenheid van bewoners bij de aanpak van de bodemsanering.

Het analysekader geeft de factoren aan die relevant zijn in een opbouwproces. Zo is het op waarde schatten van verzamelde informatie belangrijk om te kunnen inschatten hoe en waarvoor bewoners te motiveren zijn.

Behandeld worden ook de verschillen in belangen (waardedaling van koopwoningen tegenover huurwoningen), sociale betrokkenheid (vrouwen vaak groter), politieke overtuiging, enz.

De brochure behandelt de stappen vanaf de eerste reactie van bewoners. Zowel in de beginfase, als tijdens de onderzoeks- en besluitvormingsfase, tijdens de sanering en niet te vergeten na de sanering. Er worden zowel mogelijkheden aangeboden, als invulling van deze mogelijkheden gegeven, als strategiekeuzes uitgewerkt.

Ook de mogelijkheid, dat de bewoners en/of het opbouwwerk er nog niet aan toe zijn, komt ter sprake. De schrijfsters zien als meest cruciale vraag voor het opbouwwerk en de bewonersorganisatie, de bepaling van het moment waarop de bewoners worden ingeschakeld. Ten slotte, als hoofddoelen voor actieve bewoners wordt onderscheiden het verkrijgen van goede procedures en inspraak en uiteraard het verkrijgen van schone grond.

'De buikpijn van de aarde', Moniek Mol van het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Holland en Annemarie van de Vusse van de Wetenschapswinkel van de TU Delft, 1990, f 6,50. Te bestellen: telefonisch via 078-141443 of schriftelijk via Antwoordnummer 141, 3300 VC Dordrecht, o.v.v. de titel. ■

vervolg van pagina 31

alle Rotterdammers langaandoeningen hebben, en er iedere dag smog is, zodat niemand meer naar buiten kan, zal er een nieuw rapport verschijnen: het 'Milieuvernieuwing', naar een leefbare stad voor alle Rotterdammers.

Maar nu is het nog zo dat de milieuproblematiek niet als een wezenlijk onderdeel van de totale problematiek wordt gezien.

In Rotterdam is de milieubeweging (als beweging) numeriek nog te weinig georganiseerd.

Het organiseren van deze beweging zou bij uitstek passen in het kader van sociale vernieuwing.

Als opbouwwerkster ben ik van mening dat er in Rotterdam, na een inventarisatie van organisaties en mensen die al met milieuprojekten bezig zijn, een netwerk opgezet moet worden met als primair doel: het creëren van een steunpunt voor het stimuleren en coördineren van stedelijke acties.

Dat projekt past in het kader van sociale vernieuwing. Het komende jaar wil ik eraan gaan werken om dat, samen met anderen, van de grond te krijgen.

Ank Breugem, Prins Bernhardkade 12, 3051 AH Rotterdam, tel. 010-4184141. ■

Milieu en gezondheid

Het besef dat het milieu stoffen kan bevatten, die schadelijk kunnen zijn voor de gezondheid drong zich massaal op in 1980, toen bleek dat een woonwijk in Lekkerkerk was gebouwd op een terrein waar jarenlang chemisch afval was gestort.

Sinds deze tijd worden regelmatig aan huisartsen vragen gesteld over ervaren gezondheidsklachten, waarvan gemeend wordt dat ze worden veroorzaakt door milieuverontreinigingen. Vaak weet de huisarts hier niet goed raad mee vanwege de onduidelijkheid omtrent mogelijke effecten van mogelijke blootstellingen en de complexiteit van de materie.

In veel gevallen is ook na onderzoek niet aantoonbaar, dat de gezondheidsklachten veroorzaakt worden door milieu-verontreinigingen. Dergelijk onderzoek wordt verricht door een medisch milieukundige, in de volksmond milieuarzt.

Onderstaand artikel beschrijft de wijze waarop de milieuarzt kan worden ingeschakeld in geval van twijfels omtrent gezondheidseffecten ten gevolge van milieuverontreinigingen. Ook gaat het artikel in op de mogelijke effecten op de mens en op de beperkingen van onderzoek naar deze gezondheidseffecten.

De klassieke benadering door de medische wereld (bekijken, bevoelen, bekloppen) is te grof voor de doorgaans betrekkelijk geringe lichamelijke veranderingen ten gevolge van factoren uit het milieu. Het gevolg is, dat de huisarts die in het algemeen het probleem op deze klassieke wijze onderzoekt, niet de oorzaak ervan achterhaalt.

Toch zal de bewoner met klachten of vragen omtrent gezondheidsproblemen t.g.v. milieuverontreiniging deze in eerste instantie aan zijn huisarts voorleggen. Indien de kennis van de arts omtrent het probleem onvoldoende is, kan de patiënt worden doorgestuurd. Indien de arts dit 'niet nodig vindt' kan zelf contact worden opgenomen met de afdeling algemene gezondheid van de plaatselijke GGD of met deze afdeling van de GGD in de regio. In de afgelopen jaren zijn bij twaalf grote basisgezondheidsdiensten (GGD's) namelijk milieuarzten gestationeerd.

Een 'gewone' arts aldaar zal het eerste aanspreekpunt zijn. De milieuarzt zit op een soort tweede plan en wordt ingeschakeld als het medische milieukunde betreft.

Wat doet de milieuarzt?

De milieuarzt dient met behulp van onderzoek vast te stellen wat de invloed is van (chemische, fysische en biologische) milieufactoren op de gezondheid van de mens. Hij is in eerste instantie een inhoudelijk adviseur in een multidisciplinair onderzoeksterrein. Hij maakt het milieu dus niet beter.

Het behandelen van individuele problemen van burgers is slechts één van zijn taken. De taken van een milieuarzt zijn de volgende:

- hulpverlening: ondersteuning van bedrijfsartsen, huisartsen, GGD-artsen en andere hulpverleners in acute situaties; alsmede advisering aan burgers met klachten;
- advisering over milieu-consequenties bij beleidsbepaling van diverse overheden en overheidsinstanties, zowel voor wat betreft milieu-hygiëne (voorkomen risi-

co's) als de medische milieukunde (vaststellen normen);

- onderzoeksmatig: zelf initiëren van onderzoek n.a.v. signalen uit de maatschappij; betrokkenheid bij onderzoeken door derden; advisering over de medisch-milieukundige aspecten van onderzoek door derden aan overheid en burgers;
- voorlichting geven aan: bewoners, bestuurders, hulpverleners en bedrijfsleven;
- educatief: kennisoverdracht in opleidingen;
- landelijk overleg met milieuarzten.

Effect op de mens

Het milieu is sterk verontreinigd.

Worden we nu eerder ziek, of gaan we eerder dood?

Van een aantal milieufactoren is bekend dat deze effect hebben op bepaalde lichaamsfuncties. Diverse luchtverontreinigingen hebben effect op de longen, koolmonoxyde kan bij personen met vernauwde kransslagaders invloed hebben op het hart, lawaai heeft een hogere bloeddruk tot gevolg, bloedarmoede wordt veroorzaakt door lood, leukemie door straling, nierbeschadiging door cadmium en stoornissen in hersenfuncties door lood en kwik.

Het probleem is of is vast te stellen dat de gezondheidsschade veroorzaakt wordt door de milieuverontreiniging. Als er namelijk sprake is van blootstelling aan een milieuverontreiniging, bestaat deze in de meeste gevallen uit een zeer lage dosis van een giftige stof gedurende vaak een zeer lange tijd.

Zo is van bodemverontreiniging tot op heden niet aangetoond, dat iemand er ziek van is geworden. Wel is aangetoond dat meer mensen gezondheidsklachten vertoonden. Onderzoek naar de relatie tussen oorzaak en effect komt neer op een statistisch aantoonbaar grotere kans op bijvoorbeeld ziekte of sterfte.

Een voorbeeld is de bijdrage van het milieu aan de kankersterfte. Onderzoek in de Verenigde Staten heeft uitgewezen dat deze bijdrage aan de kankersterfte circa 2% bedraagt. Dit houdt in, dat gemiddeld 2 van de 100 gevallen van kankersterfte als oorzaak een milieuverontreiniging heeft. Het getal doet geen uitspraak over wie precies die twee zijn.

Mens en natuur

Het uiten van 'niet welbevinden' is uiteraard terecht.

Wat hiervan als oorzaak wordt aan gevoerd door het individu, wordt sterk bepaald door de omgeving. Momenteel leeft de gedachte, dat milieuverontreinigingen de oorzaak van gezondheidsklachten zijn. Hoewel (vermeende) verontreiniging wellicht niet de werkelijke oorzaak is, kan de psychische druk te sterk worden, wat secundaire gezondheidseffecten veroorzaakt. Een goede voorlichting kan de patiënt geruststellen en uiteindelijk de gezondheid verbeteren.

Wel blijkt uit bovenstaande, dat het milieuprobleem niet moet worden gezien als gezondheidsprobleem. Het is in eerste instantie een aantasting en een bedreiging van het milieu.

In het verleden was de natuur een bedreiging voor de mens. Momenteel is de mens juist een bedreiging voor de natuur.

Een goede voorlichting kan de patiënt geruststellen

Op de lange duur kan een geheel verstoorde natuur een bedreiging vormen voor de individuele mens en wellicht zelfs voor de gehele mensheid. Er vindt klimaatsverandering plaats, aantasting van ozonlaag, te sterke verontreiniging van bodem, water en lucht, erosie van vruchtbare grond, terwijl toename van de voedselproductie nodig is door toename van de wereldbevolking. Op vele wijzen wordt het leven op aarde bedreigd. De aarde zal het overleven, maar of de mens en ander leven het overleven wordt zo de vraag.

Verschillende effecten en mensen

Meestal wordt men bloot gesteld aan verscheidene milieufactoren. Deze kunnen op verschillende organen invloed hebben en verschillende effecten hebben. Ook kunnen de combinaties van verontreinigingen elkaar versterken. Hiervan zijn maar enkele gevallen bekend: roken en asbest en roken en radioactieve straling versterken elkaars effecten ten aanzien van longkanker.

Meestal blijkt dat in een bevolkingsgroep sommige personen eerder of sterker reageren dan anderen. Men spreekt dan van risicogroepen. Tot risicogroepen rekent men personen met:

- een hogere (uitwendige) blootstelling: bijvoorbeeld omdat ze dicht bij de fabriek wonen
- een gedrag dat leidt tot verhoogde opname: bijvoorbeeld kinderen die op de grond spelen en van alles in hun mond stoppen of vissers die relatief veel vis met verontreinigingen eten

- een grotere gevoeligheid: kan afhangen van leeftijd, sexe, zwangerschap, aangeboren afwijkingen, gebruik geneesmiddelen, alcoholgebruik, roken, enz.
- een geringere reservecapaciteit: zieke mensen.

Men kan een onderscheid maken tussen acute en chronische effecten van milieu-verontreiniging. Voor acute effecten zijn meestal relatief hoge concentraties nodig. Bij langere blootstelling aan een lagere dosis gaat het om een chronische vergiftiging.

Ook wordt onderscheid gemaakt tussen directe en indirecte effecten, tussen zichtbare en onzichtbare en tussen effecten die op één plaats en die op meer plaatsen in het lichaam werken.

Normen en risico's

In het algemeen geldt voor elk mogelijk gevaar: 'risico = kans x effect'. Dit geldt zowel voor milieu-verontreiniging als het verongelukken door een neerstortend vliegtuig. De giftigheid van een stof wordt bepaald door zowel de werking van de stof als de dosis (water wordt als niet giftig voor de mens beschouwd, toch is het drinken van 15 liter water dodelijk).

Voor de meest belangrijke stoffen in het milieu, voedsel en werkruimten zijn in Nederland 'toelaatbare' dosis bepaald. Voor elk van deze categorieën worden andere benamingen gehanteerd.

In het milieu worden de volgende waarden en termen gebruikt.

No-effect level: ook bij langdurige blootstelling zijn bij dieren geen voor hun gezondheid schadelijke effecten gevonden. Deze waarde wordt

gedeeld door een veiligheidsfactor (afhankelijk van o.a. diersoort, aard van het effect, expositieduur, beschouwde populatie) variërend van 1-1000. Aldus wordt verkregen de *Advieswaarde*: de maximaal toelaatbare concentratie, welke voor de meeste stoffen zowel technisch als politiek niet haalbaar is. Aldus wordt verkregen de

Richtwaarde: een hogere waarde die wordt nagestreefd op middellange termijn. En uiteindelijk de *Grenswaarde*: is het kwaliteitsniveau, dat ten minste moet worden bereikt of gehandhaafd.

Voor concentraties in *voedsel* worden de volgende termen gehanteerd.

ADI: Aanvaardbare Dagelijkse Opname, die is berekend door de concentratie waarbij bij dieren geen schadelijke effecten wordt gevonden te delen door een veiligheidsfactor van gewoonlijk 100.

Deze wordt uitgedrukt in mg stof per kg lichaamsgewicht. Dit wordt omgerekend naar een mens van meestal 60 kg, zo verkrijgt men de *Maximaal toelaatbare concentratie*: dit is niet de wettelijke norm. De maximaal toegestane concentratie hangt af van het gebruik van de stof. Het beleid streeft naar een zo laag mogelijke norm.

Ten slotte in *werkruimten*.

MAC: Maximaal Aanvaarde Concentraties, de norm die wordt toegepast voor stoffen waaraan mensen in bedrijfssituaties worden blootgesteld, welke sinds kort een wettelijke status heeft.

TAR: Tijdelijk Aanvaarde Richtlijn, wordt gehanteerd indien een werkgroep vanwege technisch/economische omstandigheden de gewenste MAC-waarde niet haalbaar achten.

Mogelijk onderzoek

De vraag of men inderdaad gezondheidsklachten kan krijgen van allerlei verontreinigingen vereist onderzoek. Het onderzoeksbudget van de milieufact is beperkt en het verzorgingsgebied is groot, zo'n 1,5 miljoen.

Bovendien is er het probleem wat er precies gemeten kan en moet worden en wat je dan méér weet.

De milieufact zal om deze redenen in de meeste gevallen terughoudend zijn met het verrichten van onderzoek.

De beoordeling van een mogelijk gezondheidsbedreigende milieusituatie bevat het volgende traject van bron naar gezondheidseffect:

1. Welke stoffen met welke giftigheid en gevarencans zijn bij de bron aanwezig?

Ten slotte is van belang of er een therapie voorhanden is

---

2. Hoeveel komt er vrij uit de bron per tijdseenheid? Is het meetbaar? (zo mogelijk toetsen aan de maximale emissiewaarden)

3. Welke concentraties zijn aanwezig bij de toegangswegen tot het lichaam (bodem, water lucht, geluid, voeding, additionele bronnen)? (zo mogelijk toetsen aan maximale emissiewaarden)

4. Hoeveel wordt er per tijdseenheid in het lichaam opgenomen (bloed, vet, organen)? (zo mogelijk toetsen aan normen, met name ADI)

5. Welke concentraties zijn aanwezig in biologische compartimenten? (zo mogelijk toetsen aan biologische grenswaarden)

6. Bij hoeveel personen en gedurende welke tijd is hoeveel effect is aan-

wezig op het specifieke lichaamsonderdeel? (zo mogelijk toetsen aan maximale effectwaarden)

Ten slotte is van belang of er voor de klacht een therapie voorhanden is.

Bevolkingsonderzoek

Bovenstaand risico-onderzoek kan leiden tot de conclusie, dat er effecten te verwachten zijn of dat er onvoldoende toxicologische gegevens beschikbaar zijn.

In dat geval kán besloten worden tot een bevolkingsonderzoek. Een dergelijk onderzoek dient echter relevant en door de bewoners gewenst te zijn. Gezondheidseffecten die niet ernstig zijn en vanzelf verdwijnen bij stopzetting van blootstelling worden in het algemeen als niet relevant beschouwd.

De wenselijkheid en relevantie zal afgewogen moeten worden tegen de ernst van de te verwachten verschijnselen en de psychische onrust, die ontstaat door de uitvoering. Uiteraard kan er ook een geruststellende werking van uitgaan. ■

Vrouwen en milieu

"De toekomst van ons milieu ligt in handen van vrouwen," berichtten onlangs enkele dagbladen. Het milieuprobleem is namelijk ook een wereldbevolkingsprobleem. De bevolking neemt schrikbarend toe. Er zal steeds minder ruimte en voedsel zijn om de mensen een bestaan te geven. De uitbuiting van de aarde gaat te snel. De maatregelen tegen de vervuiling kunnen hier niet tegen op.

"De bevolkingsgroei is in handen van vrouwen. Als er goede voorwaarden geschapen zouden worden dan grijpen vrouwen de kans zich te scholen en structurele, goed betaalde arbeid te creëren. Vrouwen organiseren zich dan om mee te werken aan de opbouw van stad en platteland via zeggenschap en participatie, hier, maar vooral ook in de derde wereld. Het gevolg zou zijn dat vrouwen onafhankelijker worden van mannen, er zouden minder kinderen worden geboren. Dit inzicht is wereldwijd al meerdere malen op tafel gelegd. Echter het wordt er met het grootste gemak weer vanaf geschoven."

Aldus Moniek Mol wiens hart ligt bij al datgene wat vrouwen ondernemen. Daarom wil in ze in onderstaand artikel een paar ontwikkelingen belichten die er in Nederland zijn met betrekking tot milieu en emancipatie.

Met grote vreugde las ik de nota "Vrouwenbelangen Slotmeer/Geuzenveld" uit Amsterdam, in het bijzonder het hoofdstuk "leefbaarheid en milieu".

Niet alleen omdat deze nota is samengesteld door wijkbewoonsters in het Vrouwenplatform, maar ook doordat zij de relatie tussen milieu en emancipatie in een aantal knelpunten uitwerken: "Vrouwen zijn nog steeds voor het grootste deel verantwoordelijk voor de opvoeding van de kinderen. Dat betekent ook dat zij er het meeste last van hebben als kinderen allerlei gezondheidsklachten krijgen." Het platform noemt onvoldoende schone speelgelegenheden en vuile lucht door druk verkeer hierbij als knelpunten.

Dubbel belast

"Vrouwen maken veel meer gebruik van het openbaar vervoer en de fiets dan mannen." En "vrouwen zijn dubbel belast; zowel met de verzorging van kinderen en de huishouding als met een betaalde baan. Deze combinatie van werkzaamheden stelt hoge eisen aan de afstand tot de werkplek. Goed openbaar vervoer in combinatie met werk is voor vrouwen essentieel."

"De dagelijkse boodschappen worden nog steeds veel meer door vrouwen dan mannen gedaan. Daardoor zijn het ook vrouwen die voor de keus gesteld worden bepaalde producten wel of niet te kopen en worden geconfronteerd met de (on)mogelijkheid om als consument alleen milieuvriendelijke producten te kopen. Wil je dus de consument en daarmee de producent beïnvloeden dan zijn de vrouwen daarin een belangrijke groep."

Niet alleen in Amsterdam, maar in veel plaatsen zijn vrouwen actief voor een milieu-veilige omgeving, met name in gebieden waar sprake is van bodemverontreiniging. Dat kunnen we lezen in 'ons' boek: "Overleven op Gif" dat van de zomer in de boekhandels ligt. De resultaten van de activiteiten van vrouwen, die wonen op of nabij gif in de grond staan erin te lezen. De resultaten van vrouwenemancipatie zijn groter dan die voor het milieu. Er is meer aandacht voor de sociaal psychologische factoren. De technische en rationale inbreng van vrouwen wordt gewaardeerd. De positie van vrouwen in de buurten en in bewonersorganisaties is versterkt. In mijn ogen is het heel belangrijk dat vrouwen als het milieu-vraagstukken betreft buurtvergaderingen bezoeken, of zich verdiepen in en uitspreken over milieuvriendelijke maatregelen, en haar eisen formuleren. In het boek wordt duidelijke informatie gegeven en staan tips voor vrouwen die actief willen worden.

Primair

Vrouwen zijn kritisch ten aanzien van het milieubeleid om een aantal redenen:

- Haar contact met het leven (de natuur) is heel primair, in het moederschap en bij haar verzorgende taken voor haar gezin en familie, is ze vooral alert als het de gezondheid betreft. Zwangere vrouwen en kinderen behoren vaker tot een risicogroep.
- Vrouwen zijn de grootste consumenten en kunnen op die manier in hun koopgedrag uiting geven van hun milieubewustzijn. Helaas is dat door het aanbod in de winkels nauwelijks mogelijk.

– Vrouwen vervullen de meeste huishoudelijke taken en ervaren dus direct de taakverzwaring ten gevolge van milieuvriendelijk huishouden. Ik denk hierbij bv. aan het scheiden van het afval. De keukens zijn hier totaal niet op gebouwd en ingericht.

Woning en woonomgeving zijn werkplek voor vrouwen

Vrouwen bevinden zich veelal dag en nacht in en om het huis. Voor hen is de woning en de buurt niet alleen hun leef- en woonplek maar ook hun werkomgeving. Vrouwen hebben dan ook meer dan mannen, die immers een groot deel van de dag buitenshuis en buiten de buurt werken, belang bij een schone, veilige en gezonde woon- en werkplek. Huishoudelijke arbeid wordt echter niet gedefinieerd als arbeid en valt buiten de arbeidsomstandigheden wet. De veiligheid van deze werkplek wordt tot de privésfeer gerekend. Met het bestrijden van de vuiligheid wordt met de beschuldigende vinger gewezen op de individuele burger. Haar gedrag is beneden de maat. Ik ben blij dat een onderzoek van de Consumentenbond mijn opvatting versterkte dat de burgers wel degelijk bereid en gemotiveerd zijn zich milieuvriendelijker te gedragen, maar dat de voorzieningen te slecht zijn en de maatregelen te marginaal om dat te realiseren.

Milieu en emancipatie

Milieubewust willen leven, vraagt veel energie tijd en creativiteit, dat betekent een extra taakverzwaring. Aan de andere kant wordt er op vrouwen een groot beroep gedaan om meer actief te worden in de openbare sfeer, en buitenshuis te gaan werken. Hebben vrouwen een keus tussen openbaar vervoer en de auto?

Redactieleden "Overleven op gif". v.l.n.r. Marilou van Campen, Moniek Mol, Annemarie van de Vusse, Anne Stijkels, Annie Gelderblom, Hendra Versteegde

Hebben vrouwen een keus tussen het betaalde werk en het verzorgende en huishoudelijk werk? Hoe reageert de vrouwenbeweging als de politiek de toename van het autogebruik koppelt aan de toename van vrouwen op de arbeidsmarkt? Geen auto, geen wegwerpverpakkingen, geen diepvrieskast en droogtrommel, een eigen moestuin en composthoop, het bewaren van papier, flessen, batterijen, kranten, boodschappen bij de biologische winkel 5 kilometer verderop, en dan een betaalde baan en kinderen grootbrengen. Welke vrouw blijft hier gezond en energiek bij?

Het milieubeleid van de overheid is niet sexe-neutraal. Zolang de positie van vrouwen niet gelijk is aan mannen, zullen vrouwen zelf de milieuaanpak kritisch onder de loep moeten nemen. Het vertalen van vrouwenbelangen

in termen van milieuveilige woonomgeving is dringend noodzakelijk. Op alle niveaus in het emancipatiewerk, milieuwerk, opbouwwerk en sociaal cultureel werk, en in de volkshuisvesting zitten vrouwen die hun hoofd buigen over bovenstaande problematiek. We moeten beter alert zijn op de voorwaarden die nodig zijn om thuisvrouwen, buurtvrouwen te motiveren zich te organiseren op vrouwenbelangen en milieubelangen. Zowel de vrouwen in de Amsterdamse buurtvrouwenplatforms als de vrouwen in gifwijken zijn een heel belangrijke voorhoede.

Moniek Mol ■

Moeizame samenwerking

Hoewel de belangen van bewonersgroepen en milieubeweging voor een deel tegenstrijdig zijn ("bewoners zijn soms tevreden met verplaatsing van het probleem uit de buurt"), zijn voor een ander deel belangrijke parallellen te trekken. Wat schort er aan de samenwerking op plaatselijk niveau en wat zijn de mogelijkheden?

Het milieu en onze natuurlijke omgeving worden ernstig bedreigd. Elke seconde verdwijnen vele hectare oerwoud en sterven plante- en diersoorten uit. De regen is zuur, de ozonlaag wordt dunner en algemeen wordt verwacht dat de gemiddelde temperatuur op aarde zal toenemen als gevolg van het broeikaseffect. Het zijn allemaal zaken waar we in onze eigen woon- en werkomgeving geen direct aanwijsbare gevolgen van ondervinden. Anders is het met buurthinder die veroorzaakt wordt door stank- en geluidsoverlast of lucht- en bodemverontreiniging. Vaak is dergelijke hinder maar al te goed waarneembaar. Je kunt het horen, ruiken en in sommige gevallen zien. Vaak wordt die hinder ervaren als een directe aantasting van het woon- en/of werkgenot.

Bezorgheid

Bewoners kunnen zich zowel vanuit een bezorgdheid voor het milieu in het algemeen als vanwege een in de buurt ondervonden hinder of overlast, met milieuproblemen bezig houden.

Afhankelijk van de situatie in de wijk en de aard van de activiteiten kunnen bewoners ondersteuning gebruiken.

Als het bijvoorbeeld gaat om bodemverontreiniging is ondersteuning bij de interpretatie van aangetroffen

gehalten aan schadelijke stoffen of bij het verkrijgen van inzicht in de belangen van de verschillende betrokken groepen (overheid, medische wetenschap, vervuiler en bewoners), vrijwel onmisbaar. Steun kan dan gevonden worden bij milieuorganisaties en wetenschapswinkels. Gaat het om de opzet van een kringloopproject, dan is in veel gevallen (financiële) samenwerking met de gemeente wenselijk. Ook plaatselijke milieugroepen zullen/kunnen bij dat soort projecten worden betrokken.

Knelpunten

In de dagelijkse praktijk blijkt samenwerking tussen bewonersgroepen en milieugroepen nog al eens op moeilijkheden te stuiten. Hoe komt dat?

Moniek Mol en Kees Zwakman hebben in 1988 de discussie geopend. Ook al is er overeenstemming tussen doelen, verschillen in oriëntatie en positie vormen de belangrijkste belemmeringen voor samenwerking, constateerden zij.

Aan de goede wil en inzet van mensen naar milieugedrag wordt getwijfeld. Bewoners zullen milieubelangen moeten afwegen t.o.v. een leefbare en betaalbare omgeving, niet over een jaren, maar morgen. Op een discussiemiddag over Milieugericht Opbouwwerk, 16 maart jl., georganiseerd door het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid Holland, stond de samenwerking op de agenda. De milieubeweging spreekt bewonersgroepen teveel aan als een publiek, dat moet veranderen van mentaliteit en gedrag. De beschuldigende vinger die veel bewoners op zich gericht voelen, "jullie zijn ook milieuvvervuilers", maakt hen tot onderdeel van het milieuprobleem. 1)

Als het gaat om milieucursussen, wordt volgens Volkert Vintges van de Nationale Milieu-actie te weinig gekeken naar de behoeften van de bewoners en staan die cursussen te

ver af van de dagelijkse bewonerspraktijk. 2)

In dit verband is de in het Ankerclubhuis te Hoogvliet georganiseerde milieucursus een illustratief voorbeeld. Lydi Brummelink, coördinatrice in het clubhuis: "De mensen hebben de cursus geconsumeerd. Ze hebben het als informatief ervaren en niet als "he, welke stappen kan ik er nou nog meer mee. Er is geen breed bewustzijn op gang gebracht".

Een medewerkster van Milieukompas, de educatiepoot van de Vereniging Milieudefensie vertelt dat haar ervaringen met cursussen, die in samenwerking met het welzijnswerk worden georganiseerd, matig zijn. Vaak gaat het initiatief voor de cursus van een persoon uit; daardoor is de animo van de andere deelnemers voor de cursus en de activiteiten achteraf verhoudingsgewijs vaak klein. Een cursus van Milieukompas slaat niet aan als er geen concrete handelsperspectieven worden geboden. Milieukompascursussen hebben in het algemeen veel meer succes als de cursisten al bij de aanvang bepaalde milieu-activiteiten ontplooiën.

Fricities

Hendra Versteegde van Nederland grifvrij borduurt voort op de inzet van Mol en Zwakman. Zij noemt een verschil in invalshoek als oorzaak voor fricties tussen bewoners en milieugroepen. Bewoners richten zich in het algemeen meer op korte termijn effecten dan milieugroepen, ze zijn soms tevreden met verplaatsing van het probleem uit de buurt en moeten meer belangen dan alleen milieuhygiënische tegen elkaar afwegen.

Als voorbeeld van een terrein waar fricties tussen (belangen van) bewonersgroepen en milieugroepen duidelijk naar voren komen, noemt Hendra de stadsvernieuwing. In grofweg 25% van de nieuwbouwlocaties is er sprake van bodemverontreiniging. Bodemverontreiniging vertraagt de bouwplannen, zodat de projectgroep zoekt naar een snelle oplossing: sanering met behulp van een leeflaag. Kort gezegd houdt zo'n oplossing in dat de bovenste laag van een verontreinigde bodem, van een halve tot een hele meter, wordt vervangen door schone grond; het gif dat dieper zit, blijft dan gewoon zitten waar het zit.

Leeflaag

Op korte termijn is een leeflaag een oplossing voor een nijpend tekort aan woningen, parkeerplaatsen of een groenvoorziening in een bepaalde wijk. Op de lange termijn echter, kan de gezondheid van bewoners en het milieu in gevaar komen door falen van de leeflaagvoorziening.

Ook financieel gezien is een leeflaag in eerste instantie aantrekkelijk, echter de kosten voor het in stand houden en herstellen van de leeflaagvoorziening worden doorschoven naar de toekomst.

Vanwege de voordelen op korte termijn, namelijk meer nieuwbouwwoningen en minder vertraging in de renovatie, zijn bewoners soms eerder geneigd om tevreden te zijn met een leeflaag. Een dergelijke keuze wordt door milieugroepen in het algemeen niet gedeeld.

Wat betreft de financiering doet zich nog een extra frictie voor. Bewonersgroepen vinden in het algemeen dat

de schoonmaak van de bodem niet moet worden betaald met stadsvernieuwingsgelden maar uit bodemsaneringsfondsen. Milieugroepen vinden echter dat bodemsaneringsgelden moeten worden besteed aan de meest vervuilde plekken, en dat nieuwbouwlocaties pas dan voor dergelijke gelden in aanmerking komen als ze verhoudingsgewijs ernstig verontreinigd zijn.³⁾

De beschuldigende vinger die veel bewoners op zich gericht voelen - jullie zijn ook vervuilers - maakt hen tot onderdeel van het milieu probleem

Als het gaat om samenwerking met plaatselijke milieugroepen, blijkt de gebrekkige organisatie van die groepen soms tot knelpunten te leiden. Plaatselijke milieugroepen zijn soms niet vooruit te branden, als het om iets anders dan beleidsbeïnvloeding gaat.

Hoewel de belangen, zoals gezegd, voor een deel tegenstrijdig zijn, lopen zij voor een ander, niet onbelangrijk deel parallel.

Zo zullen er slechts weinig bewonersgroepen zijn, die het belang van een schone leefomgeving niet zullen onderschrijven. Wat schieten bewoners er immers mee op als ze betaalbaar kunnen wonen in een vergiftigde leefomgeving?

Sinds jaar en dag houden bewonersorganisaties zich bezig met lawaai- en stankoverlast, met hinderwetvergunningen, groenvoorzieningen en afval. Bewonersactiviteiten kunnen in dit verband, bedoeld of onbedoeld, een zeer concrete bijdrage aan de bescherming van het milieu leveren.

Zeuren

Milieuoorganisaties streven naar een groot draagvlak voor een milieuvriendelijker overheidsbeleid. Zij willen meer actieve betrokkenheid van het publiek bij de totstandkoming en de uitvoering van gemeentelijke milieuplannen. De Nationale Milieu Actie verwoordt het eenvoudig: "Partijen zullen pas stevige maatregelen willen nemen, wanneer de achterban daar aanhoudend en met goede argumenten om zeurt; om dat te bereiken is een brede basisbeweging nodig".

Betrokkenheid bij het milieubeleid is uiteraard ook in het belang van bewoners. Immers, de gevolgen van een falend milieubeleid kunnen zich over jaren uitstrekken en directe schade aan de leefbaarheid van een gebied betekenen.

Hendra Versteegde pleit ter vermindering van de door haar genoemde fricties voor kruisverbanden. Ze denkt niet zo zeer aan samenwerking, maar veel meer aan ondersteuning.

Aan de ene kant dient het opbouwwerk niet alleen bewoners, maar ook milieugroepen te ondersteunen.

Aan de andere kant moeten provinciale en landelijke milieu-organisa-

ties niet alleen steun bieden aan plaatselijke milieugroepen, maar ook aan bewonersgroepen. Daarnaast moeten bewoners en milieugroepen op plaatselijk niveau niet koste wat kost naar vormen van samenwerking streven. Dit is volgens Hendra alleen zinvol wanneer beiden rondom een zelfde milieuprobleem georganiseerd zijn.

Gebrekkige organisatie

Zoals gezegd zijn plaatselijke milieugroepen soms gebrekkig georganiseerd. Dat die organisatie verbeterd kan worden door ondersteuning vanuit het opbouwwerk, is voor iedereen duidelijk. Indien nodig, is het ook wenselijk. Maar een knelpunt vormt natuurlijk de beperkte hoeveelheid beschikbare tijd en het takenpakket van de opbouwwerker/ster, waarin ruimte moet zijn voor de uitvoering van milieutaken.

Een landelijke milieuorganisatie die bewonersondersteuning expliciet in haar doelstellingen heeft opgenomen, is Nederland Gifvrij. Een deel van haar taken is het geven van informatie en advies aan mensen, bewoners en milieugroepen die met bodemverontreiniging te maken hebben. Dit kan variëren van een antwoord op vragen als "waar kan ik een bodemonderzoek laten doen" en "wat is de taak van de gemeente bij een geval van bodemverontreiniging" tot een technisch advies over een bepaalde aanpak van een giflokatie.

Ook hier speelt natuurlijk het knelpunt van beschikbaar gestelde tijd. Nederland Gifvrij neemt een vrij unieke positie in binnen de milieubeweging voor wat betreft de expliciet gemaakte doelstelling "ondersteuning van bewonersbelangen".

Milieubewustzijn is nodig om de enorme toevloed van afval in te dammen

Andere milieu-organisaties zullen minder tijd beschikbaar hebben voor die ondersteuning.

Paralleel

Volkert Vintges is wat positiever over mogelijke samenwerking op plaatselijk niveau. Samenwerking kan volgens hem vorm krijgen in een structureel (half)jaarlijks overleg, waarin verschillende groepen elkaar op de hoogte houden van uitgevoerde, lopende en geplande activiteiten. Als er dan parallellen naar voren komen, kan op een concreet niveau worden samengewerkt. Maar indien die parallellen niet een, twee, drie aanwijsbaar zijn, moet natuurlijk niet op een geforceerde manier naar samenwerking worden gezocht. Samenwerking tussen bewonersgroepen en milieugroepen dient immers geen doel op zichzelf te zijn, maar een middel dat de belangen van beide groepen helpt behartigen. Samenwerking moet passen binnen de bestaande activiteiten; zij moet geen los staande activiteit zijn.

De door Volkert voorgestelde vorm van samenwerking heeft als voordeel dat zij weinig voorbereiding en daardoor weinig tijd kost, tenzij zij leidt tot zeer concrete plannen voor buurtgerichte milieu-activiteiten. De voorbereiding bestaat voornamelijk uit het maken van een overzicht welke milieugroepen in de buurt actief zijn.

Verder zal de drempel voor daadwerkelijke samenwerking lager zijn

als leden van de verschillende groepen, door een regelmatig overleg, elkaar kennen en van elkaars activiteiten op de hoogte zijn.

Tevens kan op wijkniveau, afhankelijk van de tevredenheid over de samen ontplooiende activiteiten, een structurele samenwerking ontstaan, die uiteindelijk kan leiden tot een actievere en minder projectmatige aanpak van milieuproblemen op wijkniveau. ■

1) *De milieubeweging: partner of rivaal van opbouwwerk (M.O., juni/juli 1988)*

2) *Samenwerking met plaatselijke milieugroepen; gewenst of niet? (discussiedag milieugericht, opbouwwerk 16 maart 1990)*

3) *Bodemverontreiniging: een zaak voor samenwerking (discussiedag milieugericht opbouwwerk, 16 maart 1990)*

Gemeentelijk milieubeleid

In de jaren zeventig leefde de gedachte dat de samenleving maakbaar is met regelgeving. Gebleken is echter, dat het ondoenlijk is voor de rijksoverheid om effectieve milieu-maatregelen te treffen. Milieuverontreiniging kan overal optreden en door iedereen veroorzaakt worden. Bovendien is de inzet en creativiteit van velen nodig om milieuvriendelijke alternatieven te ontwikkelen.

Aldus ontstond op een gegeven moment het idee, dat er een vergaande milieubewustwording ontwikkeld zou moeten worden. De verantwoordelijkheid voor het milieu moet niet liggen bij enkele of vele milieu-ambtenaren, maar bij elk bedrijf, bij elke overheidsdienst en bij elke burger. De overheid zou een voorwaardenscheppende en uiteraard een handhavende taak behouden.

De verantwoordelijkheid voor de meeste milieuwetten en milieuregelingen ligt bij de landelijke of provinciale overheid. Bovendien zijn het Rijk en provincie verplicht een milieubeleidsplan op te stellen. Belangrijke punten van kritiek op deze situatie in milieu-land zijn de onvoldoende spreiding van verantwoordelijkheid, onvoldoende flexibiliteit en dynamiek, onvoldoende mogelijkheden tot afvalpreventie, te lange vergunningprocedures, onvoldoende coördinatie van vergunningen en ontoereikende handhaving.

Geconcludeerd werd dat gemeentelijke overheden meer bevoegdheden moesten krijgen, uiteraard met uitbreiding van de financiële mogelijkheden. Naar verwachting krijgt de lokale overheid binnen enkele jaren veel zeggenschap over de milieuzorg bij bedrijven. Bovendien gaan steeds meer gemeenten over tot het opstellen van een lokaal milieubeleidsplan. Hoewel in de uitvoering van de milieuwetten nauwelijks ruimte voor autonoom beleid is, zijn prioriteiten binnen de uitvoering van deze wetten te stellen. Bovendien kan de samenhang tussen verschillende milieuwetten en de samenhang met andere beleidscriteria duidelijk worden. De gemeente heeft mogelijkheden een eigen beleid te voeren met betrekking tot ruimtelijke ordening, afval, groenvoorziening, educatie en voorlichting. Ook kan de gemeente deelnemen aan gemeenschappelijke regelingen, proefprojecten aanvragen en in bouwverordeningen of specifieke milieuverordeningen aanvullende eisen stellen.

Status

Een gemeentelijk milieubeleidsplan heeft geen wettige status, maar het milieubelang krijgt er wel meer waarde door. Ten slotte, door een milieubeleidsplan komen vaak nieuwe gelden vrij: vele politici maken in deze tijd graag geld vrij voor extra milieu-inspanningen. Noodzakelijk is echter dat milieu- en bewonersgroepen vanuit de betrokkenheid bij de directe én meer grootschalige omgeving, gebruik maken van de inspraak-mogelijkheden. Want ook op lokaal niveau geldt, dat andere belangen dan het milieubelang snel voorgaan, dat het milieubelang niet eeneenduidig is en dat beleidmakers die bij het milieu betrokken zijn niet altijd een juist beeld van de werkelijkheid hebben.

De onvoldoende bekendheid met haalbare milieuvriendelijke alternatieven bemoeilijkt het voeren van een milieubeleid. Een idee wordt snel afgedaan als niet realistisch of niet-economisch haalbaar.

In de loop der jaren zijn in verschillende gemeenten diverse plannen op veel terreinen uitgevoerd. Het optimale resultaat is dikwijls niet bereikt. Gestreefd werd naar het meest haalbare onder de heersende verhoudingen en met de bestaande technologie.

De volgende voorbeelden geven een indruk van de mogelijkheden

Weert

In de gemeente Weert hebben vrijwel alle bedrijven de vereiste vergunningen en wordt ter handhaving regelmatig een dwangsom gebruikt. Bovendien is er een intensieve samenwerking met de politie. Groningen heeft het openbaar vervoer verbeterd, het centrum autovrij gemaakt en is nu een fietsvriendelijke stad.

De gemeente Delft heeft energie tot speerpunt van beleid gemaakt. Met een energie-coördinator wordt per jaar een besparing van zo'n miljoen kuub gas bereikt. Maatregelen werden genomen in zwembaden, sporthallen, woningbouw, energiezuinige bedrijfsverlichting, scholen, enz. Een ander onderwerp is het groenbeheer. In Zwolle is als uitgangspunt genomen een zo natuurlijk mogelijke begroeiing. Chemische onkruidbestrijdingsmiddelen werden niet meer gebruikt. Het resultaat is een groen stadsgezicht.

Procedure gemeentelijk milieubeleid

De gemeenteraad en het college van B en W bepalen het te voeren beleid. Voor de voorbereiding en uitvoering van dit beleid neemt de gemeente personeel in dienst, dat zij organisatorisch onder brengt in één of meer afdelingen en diensten. Om het beleid te kunnen bepalen en sturend te kunnen optreden is informatie nodig over de toestand van het milieu van de gemeente. Voor dit alles is geld nodig.

De gehele procedure is, zoals de Zuidhollandse Milieufederatie die hanteert, als volgt:

Overzicht huidige situatie: milieunota

- welke milieuproblemen zijn er geweest?
- welke milieuproblemen spelen er nu nog steeds?
- hoe zijn deze problemen ontstaan?
- wat is de rol van de gemeente hierin?

Wat zijn de problemen

- welke milieuproblemen zijn er op dit moment?
- welke milieuproblemen zijn te verwachten?
- wat is de samenhang tussen deze problemen: heeft één probleem meerdere oorzaken, of veroorzaakt één bron meerdere problemen?

Wat zijn de belangrijkste problemen

- welke vindt de gemeente het belangrijkste?
- welke vinden bewoners- en milieugroepen het belangrijkste?
- waarom vinden de partijen dat?
- is overeenstemming van prioriteiten mogelijk?

Wat moet er met die problemen gebeuren: Milieu Beleids-plan

- wat wil de gemeente de komende 4 à 8 jaar bereiken t.a.v. de gekozen prioriteiten?
- wat is de samenhang met andere gemeentelijke plannen en plannen van andere overheden?

Wat kan er aan die problemen gebeuren

- overzicht van alle middelen die de gemeente heeft om de problemen aan te pakken: technisch, voorlichting/educatie, wettelijk instrumentarium.

Wat is het belangrijkste dat er moet gebeuren

- duidelijke afweging van de middelen die het meest effectief of noodzakelijk zijn
- wat is de samenhang tussen de verschillende milieuproblemen?

Wat zijn de mogelijkheden en beperkingen

- ambtelijk apparaat: personeel, deskundigheid, organisatie, overleg
- financiële mogelijkheden
- onwil bij de doelgroep: bijv. burgers, industrie, landbouw, middenstand.

Wat wordt er gedaan: het Milieu UitvoeringsPlan

- een plan met daarin precies wie, wat, wanneer doet en hoeveel geld daarvoor is. Dit plan beslaat meestal 4 jaar en wordt elk jaar bijgesteld.

Inspraakmogelijkheden

De gemeenten laten soms inspraak slechts toe op detail-punten. Al bij de voorbereidingen van een milieubeleidsplan zal aandacht besteed moeten worden aan de procedures voor inspraak. Daarbij zal gelet moeten worden op welk moment in de procedure inspraak mogelijk moet zijn, waarover inspraak mogelijk is, op de voorbereidingstijd en hoe het commentaar wordt verwerkt in het uiteindelijke voorstel.

Deze inspraak betreft het beleid op langere termijn.

Ook is het mogelijk om op lopende procedures zeggenschap uit te oefenen. Via standaard procedures kan in bestemmingsplannen, hinderwetvergunning-aanvragen, beschikkingen inzake AMvB's, HinderwetUitvoeringsProgramma's, afvalstoffenplannen, ed. invloed worden uitgeoefend. Elk bedrijf heeft een of meerdere vergunningen nodig, waar het bedrijf zich vervolgens aan dient te houden. Zowel tijdens de aanvraag voor een vergunning, als ter controle op het voldoen aan de in de vergunning gestelde milieu-kriteria kunnen omwonenden hun bezwaren of overlast kenbaar maken.

MEER EN BETER

Literatuur

Meer en Beter, voorbeelden van geslaagd gemeentelijk milieubeleid, uitgave Stichting Natuur en Milieu, tel. 030-331328.

Milieubeleid in de gemeente, Bert vd Berg, Stichting Burgerschapskunde, 1990, 103 blz., tel. 071-121841. Gemeentelijk Milieubeleid, Zuidhollandse Milieufederatie, 1988, tel. 010-4765355.

Info Milieuzorg, VUGA B.V. Den Haag, 1989, 136 blz.

Stadsdeelraden en Milieubeleid, Milieucentrum Amsterdam, 1990, 76 blz.

Milieuwetgeving in een notedop

De wetgeving is sectoraal ingedeeld. Dit wil zeggen, dat voor elk mogelijk milieuprobleem wetgeving is vastgesteld. De meeste verontreinigingen houden echter verband met elkaar: bijvoorbeeld een luchtverontreiniging veroorzaakt na enige tijd een bodem- of een waterverontreiniging. Het is de bedoeling, dat over enige jaren veel van deze wetten in een nieuwe wet beter op elkaar afgestemd worden.

Op buurtniveau zijn de volgende wetten van belang. Per milieuprobleem wordt vermeld welke wet van toepassing is en de bevoegde instantie.

Afvalstoffen

Afvalstoffenwet (AW): stelt regels voor huishoudelijk afval, autowrakken en andere al dan niet van bedrijven afkomstige afvalstoffen. De provincie stelt afvalstoffenplan op en geeft vergunningen af en de gemeente organiseert de gemeentelijke reiniging.

VOORBEELDEN VAN
GESLAAGD
GEMEENTELIJK MILIEUBELEID

(Meer en beter) is een uitgave van de stichting Natuur en Milieu

Bodemverontreiniging

Interimwet Bodemsanering (IBS): het op korte termijn opheffen of tegengaan van bodemverontreiniging; provincie beslist over bedragen kleiner dan 10 miljoen; gemeente geeft lokaties op.

Geluidhinder

Wet Geluidhinder (WGH): het voorkomen en bestrijden van geluidhinder; provincie.

Luchtverontreiniging

Wet inzake de luchtverontreiniging (WLV): voorkomen of beperken van luchtverontreiniging; provincie.

Waterverontreiniging

Wet verontreiniging oppervlaktewateren (WVO): tegengaan en voorkomen van verontreiniging oppervlaktewateren; waterkwaliteitsbeheerder zoals waterschap.

Inrichtingen (bedrijven)

Hinderwet (HW): voorkomen of beperken van gevaar, schade of hinder door inrichtingen; gemeente en provincie voor de inrichtingen die onder meer dan één gemeente vallen of als de inrichting onder de WLV of de WGH valt.

Wet Algemene Bepalingen Milieuhygiëne (WABM): bevat procedures voor het tot stand brengen van beschikkingen voor o.a. de bovengenoemde milieu-hygiënische wetten voor de meeste inrichtingen, dit kan zijn voor de verlening, weigering, wijziging of intrekking van de vergunning; gemeente.

De kringloop van de samenleving

In een ver verleden werd al het afval dat de mens en de natuur produceerde door de natuur weer omgezet in voor de natuur bruikbare voeding. Aldus ontstond er een kringloop van stoffen, een systeem met een natuurlijk evenwicht. Het bestaan van deze kringloop is een voorwaarde voor het leven op de aarde! De mens bedreigt echter momenteel deze kringloop.

De mens verstoort dit systeem op verschillende wijzen. De mens introduceerde in dit systeem monoculturen (landbouw, bosbouw, veeteelt, visserij), introduceerde levensvreemde stoffen (kwik, lood) en introduceerde organische stoffen die geen aansluiting vinden in de kringloop (plastics). Bovendien put de mens in korte tijd hulpbronnen uit van in miljoenen jaren vastgelegde fossiele energie, verspreid in ertsen aanwezige metalen 'in een dunne film' over de aarde en kapt meer hout dan de produktie door de natuur bedraagt. De mens toont zich aldus een beheerser in plaats van een beheerder van de natuur. Het milieubeleid van de overheid is geconcentreerd op het tegengaan van de introductie van organische stoffen, welke niet in de kringloop thuis horen (zuivering van afvalstromen). De andere verstoringen krijgen weinig prioriteit.

Dynamisch evenwicht

Elke levensgemeenschap in zijn natuurlijk milieu is een ecosysteem. De gehele aarde kan als ecosysteem worden beschouwd, gewoonlijk spreekt men over kleinere eenhe-

den (een meer, een woestijn). Het ecosysteem 'aarde' is in materieel opzicht een gesloten systeem, ze beschikt over een bepaalde werkvoorraad aan materie. In energetisch opzicht is zij een open systeem.

Een ecosysteem wordt gekenmerkt door karakteristieke soorten, begeleidende soorten en toevallige soorten. Het systeem kan door een aantal factoren in de loop der tijd geleidelijk veranderen, wat uiteindelijk kan leiden tot een climax. Na de climax kan het systeem weer terugvallen of ze kan vervallen tot een systeem met andere samenstelling. Het ecosysteem is dus een dynamisch evenwicht.

Naarmate de soortensamenstelling van het ecosysteem groter en gevarieerder is, is zij stabiel.

Milieu factoren

Het evenwicht van het ecosysteem wordt bepaald door milieufactoren: de samenstelling en aard van water, bodem en water, van de flora en fauna, de factoren als geluid en stank en factoren als temperatuur en licht. De laatste factoren leveren de benodigde energie.

Water is nodig voor elke levensvorm. De bodem is de voedingsbodem voor veel voedsel en leverancier van noodzakelijke stoffen voor de groei en bepaalt in belangrijke mate het klimaat, waarin het leven mogelijk kan zijn.

Ten aanzien van deze milieufactoren vertonen alle levende organismen een tolerantiegebied, gekenmerkt door een minimum, optimum en maximum. De levende organismen zijn in staat zich aan te passen aan sommige wijzigingen. Indien de wijzigingen levensvreemd zijn (door de mens gemaakte stoffen en sommige in de natuur aanwezige stoffen) of indien de wijzigingen te snel gaan (verontreinigingen door de mens of introductie van gebiedsvreemde stoffen) is aanpassing niet mogelijk.

Zo is de zalm uit de Nederlandse rivieren verdwenen, toen het minimum voor deze vis werd overschreden; fluor is nodig voor botten en tandglazuur bij de mens, maar een te grote dosis vormt een bedreiging voor mens en dier.

Kringlopen

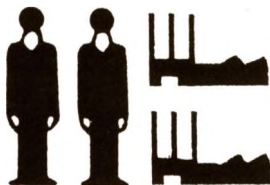
Elke stof maakt onderdeel van een kringloop. Dit geldt zowel voor water, als koolstof, als welke chemische verbinding dan ook (bepaalde door de mens geproduceerde en natuurvreemde verbindingen vallen hier buiten).

Dit geldt echter niet voor energie. Energie wordt door elke levende cel, dus ook elk levend organisme, gebruikt voor allerlei levensprocessen en gaat als warmte verloren. De zon is de bijna eeuwige leverancier van onze energie.

Voor levende organismen zijn de meest belangrijke kringlopen die van de elementen koolstof en stikstof.

Laten we als voorbeeld de kringloop van koolstof eens nagaan. Koolstof wordt in de vorm van CO₂ door planten omgezet (fotosynthese) in glucose (een soort suiker): een deel hiervan wordt gebruikt voor het ademen van de plant waarbij weer CO₂ vrijkomt, een deel wordt opgegeten door dieren die door het ademen weer CO₂ afstaan, een deel wordt door bacteriën en schimmels gemineraliseerd en vervolgens door andere micro-organismen weer omgezet in CO₂ een deel verwordt tot veen, kolen, en dergelijke.

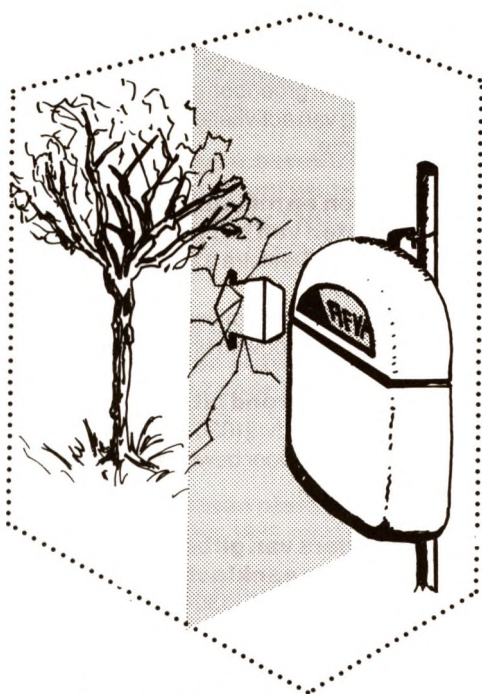

Kringloop

De mens gebruikt grondstoffen om te produceren (A). De afvalstoffen zijn echter niet meer op een natuurlijke manier te verwerken. De natuurlijke kringloop is verbroken; we moeten hoognodig ons consumptiegedrag veranderen.

Verstoord

illustratie: John Struiken

Bij dit proces komt zuurstof vrij. Deze is voor mens en dier noodzakelijk. Een andere schakel in de kringloop van koolstof zijn de oceanen, waarbij eveneens zuurstof vrij komt. Indien alle op aarde aanwezige koolstof aan deze kringloop zou deelnemen, zou elk koolstof-atoom eens per 30 jaar worden 'gerecycled'.

Koolstof kan dus zowel voorkomen in de lucht (CO₂), in de bodem (als mineraal en als veen, kolen, ed.) en in het water (opgeloste glucose). Om deze reden kan een verontreiniging in een van deze compartimenten belangrijke effecten hebben voor de gehele kringloop.

Het dynamische evenwicht van een kleine 20 elementen vormen in een eeuwige rondedans, waarvoor de zon het ritme bepaalt, de materiële bouwstenen voor de samenstelling

van de aantallen levende organismen in het ecosysteem aarde.

Invloed mens

De mens, die zelf een onderdeel is van de levende natuur en daarvan als levend organisme voor voedsel, zuurstof en water afhankelijk is, grijpt in in dit evenwicht.

De mens gedraagt zich als heerser van de natuur.

Hij introduceert monoculturen, levensvreemde stoffen, niet tot de natuur behorende organismen en verbruikt in korte tijd fossiele brandstoffen, verspreidt metalen in het ecosysteem en kapt te veel hout.

Bovendien neemt de soort 'mens' explosief toe, gepaard gaande met een afname van de hoeveelheid vruchtbare grond door erosie, aanleg infrastructuur en de bouw van woningen.

Het aantal soorten organismen neemt af, waardoor het dynamische evenwicht gevoeliger wordt voor verstoringen.

Kortom. In vergelijking met de wordingsgeschiedenis van de aarde is die van de mensheid kort. Het lijkt erop, dat het moment gekomen is de vraag te stellen of de toekomst van de mensheid eveneens slechts kort zal zijn, of dat de mens zijn mogelijkheden de natuur te sturen zal aangrijpen om deze toekomst te verlengen. ■

Praktisch milieubeheer in en om het huis.

Egmont R. Koch. Bruna/Milieudefensie (020-221366).

Konsumentenactiviteiten voor het milieu: een discussienota.

Milieudefensie, 1989, 64 blz., f 10,00. De sterk opkomende belangstelling voor consumptie en consument in zowel het milieubeleid als binnen de milieuorganisaties wordt ter discussie gesteld.

Milieusparend huishouden.

Stichting Natuur en Milieu, M.A. Brunt, 1988, 181 blz., f 12,50. Praktische gids voor het huishouden om bij allerlei bezigheden en karweitjes in huis, tuin en keuken, het milieu en de natuur te sparen.

Bestrijden in de moestuin.

J. Noordermeer e.a., Stichting Natuurverrijking, 1989, 80 blz. f 9,50.

Praktische tips over ecologische bestrijding en informatie over de gevolgen van chemische middelen.

Natuur je buur.

Katernen 2000, Werkgroep 2000 (033-724224) Ideeënboek voor een groene woonomgeving.

Groen in de buurt, vernis, finish of START.

Willem Hoogendijk. Stichting Milieu Edukatie (030-713734). Een hulpmiddel om vanuit het bezig zijn met het groen uiteindelijk te mensen een stap te laten doen naar milieubewustwording.

Het plantsoen; het gif eruit, de natuur erin.

Hans Muilerman. Milieudefensie (020-221366).

In dit rapport worden ontwikkelingen in inrichting en beheer van het openbaar groen beschreven.

Op weg naar een ander groenbeheer.

Stichtse Milieufederatie, 1988, 87 blz., f 17,50.

De map is een handzaam gebundelde informatiebron rond het onderwerp gif en groenbeheer door ont-plooiing van activiteiten richting gemeente.

Bouwen en milieu: milieuaspecten van het bouwen.

VROM, Tj. Deelstra e.a., 1989, 57 blz., f 2,50.

Voorlichting over milieuvriendelijk ontwerpen, bouwen en beheren.

Het gif de grond uit.

Nederland Gifvrij (030-331328). Handleiding voor bewoners en milieugroepen.

Bewoners van gifbelten mis-kend: een aanklacht.

Nederland Gifvrij (030-331328), 1989, 101 blz., f 10,00. Ervaringen van bewoners van woonwijken met bodemverontreiniging zijn gebundeld. Er komen een aantal ernstige tekortkomingen naar voren met eisen ter verbetering van de huidige aanpak van bodemverontreiniging.

Een kijkje onder het vloerkleed.

Nederland Gifvrij (030-331328). Informatie en actiemap over bodemverontreiniging. Ideeën voor lezingen en cursussen.

De buikpijn van de aarde.

Wetenschapswinkel Delft i.s.m. Werkcentrum Opbouwwerk ZH (078-141443), 1990, f 6,50. Over bodemverontreiniging en participatie.

Grondig bekeken.

Gemeenschappelijke uitgave van de gemeenten Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht en de provincie Zuid-Holland.

Voor bewonersorganisaties die op enigerlei wijze betrokken zijn bij de problematiek van bodemverontreiniging.

Milieu en Gezondheid.

Ned. Ver. van artsen, R. Stumpel, 1990, 292 blz.

De bundeling van een artikelenserie in Arts en Auto. Een toegankelijk boek voor de praktijk van alledag.

Handboek Medische Milieukunde.

Bohn, Scheltema en Holkema, Stumpel en v.d. Stoel, 1989, 554 blz. f 90,00.

Geschreven als handboek voor de opleiding tot medisch milieukundige.

Chemicaliën-kind? Is uw kind 'gewoon' ziek of is het verziekt door de chemicaliën in voedsel en leefomgeving?

Hesperia, Mansfield en Monro, 1988, f 29,75.

De vertaling van een boek met een keur van ziekte geschiedenissen uit de eigen praktijk van de auteurs. Naast ziekte en probleemgedrag als gevolg van chemicaliën komen 'gewone' allergieën aan de orde.

Natuur, milieu en wet.

Vereniging Politie, Dieren en Milieubescherming, 1985, 128 blz. (ISBN: 90-900 1097-1).

Over natuur, milieu en dier en de wetten die hierop van toepassing zijn.

Gemeentelijk milieubeleid.

Zuid-Hollandse Milieufederatie
(010-4765355).

Een handleiding voor natuur- en milieugroepen om invloed uit te kunnen oefenen op het gemeentelijk milieubeleid.

Milieubeleid in de gemeente.

St. Burgerschapskunde, Bert vd Berg., 1990, 103 blz., (ISBN: 9064732337).

Voor gemeenteraadsleden en milieu-activisten. O.a. de wettelijke instrumenten, milieuvorlichting, en -educatie, de personele en organisatorische opzet van het milieubeleid en de financiering passeren de revue.

Aktieboek Natuur en Milieu: mogelijkheden, wetten en procedures voor de bescherming van natuur en milieu in Nederland.

Stichting Natuur en Milieu, 1989, 510 blz., f 29,50.

Voor ieder actieve burger, politicus en ambtenaar is dit boek een steun in de rug.

Basisboek Milieukunde.

Boom, J.J. Boersma, J.W. Copius Peereboom, e.a., 1986, 508 blz., f 59,00.

Voor degenen die ingeleid willen worden in milieubiologie, milieurecht, milieugeneeskunde en milieuproblemen met hun oplossingen.

Milieukunde.

Aula paperback, Bormans en Hamers, 224 blz., 1985, circa f 5,00 bij de Slegte.

Overzicht van de gehele milieuproblematiek. Met verklarende trefwoordenregister.

Handhaving van het milieurecht door particulieren.

NMF Groningen, D. vd Meyden, 1988, 105 blz., f 15,00.

De kosten en baten van mogelijkheden die milieugroepen en geïnteresseerden om het milieurecht te handhaven.

Audiovisueel materiaal over natuur en milieu.

Landelijk Steunpunt Natuur- en Milieueducatie (020-261716).

Catalogus van al het in Nederland beschikbare audiovisuele materiaal over natuur en milieu.

Ozonlaag, de beschermer bedreigd: vragen en antwoorden op een rij gezet door TNO.

Friese Pers Boekery, Roemer e.a., 96 blz., f 9,90.

Ons oor en het geluid om ons heen: vragen en antwoorden op een rij gezet door TNO.

Friese Pers Boekery, P. Smith, 1989, 94 blz., f 9,90.

De man die bomen plantte.

Van Arkel, J. Giono, 1989, roman 44 blz., f 14,90.

Na het verlies van zijn gezin trekt de een man zich terug in een afgelegen en verlaten deel van de Provence, waar hij zich aan zijn levenswerk zet: het planten van honderdduizenden eikels. Het land komt weer tot leven en mensen keren terug vol levenslust, verwachting en blijdschap.

Hoe kun je de lucht bezitten? Een indiaanse visie op het beheer van de aarde.

Aktie Strohhalm, 40 blz., f 9,95.

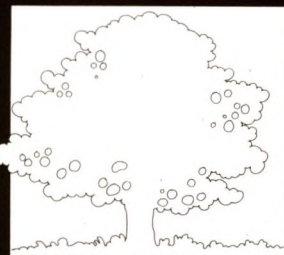
Een prachtig geïllustreerd cadeauboekje met los stofomslag.

"Voor de blanke is de aarde niet zijn broeder, maar zijn vijand en als hij die veroverd heeft, trekt hij verder".

let meer dan
3500 adressen

Loesje en Partners

De Groene Wegwijzer

Gids voor een alternatieve manier van leven

- natuurlijke producten, diensten en ideeën
- milieuvriendelijke producenten en leveranciers
- alternatieve geneeswijzen en therapieën
- wereldwinkels en vredesactiviteiten

De Groene Wegwijzer

Bruna, Loesje en Partner. Handige 'Groene Gids' met vrijwel alle instellingen en organisaties die 'iets' met het milieu te maken hebben.

Armoede of soberheid: de verarming van mens en milieu als nieuwe sociale kwestie.

Raf Janssen, Leiden, 1990, 249 blz. Proefschrift over het beleid en de praktijk van de armoedebestrijding, die gericht is op groei van de markteconomie en verdere beheersing van de natuur. Als alternatief wordt gepresenteerd het model van de maatschappelijke versobering.

De groene golf: geschiedenis en toekomst van de milieubeweging.

van Arkel, J. Cramer, 1989, 144 blz.

Veel van deze boeken zijn overgenomen uit de catalogus van **Milieubook**. Deze organisatie streeft na alle uitgaven op milieugebied te verzamelen. Ze brengt twee keer per jaar een catalogus uit, welke te bestellen is op tel. 020-244989. ■

1992

Het Werkcentrum Opbouwwerk Zuid-Oost Nederland (WOZON) werkt sinds 1988 in samenwerking met de Rijks-hogeschool Maastricht aan een project dat tot doel heeft om Euregionale vormen van samenlevingsopbouw, gericht op een positieverbetering van migranten in dit gebied, te ontwikkelen. Om aandacht te vragen voor een minderhedenbeleid op Euregionaal niveau, heeft op 7 december 1989 een conferentie plaatsgevonden in het Provinciehuis in Maastricht. Om aandacht te vragen voor een minderhedenbeleid op Euregionaal niveau, heeft op 7 december 1989 een conferentie plaatsgevonden in het Provinciehuis in Maastricht.

De conferentie is door 200 mensen bezocht. De deelnemers waren afkomstig uit migrantenorganisaties, uit diverse beroepssectoren (welzijnswerk, onderwijs, juridische beroepen en dienstverlening) en uit beleidskaders van gemeentelijke, provinciale en landelijke overheden. Het belang van aandacht voor de sociale aspecten van een Verenigd Europa en het specifieke belang daarbij van migranten werd door de congresdeelnemers onderstreept. De vraag naar verdergaande activiteiten op dit vlak werd dan ook van verschillende kanten gesteld. Na de conferentie kan worden geconcludeerd dat de plannen om te komen tot bovennationale vormen van werk in dit kader, levensvatbaar zijn.

We zijn ervan overtuigd dat Europa 1992 ook voor de sector samenlevingsopbouw van het grootste be-

lang is. De sociale gevolgen van de Europese eenwording zijn niet alleen in politieke kaders nog onvoldoende aan de orde, ook in de beroepssector die met de sociale aspecten van de samenleving te maken heeft leeft 1992 nog nauwelijks.

Bovennationaal

Minderhedenbeleid wordt daadwerkelijk steeds vaker bepaald op bovennationale niveaus, ook als dat geen minderhedenbeleid wordt genoemd. De gevolgen van bijvoorbeeld het Schengenaccorder zijn voor de rechtspositie van migranten waarschijnlijk groter dan de gevolgen van allerlei nationale beleidsmaatregelen.

Inspraak van migranten in het migrantenbeleid is van het aller-grootste belang.

Sociaal beleid komt in de EG moeilijk van de grond

Terwijl dit in de EG-landen nog verre van optimaal is, ontstaat een nieuwe complicerende factor, de overdracht van nationale bevoegdheden naar het Europese niveau met de nodige consequenties voor migranten. Het sociaal beleid komt in de EG moeizaam van de grond, met een sociaal handvest wil het, ondanks de pogingen van Mitterand, maar niet vlotten.

De Euregio Maas-Rijn is een Europese regio bij uitstek. De regio is samengesteld uit vier landsdelen, het Waalse en Vlaamse deel van België, een deel van Nordrhein-Westfalen en een deel van Nederlands Limburg. In 1980 is voor dit

gebied een grensoverschrijdend actieprogramma ontwikkeld. De Euregio Maas-Rijn is voor een deel dus ook een bestuurlijk geheel. Deze Euregio is tegelijkertijd ook een regio met een grote concentratie migranten.

De regio wordt steeds vaker als een economische of culturele eenheid beschouwd, het multi-etnische karakter is echter nooit op gebiedsniveau bekeken.

Toch is hier alle aanleiding toe, niet alleen vanwege het aantal migranten dat in deze regio woont (naar schatting 250.000), maar ook vanwege het Europese karakter van deze regio en de problematiek waarmee de hier wonende migranten te maken hebben.

De vraag hoe Europees sociaal beleid er uit zal moeten zien, kan in een dergelijke regio niet alleen worden onderzocht, maar ook experimenteel tot ontwikkeling worden gebracht. Hetzelfde geldt voor het ontwikkelen van migrantenbeleid, dat rekening houdt met de implicaties van de Europese eenwording voor migranten.

Het conferentieverlag is te bestellen door overmaking van f 16,50 op Postbank 39.25.338 of NMB Sittard - 68.39.65.344, t.n.v. Stichting WOZON te Sittard onder vermelding van: gaarne toesturing ...exemplaren Conferentieverlag Euregio'' ■